

T.C.

Ardahan Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

Genel Türk Tarihi Bilim Dalı

**MOĞOL-BİZANS İLİŞKİLERİ VE
MOĞOL İSTİLASININ BİZANS
SİYASETİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Ayhan ERİNKARLI

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Beyza ERCAN

Yüksek Lisans Tezi

Ardahan, 2022

MOĞOL-BİZANS İLİŞKİLERİ VE MOĞOL
İSTİLASININ BİZANS SİYASETİ ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ

Ayhan ERİNKARLI

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Beyza ERCAN

Ardahan Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı
Genel Türk Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ardahan, 2022

KABUL VE ONAY

Ayhan Erinkarlı tarafından hazırlanan “Moğol-Bizans İlişkileri ve Moğol İstilasının Bizans Siyaseti Üzerindeki Etkileri” başlıklı bu çalışma, 10/03/2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Resul TURAN (Başkan)

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Beyza ERCAN (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Göknil ARDA

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mustafa ŞENEL

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Ardahan Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / Ardahan Üniversitesi Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 6 ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

10/03/2022

Ayhan ERİNKARLI

“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan iş birliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
- Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Beyza ERCAN** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Ayhan ERİNKARLI

ÖZET

ERİNKARLI, Ayhan, *Moğol-Bizans İlişkileri ve Moğol İstilasının Bizans Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Ardahan, 2022.

Bu çalışmada, 13. yüzyılda tarih sahnesinde doğrudan imparatorluk olarak beliren Moğollar ile iç ve dış sorunlarla boğuşan Bizans İmparatorluğu arasındaki siyasî münasebetler incelenmiştir.

Anadolu ve Balkan toprakları tarihsel süreç içerisinde irili ufaklı pek çok devlet ve unsura ev sahipliği yapmıştır. Söz konusu bölgeler Bizans İmparatorluğu için askerî, siyasî ve ekonomik devamlılık açısından büyük öneme sahip olmuştur. İmparatorluk bu bölgeleri elde tutmak adına Anadolu’da Selçuklular, Balkanlar’da da yine çoğunluğu Türkler tarafından idare edilen siyasî teşekküllerle ciddi mücadeleler vermiştir. Bizans İmparatorluğu IV. Haçlı Seferi sonucunda Nikea İmparatorluğu’na dönüşürken Cengiz Han ile başlayan ve daha sonrasında ise halefleri ile süregiden istila hareketleri, Anadolu ve Avrupa’nın büyük bir bölümünü etkilemiştir. Moğol şube devletlerinden İlhanlılar, Anadolu’da o ana değin altın çağını yaşayan Selçuklu Türklerini ve bu kadim coğrafyayı istila etmişlerdir. Öte yandan bir başka Moğol şube devleti olan Altın Orda Devleti ise Doğu Avrupa’dan başlayarak Balkanlar’a kadar bölgedeki tüm oluşumları birer birer hâkimiyet altına alarak bölgenin tartışmasız en güçlü devleti olmuştur.

Dünya tarihinde derin izler bırakan Moğollar ile siyasî destek ihtiyacının derinden hissedildiği ve her bakımdan baskı altında olan Bizans İmparatorluğu arasındaki siyasî münasebetler böylesi kaotik bir ortamda başlamıştır. İmparatorluk Anadolu ve Avrupa’daki topraklarının büyük bir bölümünü önceden kaybettiğinden istiladan doğrudan etkilenmemiştir. Fakat istila sonrası değişen düzen ve söz konusu bölgelere coğrafi yakınlığı Bizans’ı hem olumlu hem de olumsuz açıdan etkilemiştir.

Olayların daha çok Anadolu ve Balkan coğrafyaları üzerinden değerlendirildiği bu çalışmada, adı geçen coğrafyalarda yaşanan siyasî olaylar, Bizans İmparatorluğu ve Moğol şube devletleri ekseninde değerlendirilmiştir. Bu haliyle Orta Asya’dan başlayarak Kuzeydoğu Avrupa, Güneydoğu Avrupa ve Anadolu gibi geniş bir coğrafyanın siyasî tarihi ele alınmış ve ileride yapılacak çalışmalara katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler:

Bizans İmparatorluğu, Altın Orda Devleti, İlhanlı Devleti, Anadolu, Balkanlar

ABSTRACT

ERİNKARLI, Ayhan, *Mongolian-Byzantine Relations And The Effects of Mongolian Invasion On Byzantine Politics*, Master Thesis, Ardahan, 2022.

In this study, the political relations between the Mongols, which emerged as an empire in the 13th century, and the Byzantine Empire, which had internal and external problems, were examined.

Anatolia and Balkan lands have hosted plenty of big and small states and elements in the historical process. These regions were of great importance for the Byzantine Empire in terms of military, political and economic continuity, and Empire fought serious struggles with Seljuks in Anatolia and the states that were mostly ruled by the Turks in the Balkans in order to keep these regions. While the Byzantine Empire was transformed into the Nikea Empire as a result of the Fourth Crusade, the occupation movements that started with Genghis Khan in the Near East and continued with her successors later affected a large part of Anatolia and Europe. Ilkhanids, one of the Mongol branch states, dominated the Seljuk Turks, who lived their golden age in Anatolia until then, and this ancient geography. On the other hand, the Golden Horde State, another Mongolian branch state, became the undisputed strongest state in the region by dominating all the formations in the region, starting from Eastern Europe to the Balkans.

Political relations between the Mongols, who left deep traces in world history, and the Byzantine Empire, where the need for political support was deeply felt and that under pressure in all respects, began in such a chaotic environment. The empire wasn't directly affected by the invasion, as it lost most of its lands in Anatolia and Europe beforehand. However, the changing order after the invasion and its geographical proximity to the said regions affected the empire both positively and negatively.

In this study, in which the events are mostly evaluated through Anatolian and Balkan geographies, the political events in the mentioned geographies are evaluated in the axis of the Byzantine Empire and Mongolian branch states. In this way, it is aimed to contribute to the future studies by considering the political history of a wide geography starting from Central Asia, and Northeast Europe, Southeast Europe and like Anatolia.

Keywords:

Byzantine Empire, Golden Horde State, Ilkhanid State, Anatolia, Balkans

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	
ETİK BEYAN.....	
ÖZET.....	5
ABSTRACT	7
İÇİNDEKİLER	8
KISALTMALAR	10
ÖN SÖZ.....	12
GİRİŞ	13
1. BÖLÜM.....	27
MOĞOL İSTİLASINDAN ÖNCE BALKANLAR VE ANADOLU’NUN SİYASÎ DURUMU	27
1.1. BALKANLAR’IN SİYASÎ DURUMU	27
1.1.1. Macarlar	27
1.1.2. Peçenekler	31
1.1.3. Kuman-Kıpçaklar	34
1.1.4. II. Bulgar Devleti	35
1.2. ANADOLU’NUN SİYASÎ DURUMU	38
1.2.1. Miryokefalon Savaşı’na Kadar Anadolu’nun Siyasî Durumu	38
1.2.2. Miryokefalon Savaşı: Bizans İmparatorluğu’nun Anadolu’dan Çekilişi	51
1.2.3. Moğol İstilasına Kadar Anadolu’da Selçuklu Hâkimiyeti	53
2. BÖLÜM.....	62
IV. HAÇLI SEFERİ VE MOĞOL İSTİLASI.....	62
2.1. IV. HAÇLI SEFERİ VE İSTANBUL’UN KAYBEDİLİŞİ	62
2.1.1. IV. Haçlı Seferi Öncesi Bizans İmparatorluğu	62
2.1.2. IV. Haçlı Seferi ve İstanbul’da Latin Hâkimiyetinin Tesisi	63
2.2. MOĞOL İSTİLASI.....	69
2.2.1. 1206 Kurultayı ve Cengiz Han Döneminde Moğollar	69
2.2.2. Büyük Kurultay Sonrası Askerî ve Siyasî Faaliyetler	70
2.2.2.1. Otrar Olayı	71
2.2.2.2. Otrar İle Başlayan Süreç	73
2.2.2.3. Kafkasya Seferleri.....	76

2.2.2.3.1. Güney Kafkasya Seferi	76
2.2.2.3.2. Kuzey Kafkasya (I. Deşt-i Kıpçak) Seferi	78
2.3. ALTIN ORDA DEVLETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİ	80
2.3.1. Batı Seferlerinin İkinci Evresi.....	80
2.3.2. II. Deşt-i Kıpçak Seferi ve Altın Orda Devleti'nin Kuruluşu	82
2.4. İLHANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİ	89
2.4.1. Hülâgû Han'dan Önce Ön Asya'da Moğol Faaliyetleri	89
2.4.2. Hülâgû Han'ın Ön Asya'ya Gönderilmesinin Nedenleri	97
2.4.3. Moğolların Ön Asya'daki Faaliyetleri	98
2.4.3.1. İlhan Hülâgû'nün Haşhaşîler ve Âbbasî Devleti İle Mücadelesi.....	98
2.4.3.2. İlhan Hülâgû'nün Memlûk Devleti ile Mücadelesi	101
3. BÖLÜM.....	104
BİZANS-MOĞOL İLİŞKİLERİ	104
3.1. İZNİK İMPARATORLUĞU DÖNEMİ	104
3.1.1. III. John Ioannes Vatatzes (1222-1254).....	105
3.1.2. II. Theodoros Laskaris (1254-1258)	113
3.2. BİZANS İMPARATORLUĞU DÖNEMİ	117
3.2.1. VIII. Mikhail Palaiologos (1259-1282)	117
3.2.2. II. Andronikos Palaiologos (1282-1328)	130
3.2.3. III. Andronikos Palaiologos (1328-1341)	141
SONUÇ.....	148
KAYNAKÇA	152
EK 1. Bizans İmparatorları Listesi.....	183
EK 2. Cuci Han Soyundan Gelen Altın Orda Hanları Listesi	185
EK 3. İlhanlı Devleti Hanları Listesi	186
EK 4. Orijinallik Raporu.....	187
EK 5. Etik Komisyon Muafiyeti Formu	188
ÖZGEÇMİŞ.....	

KISALTMALAR

AOAS	Acta Orientalie Academiae Scientiarum Hungaricae
AÜEFAD	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi
bkz.	Bakınız
BSOAS	Bulletin of the School of Oriental and African Studies
CMH	The Cambridge Medieval History
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DGBİT	Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DOP	Dumbarton Oaks Papers
DTCF	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
DTCFD	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
DTCFTAD	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi
Ed.	Editör
EÜEF	Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Haz.	Hazırlayan
İA	Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İng. çev.	İngilizceye çeviren
İTED	İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İÜEFTD	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
MGT	Moğolların Gizli Tarihi
Not. Çev.	Notlandırarak çeviren
SAD	Selçuklu Araştırmaları Dergisi
SBFD	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

TAD	Tarih Araştırmaları Dergisi
TAED	Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
TDV	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TED	Tarih Enstitüsü Dergisi
Ter.	Tercüme
TİD	Tarih İncelemeleri Dergisi
Trans.	Translated
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	Türk Tarih Kurumu
Yay.	Yayınlayan
Yay. Haz	Yayına Hazırlayan
YKY	Yapı Kredi Yayınları

ÖN SÖZ

Bizans ile Moğollar arasındaki daimî ilişkiler 13. yüzyılda Moğol şube devletleri olan Altın Orda ve İlhanlı devletlerinin birbiri ardına kurulmaları ile başlamıştır. Söz konusu yüzyıl içerisinde Altın Orda Devleti Doğu ve Güneydoğu Avrupa'ya, İlhanlı Devleti ise başta Güney Kafkasya olmak üzere İran ve Anadolu'ya yönelik istila hareketlerinde bulunmuşlardır. Fakat onların devlet olarak tarih sahnesine çıkmalarına henüz yüzyıllarca yıl varken Güneydoğu Avrupa ve Anadolu toprakları, pek çok devlet ve unsurun nüfuz alanı olmuştur. Anadolu ve Balkanlar'da toprakları olan Bizans İmparatorluğu bu yerleri elde tutmak adına uzun ve yıpratıcı mücadeleler vermek zorunda kalmıştır. Tüm müdahalelere rağmen imparatorluğun söz konusu bölgelerdeki siyasî ve askerî varlığı giderek kaybolmuştur. Moğollar Balkan ve Anadolu topraklarına geldiklerinde Bizans İmparatorluğu'nun mücadelede başarısız olduğu güçlerle karşılaşmış ve onlarla savaşmışlardır.

Giriş bölümünde, 5. yüzyıldan itibaren Balkan ve Anadolu topraklarının siyasî durumunu kısaca ele alarak konuyu kendi içerisinde daha anlaşılır hale getirmeyi amaçladık. Ardından gelen birinci bölüm, Moğol devletlerinin kurulmasından hemen önce Bizans'ın Güneydoğu Avrupa ve Anadolu'daki mücadelesinin devamını ve söz konusu bölgelere gelen Moğolların karşılaştıkları siyasî tabloyu çizebilmek amacıyla oluşturulmuştur. İkinci bölüm, 13. yüzyılın en önemli iki gelişmesi olarak değerlendirdiğimiz IV. Haçlı Seferi'ne ve hemen hemen aynı tarihlerde İstanbul'a çok uzak olan bir coğrafyada devletlerini kurduktan hemen sonra yükselişe geçen Moğolların faaliyetlerine ayrılmıştır. Son bölümde ise tüm tarafları ortak paydada buluşturduktan sonra Moğol istilasının Bizans İmparatorluğu'ndaki yankılarını ve bu yeni güç karşısında imparatorluğun tutumunu değerlendirerek kurulacak olan siyasî münasebetler incelenmiştir.

Son olarak tüm yoğunluğuna rağmen ilgi, destek ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Beyza ERCAN'a canı gönülden teşekkür ederim. Ayrıca bu çalışmanın oluşmasında şahsıma göstermiş oldukları yardımlarından ötürü sevgili arkadaşım Sergen TAŞ'a ve Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nin değerli çalışanlarına şükranlarımı sunarım.

GİRİŞ

Güneydoğu Avrupa veya daha yaygın kullanılan şekliyle Balkan yarımadası, Doğu ile Batı arasında bir köprü konumunda olmakla birlikte Büyük Roma İmparatorluğu'ndan başlayarak¹ pek çok devlet ve unsurun üzerinde hâkimiyet kurmak istediği bir bölge olmuştur (Hall, 2011: 9). Hun Türklerinden bir kitlenin İdil Nehri'ni geçerek Karadeniz'in kuzey istikametinde ilerlemesiyle yarattığı baskı, Kafkasya ve Batı Avrupa'da bulunan halkların kitlesel olarak hareket etmelerine sebep olmuştur. 4. yüzyılda yaşanan ve tarihte Kavimler Göçü olarak bilinen bu olaydan sonra Batı Roma İmparatorluğu² bir daha toparlanamayarak tarihe karışmıştır. Ancak Doğu Roma İmparatorluğu, Kavimler Göçü'nden halefi kadar etkilenmemiş ve Batı Roma ile ayrılmasından sonra yapılan taksimatta büyük oranda Balkan topraklarının sahibi olmuştur. Yeni başlayan Orta Çağ boyunca da bu topraklar üzerindeki haklarını korumaya çalışmıştır (Demirkent, 2005: 17; Rossos, 2008: 17-20).

Kavimler Göçü'nün gerçekleşmesinde etkili olan Avrupa Hunları, 370 yılı civarında Avrupa'ya doğru hareket ederek ilk olarak Alanları ardından da Ostrogot (Doğu Gotları) ve Vizigotları (Batı Gotları) mağlup etmişlerdir (Thompson, 1948: 22-24; Bury, 1958: 101; Ahmetbeyoğlu, 2017: 51-65; Ülgen, 2020: 20-21).³ Hunların baskısı karşısında hayatlarını kurtaranların bir kısmı Bizans İmparatorluğu'na⁴ iltica etmiş ve onlar Bizans yönetimi tarafından belirli yerlere iskân ettirilmişlerdir. Hunlar, German kavimleri⁵ ile çatışmaya başladıklarında ise Balkanlar başta olmak üzere İtalya, Galya ve İspanya gibi

¹ Roma İmparatorluğu, İtalya hâkimiyetinden sonra Balkanlar ve Doğu Adriyatik'i ele geçirmek amacıyla MÖ. 215'den başlayarak Makedonya ile ara ara savaşmış ve en sonunda MÖ. 146'da Makedonya, Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti olmuştur (Atlan, 2018: 91-117; Demircioğlu, 2019: 279).

² İmparator Diocletianus tarafından uygulamaya konan *tetrarşi* sistemi ile birlikte Büyük Roma İmparatorluğu idari olarak Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu şekilde oluşan Doğu ve Batı Roma İmparatorlukları birbirine eşit iktidara sahip iki ayrı Augustus tarafından yönetilecek olup, Caesar unvanlı iki ayrı idareci de yönetimde Augustuslar ile birlikte görev alacaklardır (Vasiliev, 1952: 60-65).

³ Avrupa Hunları karşısında mağlup olan Alanların bir kısmı Ostrogotlara iltica etmiş bir kısmı ise Hun ordusuna dâhil olmuştur (Bachrach, 1973: 26-27).

⁴ Bizans tabiri Byzantion adlı şehirden gelmektedir. Söz konusu şehir Yunanistan'ın Megara kentinden gelen kolonistler tarafından kurulmuştur. Megaralılar, liderleri Byzas'a atfen yeni kurulan bu şehre Byzantion adını vermişlerdir. Zamanla stratejik, ekonomik ve ticari açıdan güçlenen bu şehrin önemine binaen 18. yüzyıldan sonra araştırmacılar tarafından Doğu Roma İmparatorluğu'nu tanımlamak için Bizans ifadesi kullanılmıştır (Erzen, 1954: 139-145; Tekin, 2001: 3-10; Emecen, 2012: 24-25). İlber Ortaylı, Bizans kelimesinin kullanımını yanlış bularak Doğu Roma İmparatorluğu'nun devamını teşkil etmesinden dolayı "İkinci Roma" ifadesini daha uygun bulmaktadır. Yine müellifin aktardığına göre Bizans kelimesi ilk kez Alman Hieronymus Wolff tarafından ortaya atılmıştır (Ortaylı, 2006: 44).

⁵ Bunlar: Gepidler, Vandallar ve Franklardır (Kurat, 1972: 15).

bölgeler barbarlarca istila edilmiştir. Böylece Batı Avrupa’da yeni devletlerin oluşum süreci başlamış, Batı Roma İmparatorluğu ise dağılma sürecine girmiştir (Runciman, 1943: 46; Kurat, 1972: 18; Grousset, 1980: 90).

Doğu Avrupa’da yayılmaya başlayan Hun lideri Uldız, 408 yılında Trakya’ya bir akın gerçekleştirmiş fakat bu girişiminde başarılı olamamıştır. Bundan sonra Bizans İmparatorluğu’nun, 420 yılında Sâsânîler ile olan meşguliyetinden yararlanmak isteyen Hun lideri Rua, Trakya’ya kadar sokularak bölgeye sevk edilen Bizans ordusunu yenmiştir. Bu yenilgi üzerine Bizans İmparatorluğu, Hunlara yılda 350 libre altın vergi vermeyi kabul etmiştir (Jones, 1964: 193; Croke, 1977: 351-353). Avrupa Hunlarının başında bulunan Atilla ve Bleda döneminde de Bizans, Balkanlar’da sıkıştırılmış ve 435 yılında taraflar arasında Margus Anlaşması imzalanmıştır (Thompson, 1948: 74-75; Ahmetbeyoğlu, 2017: 93-94). 441 ve 447 yıllarında Hun lideri Atilla, Balkanlar’da Magrus, Belgrad, Sirmium, Sofya ve Niş gibi şehirleri tahrip edip Lüleburgaz’a kadar inerek yağmalarda bulunmuştur. Bunun üzerine başkentini korumak isteyen Bizans İmparatoru II. Theodosius (408-450) Anatolius Anlaşması’nı⁶ onaylamıştır (Grousset, 1980: 90; Treadgold, 1997: 94-95). Hunlara karşı direnç gösteremeyen Bizans’ın Avrupa Hunlarından kurtuluşu ise Atilla’nın 453 yılında ölümüyle mümkün olmuştur. Ancak ifade etmek gerekir ki Hunların yükseliş ve hemen ardından dağılma sürecine girdikleri 5. yüzyıl boyunca ayak bastıkları topraklarda özellikle de Balkanlar’da hâkimiyet onlara ait olmuştur (Gumilév, 2003: 177).

Hun lideri Atilla’nın ölümüyle birlikte başlayan iç çekişmeler neticesinde zayıflayan Avrupa Hunları başta Germanler ve Ostrogotlar olmak üzere daha önce tabiiyet altına alınan kavimlerin saldırılarına uğramış ve Tuna Nehri’nin kuzeyine çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu çekiliş ile birlikte Daçya’ya kadar olan bölgelerde hâkimiyet German kavimlerine geçmiştir (Thompson, 1948: 152-153; Bury, 1958: 296-298; Ülgen, 2020: 19). Hunlar ise geri çekildikleri sıralarda Avarlar ile karşılaşmış ve muhtemelen bir kısmı onlara katılmış bir kısmı da diğer Türk grupları ile karışarak varlıklarını sürdürmüşlerdir (Kurat, 1972: 23; Rásonyi, 1993: 72).

⁶ Bizans tarafından daha önce ödenmesi gereken altı bin librenin derhal ödenmesi, yıllık verginin iki bin yüz altına çıkartılması, Hun kaçaklarının teslim edilmesi, Hun ülkesinde bulunan Romalı mahkûmlar için daha önceden alınan sekiz Bizans altınının on iki Bizans altınına çıkarılması gibi konuları içermektedir (Thompson, 1948: 83-85; Jones, 1964: 193).

Avrupa Hunlarının ortadan kalkmasından sonra Balkan topraklarına girmeye başlayan Germen, Slav ve Bulgar göçerleri karışıklıklara neden olmuşlardır. Bizans İmparatorluğu'nun Afrika ve İtalya'daki mücadelesine ağırlık vermek adına Balkanlar'da bulunan askerlerini geri çekmesi sonrası Balkan hattı savunmasız kalmıştır (Ostrogorsky, 2015: 66). Bizans İmparatorluğu'nun Balkan politikasını geri plana attığı bu dönemde 558 yılında Zebergan komutasındaki Kutrigurlar,⁷ Trakya'ya kadar ilerleyip İstanbul'a⁸ iki mil mesafede kamp kurduklarında ise onlar ancak haraç ödenerek uzaklaştırılmışlardır (Taylor, 1836: 128-129; Treadgold, 1997: 213; Luttwak, 2009: 93). Balkanlar'daki durum yeterince karışık iken birde bölgeye yerleşmeye çalışan Avarlar, 558 yılında Bizans sarayına bir elçi göndererek çeşitli taleplerde bulunmuşlardır. Talepler karşısında İmparator I. Justinianus (527-565) ülkesinin kuzey sınırlarını koruması karşılığında senatonun onayıyla Avarlara yıllık vergi vermeyi kabul etmiş ve elçisi Valentinus'u yeni müttefiklerine ziyaret amaçlı göndermiştir (Howorth, 1889: 725; Kurat, 2011: 82). Gerçekten de Avarlar ile varılan anlaşmadan sonra Kutrigurlar Trakya'dan uzaklaştırıldıkları gibi Utrigurlar, Sabirler ve son olarak Slav kavimlerinden Antlar üzerinde Avar hâkimiyeti tesis edilmiştir (Leeper, 1933: 121; Rásonyi, 1993: 79; Kurat, 2011: 84).

565 yılında Avar Kağanı Bayan Han, yeni İmparator II. Justinus'a (565-578) elçilerini göndererek eskiden ödenen verginin artırılarak ödemesini talep etmiştir. Fakat bu teklif İmparator tarafından reddedilmiştir (Bury, 1889: 72; Howorth, 1889: 732-733; Ostrogorsky, 2015: 73). Avarların Bizans ile ters düşmesi sonrası Lombard Kralı Alboin, Bayan Han'a elçilerini göndererek Gepid topraklarını ve ganimetin yarısını ona bırakmak kaydıyla Gepidlere karşı ittifak kurmayı amaçlamıştır. Onun bu cömert tutumunun amacı Gepidleri ortadan kaldırarak Trakya üzerinden Bizans'ı sıkıştırmaktır. Bu durum

⁷ Kutrigurlar ve Utrigurlar, Oğuzların batı kolu olan Oğur boyuna mensupturlar. Bölgeye ne zaman geldikleri tam olarak tespit edilememekle birlikte Avrupa Hunlarının dağılma sürecine girmesinden sonra Karadeniz'in kuzeyine doğru yayılarak Azak Denizi kıyılarına doğru yerleşmişlerdir. İmparator Zeno döneminde Bizans'ın müttefiki olarak bu devletin tarihi kayıtlarına girmeye başlamışlardır. Daha sonra pek çok kez Bizans arazisine yağmalarda bulunmuşlardır. Bu durum karşısında Bizans yönetimi iki kardeş boyu birbirlerine düşürmek amacıyla birini dost edinip diğerine saldırarak sınırlarını korumaya çalışmıştır. Zaman sonra birbirine düşman olan bu iki boy mücadeleye tutuşarak kendi sonlarını hazırlamışlardır. İki boydan hayatta kalanların bir kısmı ilk olarak Göktürk Devleti'ne sonrasında ise Avarlara tabi olmuşlardır (Fehér, 1984: 26-32; Ahmetbeyoğlu, 2011: 1-19).

⁸ İstanbul adı hakkında detaylı bir etimolojik çalışma yapan Arif Erzen hem çağdaş hem de modern kayıtların izini sürerek İstanbul ifadesinin çok daha eski zamanlarda kullanıldığını belgeler dâhilinde ortaya koymuştur. Müellif İstanbul adının Türkler tarafından 14. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren zaten kullanıldığını dolayısıyla fetih ile ilişkilendirilemeyeceğini belirtmiştir (Erzen, 1970: 143-153).

karşısında Gepid Kralı Kunimund ise Sirmium şehrini bırakma koşuluyla II. Justinus ile anlaşmaya çalışmış, İmparator bu teklife sıcak bakmamıştır (Howorth, 1889: 736; Jones, 1964: 305; Treadgold, 1997: 220). Böylece müttefik orduları Gepidleri ezerken Bizans ordusu 567 yılında Sirmium şehrini ele geçirmiştir (Howorth, 1889: 741; Treadgold, 1997: 220; Kurat, 2011: 86). Gepid toprakları ise Avarlara kalmıştır. Kısa süre sonra Avarların bölgeye birikmeleriyle sıkışan Lombardlar, 568 yılında Kuzey İtalya’da kendi krallıklarını kurmuşlardır (Vasiliev, 1952: 172; Haussig, 1971: 93; Treadgold, 1997: 221; Haldon, 1990: 32; Ülgen, 2020: 22). Aynı sıralarda Pannonia bölgesini ele geçiren Avarlar, Orta Avrupa’da hâkimiyetlerini perçinlemişlerdir (Kurat, 1972: 28; Kafesoğlu, 2015: 157).

Bizans İmparatorluğu, gücü her geçen gün artan Avarlara karşı ittifak arayışına giriştiği bu dönemde Göktürk Devleti’nden elçiler İstanbul’a gelmişlerdir. Göktürkler, Sâsânîler ile anlaşamayınca yönlerini Bizans’a çevirerek hem siyasî hem de ticari açıdan bir müttefik aramaktaydılar (Bury, 1889: 96-97; Luttwak, 2009: 97-98). II. Justinus ise Sasani tehdidinden ziyade Balkan sınırını güvence altına almak ve olası bir Avar saldırısına karşı topraklarını güvende tutmak için 568 yılında Göktürk Devleti ile anlaşmıştır (Erdemir, 2003: 18-19). Bu dönemde Balkanlar’da hayli güçlenen Avarlar, Slavlar ile birlikte 582 yılı civarında Sirmium, Belgrad, 586’da Selanik ve ardından Viminacium’u hâkimiyet altına almışlardır (Bury, 1889: 119; Treadgold, 1997: 228-229; Ostrogorsky, 2015: 75; Whitby, 2017: 1-5).⁹ Bununla birlikte son saldırılar sonucunda Slav kabileleri Balkanlar’da tutunmaya başlayarak ilerde bağımsız Slav devletlerinin oluşum sürecini başlatmışlardır (Runciman, 1948: 339-340; Ostrogorsky, 2015: 75). Bundan başka Avarlara her defasında ödenen haraç karşısında güç duruma düşen Bizans İmparatorluğu, Avarlar ile 595 ve 597 yıllarında savaşarak galibiyet kazanmıştır (Treadgold, 1997: 233-234; Curta, 2006: 68). Balkanlar üzerinden Avar-Bizans çekişmesinin en büyük tezahürü ise Avarların Bizans İmparatorluğu’nu tamamen ortadan kaldırmak için harekete geçmeleri ile açıklanabilir. Avarlar 626 yılında Sâsânîler ile birlikte İstanbul’u kuşatmışlardır. Sâsânîler bu kuşatmada başarısız oldukları gibi bölgedeki hâkimiyetleri de sarsılmaya başlamıştır (Howorth, 1889: 781; Rásonyi, 1993:

⁹ Bizans, Singidunum (Belgrad) şehrini Avarlardan geri alabilmek için onlara yıllık ödediği vergiyi yirmi bin solid artırmıştır. Bunun üzerine taraflar arasında barış sağlanmıştır. Fakat kısa süre sonra Avarlar Edirne’ye kadar ilerleyince Bizans orduları onları güçlkle uzaklaştırmıştır (Jones, 1964: 310). Avarlar, Sirmium kuşatması için Sava Nehri üzerine bir köprü yaptırmışlardır (Kurat, 2011: 89).

80; Treadgold, 1997: 297-298; Whitby, 2017: 10-11). Bunun üzerine İmparator Herakleios (610-641) Avarları bölgeden tamamen atabilmek için Sırp ve Hırvatlara Balkanlar'a yerleşmeleri için izin vermiştir. Ayrıca İmparator Herakleios, Bulgar¹⁰ şefi Kubrat Han'ı da Avarlara karşı kışkırtarak onları iyice köşeye sıkıştırmıştır (Toynbee, 1973: 621; Haldon, 1990: 47; Karatay, 2018: 80-81). Bizans'ın bu son girişimleri kısa süre sonra beklentileri karşılamıştır. Zira para birimi olarak Bizans sikkesini kullandıkları bilinen Avarların mezarlarında bulunan son Bizans sikkesi 676-677 yıllarına aittir. Bu tarihten sonra Avarlar, Bizans ile ticari ve elçilik düzeyinde herhangi bir temas kurmamışlar ve ayrıca bölgede de askerî ağırlıklarını kaybetmişlerdir (Toynbee, 1973: 622).

626 yılındaki İstanbul kuşatması sonrası Avar etkisinin kırılması ve Herakleios'un Balkanlar'da yürüttüğü politika bölgedeki tansiyonu düşürmüştür. Ancak bu uzun sürmemiştir. İslam fetihleri Bizans'ın yönünü Araplar üzerine çevirmesine neden olmuş ve Balkan işleri bir kez daha ikinci plana atılmıştır. Bunun en önemli sonuçlarından biri Balkanlar'ın genel olarak Slav bir karaktere bürünmeye başlamasıdır (Vasiliev, 1952: 212-213; Ostrogorsky, 1959: 4).¹¹ Öte yandan Avar etkisinin kırılması sonrası Kubrat Han'da bağımsız hareket etmeye başlamıştır. O, 630 yılında Avar kağanlık seçimlerinde hak iddia ederek isyan etmiş fakat Avarlar Bulgarları Pannonia'ya itmişlerdir (Ahmetbeyoğlu, 2007: 37-38). Beraberindeki dokuz bin kişi ile birlikte Franklara sığınan Kubrat Han, onların tehditkâr tavırları sonrası Lombardlara iltica etmiştir (Golden, 2015: 57). 635 yılında Büyük Bulgar Devleti'ni kuran Kubrat Han'ın bu devleti yaklaşık 40 yıl sonra tarih sahnesine karışmıştır (Róna, 2002: 625; Ahmetbeyoğlu, 2007: 38).¹²

7. yüzyılın ortalarında İslam dünyasında yaşanan iç karışıklıklar, Bizans'ın Balkanlar ile ilgilenmesinin önünü açmıştır. Bu doğrultuda İmparator II. Konstans (641-668) 658 yılında Balkanlar'da etkinliğini artıran Slavlar¹³ üzerine başarılı bir saldırı düzenleyerek

¹⁰ İmparator Zeno, 482 yılında Doğu Gotları ile savaşırken Bulgarlardan yardım talep etmiştir. Böylece Bulgar adı Bizans kaynaklarında ilk kez ifade edilmiştir (Koşay, 1956: 237).

¹¹ Araplar tarafından fethedilen bölgelerde de hızlı bir Araplaşma başlamış ve Bizans'a ait Grekçe şehir isimleri aynı şekilde değişime uğramıştır (Honigsmann, 1970: 36).

¹² Bulgarlar, Dinyeper Nehri'nin her iki tarafında Kırım'ın kuzeyinde günümüz Ukrayna civarında hâkimiyet kurmuşlar ve kısa süre sonra komşuları Hazarların vassalı olmuşlardır (Curta, 2006: 78-79; Golden, 2015: 57).

¹³ 6. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Slavlar, Balkanlar'daki Bizans topraklarına saldırmaya başlamışlardır. Bizans'ın özellikle Avarlar ile meşgul olmasından yararlanan Slavlar, Selanik'ten Adriyatik Denizi kıyalarına kadar ilerleyerek buralara yerleşmeye başlamışlardır (Vasiliev, 1952: 218).

Makedonya’da kısmen hâkimiyet kurmuştur (Ostrogorsky, 1959: 5; Haldon, 1990: 56-60; Rossos, 2008: 25; Ostrogorsky, 2015: 109-114). Bizans’ın Balkanlar’da etkinliğini artırmaya çalıştığı sıralarda Asparuh Han liderliğindeki Bulgarlar, Dinyeper ve Dinyester nehirlerini geçip Tuna Nehri boyunca yerleşmeye başlamışlardır. Bunun üzerine Bizans yönetimi derhal bir ordu ve filoyu harekete geçirmiş ancak başarı sağlanamadığı gibi İmparator IV. Konstantin (668-685) Bulgarlara haraç ödemek zorunda kalmıştır (Anguelov, 1976: 30-32, 37; Nikephoros, 1990: 89, 91; Theophanes, 1997: 498-499). 681 yılındaki bu savaş ve ödenmeye başlanan vergi Bulgarların bölgedeki varlıklarının Bizans tarafından meşru kabul edilmesi açısından önemlidir (Evans, 1960: 31; Anguelov, 1976: 38; Haldon, 1990: 67; Kafesoğlu, 2011: 102). Asparuh Han, Bulgaristan sınırları içerisinde kalan Pliska şehrini kendisine başşehir edinerek devletini kurmuştur.¹⁴ Ayrıca Bulgarların Balkanlar’a yerleşmesi ile birlikte askerî teşkilat noktasında ilkel bir vaziyette olan Slav toplulukları daha teşkilatlı bir yapıya bürünmeye başlamışlardır (Fehér, 1937: 290).

Balkanlar’daki bu son gelişmeler üzerine II. Justinianos (685-695, 705-711) Bizans tahtına çıktıktan hemen sonra Bulgarlar ile yapılan barışı bozarak kısa süreli bir savaşa tutuşmuştur. Ardından 687-688 yılı civarında Selanik’te nüfuzunu artıran Slavlar üzerine yönelerek bir kısmını savaşıarak bir kısmını ise anlaşılarak itaat altına almıştır.¹⁵ Ancak Bizans ordusu dönüş yolunda Bulgarların ani saldırısına uğrayarak ağır zayıyat vermiş, II. Justinianos yaralı olarak kurtulmuştur (Evans, 1960: 32; Theophanes, 1997: 508). Yaptığı siyasî hatalardan sonra 695 yılında tahtını kaybeden II. Justinianos bir müddet sonra Bulgarların başında bulunan Tervel Han’a (701-718) sığındıktan sonra¹⁶ onunla birlikte 705 yılında İstanbul üzerine yürümüştür. Bulgarlardan aldığı destekle tahtını geri alan II. Justinianos, yardımlarından ötürü Tervel Han’a büyük miktarda haraç ödemiştir (Fine,

¹⁴ Pliska veya Pliskoba şeklinde ifade edilen şehir yüz ölçümü bakımından İstanbul’dan daha büyük olmakla birlikte İstanbul’a oldukça yakın bir konumda bulunmaktadır. Ayrıca şehir Bulgaristan’ın ilk başkenti olarak kabul edilir (Henning, 2007: 209-210).

¹⁵ Slavlardan bir kısmı Anadolu’da Opsikion Themasi’na yerleştirilmiştir (Theophanes, 1997: 508). Onlardan otuz bin kişilik bir askerî birlik oluşturulmuştur (Ostrogorsky, 1959: 5; Stratos, 1980: 11-14; Nikephoros, 1990: 93).

¹⁶ Justinian, 695 yılında imparatorluktan azledildikten sonra ilk olarak Kırım’da Hazarlara sığınarak prenses Theodora ile evlenmiştir. Ardından 704 yılında canının tehlikede olduğunu düşünerek Hazar ülkesinden kaçıp Tervel Han’ın yanına gelmiş ve müşterek taarruza kadar burada kalmıştır (Head, 1969: 106-107; Stratos, 1980: 106-111).

1991: 74).¹⁷ Bir müddet sonra yüklü miktarda ve her yıl ödenmeye başlanan haraçtan kurtulmak isteyen İmparator II. Justinianos tahtı ele geçirmesinden yaklaşık üç yıl sonra yönünü Tervel Han'a çevirmiştir. Ancak İmparator yine düştüğü Bulgar tuzağından güçlkle kurtulabilmiştir (Nikephoros, 1990: 105; Theophanes, 1997: 525). II. Justinianos'un bu hesapsız hareketleri 711 yılında kendisine karşı bir isyan çıkmasına ve ölümüne sebep olduğu gibi Tervel Han'da bu karışıklıktan yararlanarak Trakya arazisini yağmalamıştır (Nikephoros, 1990: 107-115; Theophanes, 1997: 527-532). Bu saldırıya karşı direnemeyen Bizans, 716 yılında Tervel Han ile sınırları ve yıllık ödenecek vergiyi belirleyen bir anlaşmaya varmıştır. Söz konusu anlaşma Arapların 717 yılındaki İstanbul kuşatmasının Bulgarların gönderdiği askerî destekle atlatılmasında önemli bir fayda sağlamıştır (Anguelov, 1976: 50; Fine, 1991: 74-75; Rásonyi, 1993: 92; Treadgold, 1997: 347-349).¹⁸

Tervel Han'ın ölmesi sonrası sessizliğin hâkim olduğu Tuna Bulgar Devleti'nde birbiri ardına pek çok taht değişikliği yaşanmıştır. Bulgarların bu istikrarsızlığından yararlanmak isteyen İmparator V. Konstantinos (741-775), Araplar ile olan savaşında başarılı olduktan sonra yönünü Balkanlar'a çevirmiştir. V. Konstantinos, 754 yılından itibaren Trakya sınırına yeni kaleler inşa ettirerek Ermeni ve Suriyeli halkları buralara yerleştirmeye başlamıştır. Bu durum Bulgarlar ile başlarda gerginliğe ardından savaşa sebep olunca 756 yılında yapılan savaşta İmparator V. Konstantinos kesin bir galibiyet kazanmıştır (Vasiliev, 1952: 239; Fehér, 1984: 50; Nikephoros, 1990: 145). Balkanlar'daki dengenin bu şekilde değişmesi sonucunda Slavlardan büyük bir kitle Tuna Bulgar Devleti'nden ayrılarak Bizans sınırlarına doğru harekete geçmiş, V. Konstantinos gelen bu kitleyi Bitinya arazisinde iskân ettirmiştir.¹⁹ 775 yılında Tuna Bulgarları üzerine dokuzuncu seferini düzenlerken ölen İmparator V. Konstantinos, ülke içinde ikonaklast krizi ile uğraşırken dışarda da Bulgarların nüfuzunu önemli ölçüde kırmıştır. Bu durum uzun vadede Slav aristokrasisinin yükselmesine zemin hazırlamıştır (Runciman, 1930: 42-43).

¹⁷ İmparator Justinian, değerli pek çok hediyein yanında ona bir gemi hediye etmiştir (Theophanes, 1997: 523). İmparator Tervel Han'a Sezar unvanı vermiştir (Evans, 1960: 33; Nikephoros, 1990: 103; Curta, 2006: 82).

¹⁸ İmparator Tervel Han'a Sezar unvanı vermiştir (Vassilev, 1979: 21).

¹⁹ Bizans arazisine gelen Slav kitlesinin sayısı iki yüz sekiz bindir (Nikephoros, 1990: 149; Fine, 1991: 76; Ostrogorsky, 2015: 156).

Kardam Han (777-803) döneminde yeniden güçlenmeye başlayan Bulgarlar, Bizans'ın 791 ve 792 yıllarındaki taarruzları püskürtmüşler ve hatta 796 yılında İmparator VI. Konstantinos'tan (780-797) vergi talebinde bulunmuşlardır (Fehér, 1937: 52; Theophanes, 1997: 641, 643, 646; Sophoulis, 2012: 167-170). Balkanlar'da güçlenmeye devam eden Bulgarlar, Kurum Han (803-814) döneminde Franklar tarafından ezilen Avarlara son darbeyi vurarak Macaristan'ın bazı bölgelerini ele geçirmişlerdir (Evans, 1960: 35; Fine, 1991: 94). Bulgarların bu son başarıları üzerine İmparator Nikephoros (802-811) savaş hazırlıklarına başlamıştır. Ancak Bizans ordusu henüz Edirne'de iken aleyhine bir isyan çıkacağı söylentisi karşısında İmparator Nikephoros, İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmıştır (Theophanes, 1997: 663; Curta, 2006: 149; Sophoulis, 2012: 184). Ancak İmparator kendisi dönmesine rağmen bir miktar askerî Trakya sınırına sevk etmiştir. Bizans ordusu Bulgarlara karşı başarısız olduğu gibi stratejik önemi olan Serdica (Sofya) şehri 809 yılında Kurum Han tarafından ele geçirilmiştir (Fox, 1915: 47; Vassilev, 1979: 24; Treadgold, 1997: 427; Kafesoğlu, 2011: 104; Sophoulis, 2012: 188). Bu hadise sonrası İmparator Nikephoros, Bulgarlar üzerine büyük bir orduyla tekrar harekete geçmiştir. Bizans ordusunun üzerine geldiği haberi üzerine Kurum Han tahtını boş bırakmak pahasına dağlara çekilmiştir. Bulgarların bu hareketinden habersiz olan Nikephoros, Pliska'ya gelerek Bulgar hazinelerine el koymuş ve bu şehir on beş gün boyunca Bizans ordusu tarafından yağma edilmiştir. Bizans orduları ganimeti toplamak ile meşgul oldukları esnada aniden ortaya çıkan Bulgarlar, İmparator Nikephoros dâhil Bizans ordusunun büyük bir kısmını kılıçtan geçirmişlerdir (Vassilev, 1979: 25; Theophanes, 1997: 672-674; Treadgold, 1997: 428-429; Curta, 2006: 150; Stephenson, 2006: 87-90). Bundan sonra Kurum Han 812 yılında Bizans ordularını tekrar mağlup ederek Trakya ve Makedonya üzerindeki hâkimiyetini perçinlemiştir (Theophanes, 1997: 679). 814 yılında Bizans'a nihai darbeyi indirmek isterken aniden ölen Kurum Han'ın gerçekleştiremediği bu sefer bir yana onun döneminde artık Bulgarlar, Güneydoğu Avrupa ve hatta Doğu Avrupa'nın en büyük askerî gücü olmuşlardır (Runciman, 1930: 67-68; Curta, 2006: 88).

Kurum Han'ın ölümünden sonra halefi Omurtag Han'ın (814-831) ilk icraatı Bizans ile otuz yıllık barış anlaşması yaparak²⁰ ülkesinin kalkınmasına yönelik hamleler yapmış

²⁰ Yapılan anlaşmaya göre: Bizans ile Bulgarlar arasında sınır belirlenecek, sınırlar ve civarındaki kaleler kesin sınırlar belirleninceye kadar askerlerden arındırılacak, anlaşmadan önce Bizans'a sığınan Slav

olmasıdır.²¹ Bu dönemde Bizans'ın bölgede gerçekleştirdiği ve sonuçları itibari ile mühim olan en büyük hadise, Slavlara yönelik gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetleridir. Ortodoks misyonerlerin Hristiyanlık dinini Slavlar ve bölge unsurları arasında yaymaya başlaması ile Hırvat Krallığı ve Büyük Moravya Krallığı'nın oluşum süreçleri başlamıştır (Haussig, 1971: 252). Omurtag Han'ın halefi Malamir (831-836) ve Pressian (836-852) dönemlerinde Bulgarlar, Makedonya'da iyice yayılmaya ve yerleşmeye başlamışlardır (Evans, 1960: 39-40; Anguelov, 1976: 43; Fine, 1991:110). Giderek tehlikeli olmaya başlayan Moravya Slavları ve Hırvatlara karşı verilen mücadeleler kaybedilmiş, (Runciman, 1930: 91; Fine, 1991: 112; Curta, 2006: 167) askerî açıdan tükenen Boris Han (852-889) bu esnada gerçekleşen Bizans saldırılarını durdurabilmek için 864 yılında Hristiyanlığı kabul etmiş²² ve Bulgarlar için yeni bir dönemi başlatmıştır (Vasiliev, 1952: 282; Haussig, 1971: 253).²³ Söz konusu din değişikliği bu dönemden başlayarak Tuna Bulgar Devleti'nin giderek Slavlaşmasına sebep olmuştur. Bulgarlardaki bu dönüşümün boyutunu devlet yöneticilerinin isim ve unvanlarından takip etmek mümkündür (Şeref, 1934: 4; Evans, 1960: 48).

Boris Han bir müddet sonra manastıra çekilmiş olmasına rağmen Hristiyanlığı reddeden oğlu Vladimir'i (889-893) etkisiz hale getirterek yerine diğer oğlu Çar Simeon'u (893-927) başa geçirmiştir (Runciman, 1930: 134-137; Vassilev, 1979: 29; Fine, 1991: 130, 132; 35; Treadgold, 1997: 463). Slavlaşmanın hız kesmeden devam ettiği bu dönemde Bizans orduları Trakya'da mağlup edilmiştir. Bu mağlubiyet karşısında Bizans İmparatorluğu, Macarlar ile anlaşarak onları harekete geçirmiş ve onlar yeni Bulgar başkenti Preslav'a tahripkâr bir şekilde ilerlemişlerdir (Runciman, 1929: 38; Evans, 1960: 46; Fine, 1991: 138; Treadgold, 1997: 464; Róna, 1999: 331). Buna karşın Çar Simeon Peçenekler ile anlaşıp harekete geçtiğinde ise mağlup olan Macarlar günümüz

fırarileri Bulgarlara teslim edilecek ve son olarak karşılıklı esir değişimi yapılacaktır (Bury, 1910: 281-284). Bu anlaşmadan sonra Bizans, Trakya ve Makedonya'da yıkık durumda bulunan bazı şehirler tahkim ettirmiştir. Ayrıca olası bir Bulgar tehlikesine karşı İstanbul civarına yeni setler inşa ettirilmiştir (Vasiliev, 1952: 282).

²¹ Örneğin 9. yüzyılın başında Transilvanya'nın zengin tuz madeni bölgesi olan Mureş vadisinin ele geçirilmesi Bulgar Devleti'ni tuz ticaretinde öne çıkarttığı gibi alınan vergilerden büyük gelirler elde edilmiştir (Kafesoğlu, 2011: 107; Sophoulis, 2012: 127-128). Bundan başka Pliska şehri yeniden imar edilmiştir. Preslav ve Madara gibi şehirlerde yürütülen inşa, tahkim veya süsleme adına her türlü yapı da Omurtag Han'ın imzası vardır (Evans, 1960: 38; Fehér, 1984: 71-76; Fine, 1991: 106-107).

²² Ayrıca vaftiz edildikten sonra Bizans imparatorunun adına atfen Michael adını almıştır (Dvornik, 1964: 199; Ostrogorsky, 2015: 215).

²³ Günümüzde Bulgarlar, uluslarının kurucusu olarak Boris Han'ı görmektedirler (Fox, 1915: 48).

Macaristan'ına göç etmek zorunda kalmışlardır. 897 yılında Bizans ile Bulgarlar arasında vuku bulan savaşta Bizans orduları yenilince taraflar arasında 913 yılına kadar sürecek bir barış yapılmıştır (Runciman, 1929: 39, 82; Fine, 1991: 139-140; Curta, 2006: 224-225). Bu tarihten sonra 927 yılındaki ölümüne değin Bizans'a karşı saldırılarına devam eden Çar Simeon, bir keresinde İstanbul'u tamamen ele geçirmek için Fâtımîler ile temasa geçmiş fakat Bizans, Fâtımîlere fidye ödeyerek onları vazgeçirmiştir (Runciman, 1929: 90; Runciman, 1930: 168-169; Fine, 1991: 152).

Sağlığında Bizans'ı baskı altında tutmayı başaran Çar Simeon'un ölümüyle birlikte Büyük Bulgar Devleti hızla gerilemeye başlamıştır. Yeni Çar Peter'in haraç teklifini reddeden İmparator Nikephoros Phokas (963-969) birkaç önemsiz çatışmadan sonra Kiev prensi Svyatoslav ile anlaşarak 967 yılında Preslav'ı işgal ettirmiştir (Kadlec, 1923: 208; Runciman, 1930: 201-202; Kurat, 1948: 25; Evans, 1960: 53; Fine, 1991: 181-182). Svyatoslav'ın Bulgaristan'a yerleşme arzusu ve Bulgar Çarı II. Boris ile ittifak girişimi üzerine İmparator Ioannes Çimiskes (969-976) Svyetoslav'ı 971'de mağlup ederek Preslav'ı ele geçirmiştir. II. Basileus dönemine kadar (976-1025) ilerleyişin devam ettiği Tuna Bulgar Devleti'ne 1018 yılında son darbe vurulmuştur (Runciman, 1930: 203-207; Kurat, 1948: 25-26; Evans, 1960: 53-54; Vassilev, 1979: 44-46; Fine, 1991: 181-187, 197-199). Bu tarihten sonra Tuna Bulgar Devleti'ne ait topraklar Bizans eyaletine dönüştürülerek buraya bir vali atanmıştır (Vasiliev, 1952: 320). Böylece Bizans İmparatorluğu için elzem olan Balkan hâkimiyeti bir kez daha tesis edilmiştir. Fakat daha sonraları Tuna Bulgarlarının torunları Bulgar Devleti'ni tekrardan dirilterek Bizans ile mücadeleye kaldıkları yerden devam etmişlerdir.

Anadolu toprakları tarihin her döneminde önemini korumuş ve en eski devirlerden itibaren pek çok siyasî otoritenin ilgi odağı olmuştur. Konu itibariyle Bizans İmparatorluğu için Anadolu arazisi tarım demek ve Herakleios döneminden itibaren thema sisteminin ana merkezi demektir. Devletin askerî yükünü hafifletmek adına uygulanan bu sistemde Anadolu toprakları idari olarak dört birime ayrılmış ve bu birimlere yerleştirilen askerî birliklerin başına strategos denen askerî idareciler ve onların memuru konumundaki sivil idareciler gönderilmiştir (Baskıcı, 2009: 116-121; Ostrogorsky, 2015: 89). Bu şekilde devlet ücretli asker ihtiyacından kurtularak asker yetiştirmeye başlamış ve tehlikelere karşı anında müdahale edebilmenin yolunu bulmuştur. Bu sistemin uygulanmasındaki en büyük amaç Balkanlar'da bitmek bilmeyen

savaşların yarattığı zafiyettir. Zira bu zafiyetten yararlanan Sâsânîler Suriye, Kilikya ve Tarsus'u ele geçirerek Bizans İmparatorluğu'na ait Kudüs'ü 614 yılında, Mısır'ı ise 619 yılında ele geçirmişlerdir (Baynes, 1913: 288-291; Vasiliev, 1952: 194-195; Demirkent, 1992: 233; Treadgold, 1997: 288-293). Bu yeni sistem kısa süre içerisinde etkisini göstermiş Avarlar ile barış yapıldıktan sonra 622'den 625 yılına kadar Sâsânîlere karşı Anadolu hâkimiyeti Bizans tarafından yeniden tesis edilmiştir (Treadgold, 1997: 294-297; Ostrogorsky, 2015: 95). 626 yılında Avarlar ile birlikte başarısız bir İstanbul kuşatması gerçekleştiren Sâsânîler, İslam fetihleri ile tarihe karışmıştır.

İslam fetihleri Sâsânîlerin sonunu hazırladığı gibi Bizans İmparatorluğu içinde tehlikeli bir hâle gelmiştir. Hz. Ömer (634-644) Bizans'a ait Busra kalesini, 635'te Şam'ı, 636'da Suriye'nin kalan şehirlerini (Hims, Hama, Lazkiye, Kınnesrin), 637-638 yıllarında Kudüs'ü ele geçirmiştir. Ardından Sâsânîlere son veren Arap orduları 642'de İskenderiye ve ardından Trablusgarp'ı ele geçirerek Kuzey Afrika yolunu İslam fetihlerine açmışlardır (Vasiliev, 1948: 308-309; Vasiliev, 1952: 211; Treadgold, 1997: 303-307; Apak, 2014a: 136-150; Avcı, 2018: 54). Bizans'ın bu fetihlerinden kurtuluşu ise İslam dünyasında yaşanan karışıklıklar neticesinde olmuş²⁴ ve Anadolu topraklarında bir kez daha hâkimiyet tesis edilmiştir.

Bizans İmparatorluğu için Anadolu hâkimiyeti bu kez de Emevîlerin iş başına gelmesi ile sarsılmıştır. Hatta Emevîler, Bizans'ın hem Akdeniz hem de Anadolu arazisi için büyük bir tehdit haline gelmişlerdir. Muaviye b. Ebû Süfyan (661-680) döneminde 661'den 664'e kadar Hâlid b. Velîd komutasında gerçekleştirilen saldırılar ile Anadolu tahrip edildiği gibi buralarda yaşayan beş bin civarında Slav Suriye'ye götürülmüştür (Theophanes, 1997: 486-487).²⁵ Daha sonra 669 yılında İstanbul'u kuşatan Emevîler, bu kuşatmadan sonuç alamamalarına rağmen 672 yılında İzmir'i ele geçirdikten sonra İstanbul'u 678 yılına kadar sürecek olan bir kuşatma altına almışlardır. Fakat bu son kuşatma sonuçsuz kalmıştır. Hatta geri dönüş yolunda fırtınaya kapılan Emevîler

²⁴ Hz. Ömer döneminde başlayan muhalefet onun 644 yılında şehit edilmesine sebep olmuş halefi Hz. Osman'da 656 yılında aynı şekilde şehit edilmiştir. Bu kaotik ortamda halife seçilen Hz. Ali kendisine muhalif olan Hz. Aişe'nin önderliğini yaptığı ordu ile karşılaşmış (Cemel Vakası) ardından 657 yılında Muaviye ile Sıffin Savaşı'na tutuşmuştur. Hz. Ali, 658 yılında Hariciler ile mücadele etmiş ve onlardan biri tarafından 661 yılında şehit edilmiştir (Fığlalı, 1989: 372-374).

²⁵ Emevî orduları bu ilk girişimleri ile Aksaray, Afyonkarahisar (buraya bir garnizon yerleştirilmiştir) ve Sivrihisar'ı ele geçirmişlerdir. Ancak Emevîler İzmir civarında Bizans ordularınca geri püskürtülmüşlerdir (Brooks, 1913: 396).

İmparator IV. Konstantinos (668-685) ile anlaşmak zorunda kalmışlardır (Brooks, 1913: 397; Nikephoros, 1990: 87; Theophanes, 1997: 492-493; Apak, 2009: 104-107; Ostrogorsky, 2015: 115-116; Avcı, 2018: 62-63).

Bu başarısızlık sonrası üçüncü kez Anadolu'da görünen Emevîler, 695'te Ermenistan'ın güneyi ile Maraş'ı, 700'de Erzurum'u, 702'de Darende'yi (Malatya civarı) ele geçirmişlerdir (Brooks, 1913: 407-410; Uçar, 1990: 97-101; Treadgold, 1997: 336-339; Apak, 2009: 109). 705'te tekrar Anadolu'ya gelen Emevîler, Orta Anadolu'da pek çok şehir ve kaleyi ele geçirmiş ve 716 yılında İstanbul'u bir kez daha kuşatmışlardır. Fakat Emevî orduları deniz üzerinden Bizans orduları ile karadan da Bulgar ve Sırlara karşı mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Emevîlerin bu çatışmadan çıkışı ise o esnada halifenin ölümü üzerine yeni halife Ömer b. Abdülaziz'in (717-720) emri ile gerçekleşmiştir (Theophanes, 1997: 545-553; Treadgold, 1997: 349; Apak, 2014b: 195; Avcı, 2018: 73). 740 yılında Afyonkarahisar civarında Bizans'a karşı son yenilgisini alan Emevîler bir daha Anadolu'da görünmemişlerdir.

750 yılında Emevî hanedanlığına son vererek iktidara gelen Abbâsîler devrinde üçüncü Abbâsî halifesi Mehdi (775-785), oğlu Harun'u 782 yılında Bizans üzerine göndermiştir. Üsküdar'a kadar ilerleyen Abbâsî ordusu karşısında İmparatoriçe İrene (797-802) haraç vermeyi kabul etmiştir (Theophanes, 1997: 629; Avcı, 2018: 84).²⁶ Fakat daha sonra tahta çıkan İmparator Nikephoros (802-811) söz konusu ödemeyi reddetmiştir. Bunun üzerine harekete geçen Abbâsî ordusu, 806 yılında Niğde'yi yağmalayıp Ankara üzerine büyük bir ordu sevk edince zor durumda kalan İmparator Nikephoros, yılda 30 bin altın taahhüdü ile onları uzaklaştırmıştır (Üçok, 1968: 91; Theophanes, 1997: 661-662; Ostrogorsky, 2015: 182; Avcı, 2018: 86-88). Bundan sonra 830 yılı itibari ile Anadolu seferine çıkan Abbâsîler, Tarsus'a kadar ilerleyip Kurre'yi ardından 831 yılında Ereğli'yi ele geçirmişlerdir. O esnada halifenin ölümü üzerine Bizans orduları Anadolu'da birkaç saldırı gerçekleştirmişse de bir kazanım elde edilmediği gibi Ankara ve Amorion 837-838 yıllarında İslam ordularınca ele geçirilmiştir (Yıldız, 1988: 36; Treadgold, 1997: 441; İbnü'l Esîr, 2008a: 454-456, 507-514; Ostrogorsky, 2015:195).

Halife Me'mun (813-833) döneminden itibaren başlayan iç karışıklıklar, ordu ve yönetim mekanizmasında artan Türk nüfuzu zamanla devletin siyasî ve askerî gücünü

²⁶ Üç yıl geçerli olan barış için ödenen haraç yetmiş bin dinardır (Üçok, 1968: 89; İbnü'l Esîr, 2008a: 165).

kaybetmesine sebep olmuştur. Kaldı ki Abbâsîler siyasî varlıklarını ancak Türklere bağlı olarak sürdürebilmişlerdir (Bozkurt, 2013: 470-487). Bu durum karşısında 873 yılında İmparator Basileios (867-886) Fırat Nehri'ne kadar ilerleyerek Malatya civarında birkaç şehri ele geçirmeyi başarmıştır (Ostrogorsky, 2015: 221). Bu tarihten sonra Bizans'ın Anadolu'daki başarıları kesintisiz bir şekilde devam etmiş 934'te Malatya, 943'te Meyyafarikin ve Nusaybin, 965'te Kıbrıs ve Kilikya, 969'da Antakya ele geçirilmiştir. Böylece 975'e kadar Bizans İmparatorluğu'nun sınırları Mısır'a kadar genişlemiştir (Demirkent, 1992: 236).

10. yüzyılı Anadolu hâkimi olarak noktalayan Bizans'ın otoritesi, 11. yüzyılın hemen başında Selçuklu Türklerinden Çağrı Bey'in 1015-1018²⁷ yılı civarında Anadolu'ya karşı düzenlediği bir keşif seferi ile bir kez daha sarsılmıştır (Sevim&Yücel, 1989: 31-34; Kafesoğlu, 2010: 269-270). 1040 yılında Dandanakan Savaşı ile Horosan'da Gazneli Devleti'ni yenen Selçuklular, devletlerinin varlığını resmen ilan etmişlerdir (Köymen, 2016a: 351-352). Bu galibiyet ile birlikte Horasan, hızlı bir şekilde Türkmen göçü almaya başlamıştır. Bu durum karşısında Tuğrul Bey (1040-1063) gelen bu göçerlerin bir kısmını Anadolu'ya yerleşmeleri için yönlendirmiştir. Bu son durum Anadolu hâkimi Bizans İmparatorluğu ile Selçuklu Türkleri arasında gerginliğe sebep olmuştur. 1048 yılında taraflar arasındaki gerginlik yerini savaşa bırakmış ve İbrahim Yınal komutasındaki Selçuklu ordusu, Pasinler ovasında cereyan eden Hasankale Savaşı'nda Liparit komutasındaki Bizans ordusunu mağlup ederek Anadolu'da Türk çağını başlatmışlardır (Müverrih Vardan, 1937: 175; Kırzioğlu, 1971: 116; Köymen, 1976: 55-56; İbnü'l Esîr, 2008b: 129-130; Zonaras, 2008: 90-91; Mat'iane Kartlisa, 2014: 157; Ercan, 2020: 337).

Sonuçları itibariyle Anadolu'da Selçukluların gerçekleştirdiği akınların doruk noktası ise şüphesiz Malazgirt Savaşı olmuştur. Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in (1068-1071) Anadolu'dan çıkarmaya çalıştığı Türk unsurlarının hamisi Sultan Alparslan (1064-1072) 1071 yılında Bizans ordularını mağlup etmeyi başararak Türklere Anadolu kapılarını açmıştır (Süryani Mihail, 1944: 25-27; Abûl Farac, 1945: 320-324; Vasiliev, 1952: 356; Zonaras, 2008: 90-91; Psellos, 2014: 265-266; Selçuknâme, 2014: 22). Bu

²⁷ Urfalı Mateos bu saldırıyı 1018-1019 yılları arasında zikreder (Urfalı Mateos, 2000: 48-49). Simbat ise 1016-1017 yıllarını işaret eder (Simbat, 1946: 18). Ayrıca İbrahim Kafesoğlu Çağrı Bey'in öncülük ettiği bu keşfin önemine dikkat çektiği makalesinde Çağrı Bey'in Anadolu'ya geliş tarihini de belirlemeye çalışmış ve yararlandığı kaynaklardan hareketle 1015-1021 tarihini işaret etmiştir (Kafesoğlu, 2010: 259-274).

savaştan kısa süre sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu merkezli pek çok Türk devleti kurulduğu gibi bu devletler Anadolu'nun Türkleşme sürecinde büyük fayda sağlamışlardır.²⁸

²⁸ Bu devletler: Ardahan'ı da içerisine alan Erzurum merkezli Saltuklular (1072-1202), Erzincan civarında Mengücekler (1080-1288), Sivas civarında Danişmendliler (1080-1178), Elazığ civarında Çubukoğulları (1085-1113), Van civarında Sökmenliler/Ahlatşahlar (1110-1207), Dilmaçoğulları (1084-1393) Hasankeyf, Mardin ve Harput gibi merkezlerde Artuklular (1102-1409), Diyarbakır'da İnanoğulları/Yıvaloğulları'dır (1098-1183) (Sevim & Yücel, 1989: 80; Erdem, 2002: 383).

1. BÖLÜM

MOĞOL İSTİLASINDAN ÖNCE BALKANLAR VE ANADOLU'NUN SİYASÎ DURUMU

Bizans-Moğol ilişkilerinin şekillenmesi noktasında önemli olan bu bölümde Moğol istilasından önce Balkan ve Anadolu bölgelerinin mevcut siyasî durumunu ve Bizans İmparatorluğu'nun bu bölgelerdeki faaliyetlerini ele almaya çalıştık. Bizans İmparatorluğu uzun ve yıpratıcı mücadeleler vermiş olmasına rağmen ne Balkanlar'da ne de Anadolu'da kalıcı bir başarı elde edememiştir. Moğollar adı geçen bölgelere geldiklerinde Bizans İmparatorluğu'nun mücadelede başarısız olduğu devlet ve unsurlarla çatışarak Anadolu ve Balkanlar'ı hâkimiyetleri altına almışlardır. Bu durum ise Bizans İmparatorluğu'nun Moğol politikasını şekillendirmesinde göz önünde bulunduracağı bir husus olarak karşımıza çıkacaktır.

1.1. BALKANLAR'IN SİYASÎ DURUMU

1.1.1. Macarlar

Giriş bölümünde ifade edildiği üzere Tuna Bulgar Devleti Balkanlar'da Bizans İmparatorluğu için uzun bir süre boyunca sorun teşkil etmiştir. Bizans İmparatorluğu bir taraftan Bulgarlar ile mücadele ederken diğer taraftan da onlara karşı verdiği mücadelede destek sağlamak amacıyla Macarlar ile temasa geçmiştir. Esasen Macarlar, Balkanlar'ın yerel halkı olmamakla birlikte Peçenekler tarafından bu bölgeye gönderilmişlerdir.²⁹ Fakat onların sürgün olarak geldikleri bu yeni coğrafya vardıkları son durak olmuş ve

²⁹ Oğuzların baskısı sonucunda İdil ve Yayık Nehri civarına gelen Peçenekler, bir müddet sonra Hazarları sıkıştırmaya başlamışlardır. Hazarlar ise Oğuzlar ile birlikte Peçenekleri İtil boylarından çıkarmışlardır (Kurat, 1937: 40; Constantine Porphyrogenitus, 1967: 167; Rásonyi, 1984: 59-60; Golden, 2000: 366). Bu durum küçük çaplı bir göç hareketinin yaşanmasına sebep olmuştur. Kıpçaklar Oğuzları, Oğuzlar Peçenekleri onlarda Macarları önlerine katarak Karadeniz'in kuzeyinden batıya doğru hareket etmeye başlamışlardır (Kafesoğlu, 2015: 173-174). Bu esnada Lebidias önderliğindeki Macarlar (Bizans kaynağında Türk olarak geçer) Lebedia denen yere gelerek bir müddet Hazarlar ile ittifak halinde yaşamışlardır. Hatta Macar prensi Lebidias Hazar hakanının kızıyla evlenmiştir (Constantine Porphyrogenitus, 1967: 171; Róna-Tas, 1999: 326; Artamonov, 2004: 441). Macarlar 8. yüzyıldan itibaren Lebedia'da Hazar hâkimiyetinde yaşamışlardır (Kurat, 1972: 46). Bundan sonra bir kez daha Macarlara saldıran Peçenekler onların ikiye bölünmesine sebep olmuşlardır. Macarların bir kısmı İran coğrafyasına bir kısmı ise Lebidias önderliğinde Etelkuzu'ya gelerek buralara yerleşmişlerdir (Constantine Porphyrogenitus, 1967: 173; Horváth, 1989: 7). Fakat Peçenekler Etelkuzu'da da Macarları rahat bırakmayarak onlara saldırmışlar ve Arpad liderliğindeki Macarlar bu son yeri terk ederek Balkanlar'a kadar ilerlemişlerdir (Constantine Porphyrogenitus, 1967: 173; Horváth, 1989: 10).

günümüze değin bölgedeki varlıklarını muhafaza etmişlerdir. Etelkuzu'daki yurtlarından Peçenekler tarafından çıkartılan Macarlar, Karpat Havzası'na gelmelerinden kısa süre sonra Bizans'ın müttefiki olarak Bulgarlar ile mücadele etmişlerdir. Ancak onlar yine Peçeneklerden bir darbe yiyerek bugünkü Macaristan'a çekilmişlerdir (Vasiliev, 1952: 316; Evans, 1960: 46; Fehér, 1984: 58; Fine, 1991: 138-139). Dolayısıyla Macarların Peçenekler ile olan düşmanca münasebetleri, ülke tarihlerinin şekillenmesinde çok önemli bir yere sahiptir.

Macaristan bu şekilde yeni bir ulusa ev sahipliğine başlarken Batı Avrupa'da da Franklar ile Moravya Krallığı arasında çekişmeler yaşanmakta ve taraflar olası bir savaş için ittifak arayışına girmiş bulunmaktaydılar. Bu amaçla Moravya Kralı Svatopluk (870-894), Frank ve Bulgarlar arasında kendisine karşı kurulmak istenen ittifaka karşı Macarlara elçilerini göndermiştir. Gelen bu ittifak teklifini kabul eden Macarlar, 894 yılında Moravya birlikleriyle beraber Franklara ve Pannonia'da bulunan Slavlara saldırdıktan sonra Tisza bölgesine çekilmişlerdir (Kadlec, 1923: 198; Annals of Fulda, 1992: 129; Róna-Tas, 1999: 332).³⁰ Bu müdahaleden sonra Frank Kralı Arnulf ile müttefik olan Macarlar, 899 yılında Kuzey İtalya'ya karşı harekete geçerek Bologna'yı yağmalamışlardır. Ardından ana hedefleri olan Berengar üzerine yürüyen Macarlar, buranın kralı ile anlaşarak geri çekildikleri esnada Frank Kralı Arnulf'un ölüm haberi üzerine 902 yılında Moravya'yı ele geçirmişlerdir (Róna-Tas, 1999: 336-337; Çoban, 2013: 172; Karatay, 2018: 444).

Moravya'nın bu şekilde elden çıkması karşısında Franklar, 907 yılında Macarlara karşı harekete geçmişlerdir. Franklar, Macarlara mağlup olduğu gibi Pannonia bölgesinin kuzeyi Macarların eline geçmiştir (Kadlec, 1923: 212; Karatay, 2018: 444). Bundan sonra ilerleyişlerine devam eden Macarlar, 926 yılına kadar Güney Almanya'dan Kuzey İtalya'ya kadar pek çok saldırı gerçekleştirerek sınırlarını Enns Nehri'ne kadar genişletmişlerdir. Hatta Alman Kralı I. Heinrich (919-936) 924'ten itibaren Macarlara yıllık vergi vermeye başlamıştır (Eckhart, 1949: 17). Ancak öte yandan durmak bilmeyen Macar akınları Almanların yeni sınır tahkimatları geliştirmesine ve Macar fütuhatının sekteye uğramasına sebep olmuştur. Alman Kralı I. Heinrich yaptırdığı surların sağlamlığına güvenerek ödemesi gereken vergiyi ödememiştir. Bunun üzerine Macarlar

³⁰ Artamonov'a göre Macarların Slavlara saldırmasının esas sebebi, Etelkuzu'da Peçenek baskını sırasında ölen kadınların boşluğunu Slav kadınları ile doldurma amacına yöneliktir (Artamonov, 2004: 446).

Saksonya'ya kadar ilerlemişlerdir. Macarlar 933 yılında Merseburg mevkiinde I. Heinrich karşısında ilk yenilgilerini almış bunu 955 yılındaki Augsburg yenilgisi takip etmiştir (Eckhart, 1949: 17; Rásonyi, 1993: 122; Çoban, 2013: 173). Bu arada Macarlar, Almanlara karşı ilk yenilgilerini aldıktan hemen sonra 934'te yönlerini Balkanlar'a çevirerek Bulgar topraklarına saldırmışlardır. Peçenek-Bulgar ve Bizans müttefik orduları Macarları püskürtmeyi başarmışlardır (Runciman, 1929: 105-106; Horváth, 1989: 17). Merseburg galibiyeti sonrası Kuzey İtalya üzerinde de hâkimiyet kuran Alman Kralı Otto (936-973), Papa tarafından Roma-Germen İmparatoru (Kutsal Roma İmparatoru) olarak ilan edilirken, Macar akınları Batı Avrupa'da durdurulmuştur (Karatay, 2018: 447; Ülgen, 2020: 66-71). Batı Avrupa'da istediğini elde edemeyen Macarlar bir kez daha yönünü Bizans'a dönmüşse de başarı sağlayamamışlardır. Ayrıca bu yenilgiler silsilesi Macarlar arasında radikal değişikliklere neden olmuştur. Macar Kralı Geza (972-997), Augsburg fatihi Otto ile temas kurarak Hristiyanlık dinine geçmek için din görevlileri göndermesini talep etmiştir. Bu talep doğrultusunda 972 yılında gönderilen rahipler Macaristan'a gelerek, Geza ve oğlu Vajk'i (vaftiz sonrası İstvan veya Stephan)³¹ vaftiz etmişlerdir (Toth, 1942: 37, 39-40; Berend, 2001: 19). Geza'dan sonra başa geçen oğlu Vajk (997-1038) 1000 veya en geç 1001 yılında Papa'nın armağanı tacı giymesiyle birlikte Macaristan, Hristiyan bir krallık olarak tarih sahnesine çıkmıştır (Kadlec, 1923: 214; Rásonyi, 1983: 11; Berend, 2011: 19; Çoban, 2013: 175). Bu tarihten sonra Macarlar Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası haline gelmişlerdir (Toth, 1942: 45; Doğan, 2007: 8).

Macar Kralı İstvan'ın ölmesi sonrası Macarlar uzun bir müddet iç karışıklıklar ile uğraşmışlardır. İstvan'ın oğullarının bitmek bilmeyen taht mücadeleleri Balkanlar'a hızlı bir giriş yapan Macarların genişlemelerini de yavaşlatmıştır. Bu dönemde elde edilen tek başarı 1064 yılında Belgrad'ın ele geçirilmiş olmasıdır (Sinor, 1959: 46; Ostrogorsky, 2015: 317).

İç sorunlarla yıpranan Macaristan Krallığı'nda galip çıkan Laszlo (1077-1095) bir müddet mezkûr problemlerle ilgilendikten sonra 1091 yılında Hırvatistan'a yönelerek bu ülkenin Batı kısımlarını ele geçirmiştir. Halefi Kalman ise (1095-1116) 1097'de bu ülkenin tamamını ele geçirerek 1105 yılında Dalmaçya'yı zapt etmiştir (Eckhart, 1949: 36-37;

³¹ Stephan adı, Hristiyanlık adına ilk şehit olan Passau Kilisesi azizinin adıdır (Eckhart, 1949: 25).

Sinor, 1959: 49-50; Curta, 2006: 265-266; Ostrogorsky, 2015: 338). Onların bu şekilde Adriyatik Denizi'ne kadar hâkimiyet kurmaları bu tarihten sonra Bizans İmparatorluğu ile çekişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Macarlar kısa süre içerisinde güçlenmiş hatta Sırbistan'ın bağımsızlığını destekleyerek Balkanlar üzerinde etkin olmak istemişlerdir.

Macarların kısa sürede ulaştığı politik ve askerî güç Bizans İmparatorluğu ile arasında savaşı kaçınılmaz hale getirmiştir. Bununla birlikte Macar Krallığı içerisinde yaşanan karışıklıklarda Bizans'ın taraf olması adeta savaşın ilanı olmuştur. Zira Macar Kralı II. Stephan (1114-1131) kendisine rakip olarak gördüğü kardeşi Almos'un gözlerini kör ettirdiğinden Almos kaçarak İstanbul'a sığınmıştır. Bunun üzerine Stephan, İmparator Ioannes Komnenos'tan (1118-1143) kardeşinin iade edilmesini istemiştir. Bu teklifi kabul görmeyince de 1128'de Bizans'a savaş ilan ederek Sırbistan'a kadar ilerlemiştir. Fakat yapılan savaşta Stephan, Bizans ordularınca mağlup edilmiştir. Taraflar arasında savaşı bitiren anlaşma ise Almos'un bu esnada ölmesi üzerine gerçekleşmiştir (Chalandon, 1923a: 354-356; Khoniates, 1995: 11-12; Treadgold, 1997: 631; Kinnamos, 2001: 9-11; Ostrogorsky, 2015: 349).

Balkan hâkimiyeti iki taraf için oldukça önemli olduğundan yapılan anlaşmanın kalıcı olamayacağı daha ilk andan itibaren anlaşılmıştır. Üstelik bu anlaşmazlık sadece çatışma şeklinde de olmamıştır. Örneğin Rusya'daki taht karışıklıkları iki tarafın farklı adayları desteklemelerine sebep olmuştur. Macar Kralı Geza, Kiev tahtı için kayınbiraderi Izyaslav'ı desteklemiş buna karşın Bizans ise Galiçya Prensiği'nden George Dolgoruki'yi desteklemiştir. Bu destek neticesinde Dolgoruki tahta çıkmıştır (Chalandon, 1923a: 368). Bu olaydan kısa süre sonra bir kez daha Macar Krallığı içerisinde taht karışıklıkları yaşanmıştır. Bu durumdan yararlanmak adına derhal harekete geçen İmparator Manuel Komnenos (1143-1180) Zeugma, Sirmium, Dalmaçya, Bosna gibi belli başlı pek çok büyük şehrin yanı sıra toplamda elli yedi şehri Macarlardan geri almıştır (Niketas, 1995: 91-109; Kinnamos, 2011: 178-179; Ostrogorsky, 2015: 358). İmparatorun bu başarılı seferine Anadolu'da uzlaşıya vardığı Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın gönderdiği yardımcı kuvvetlerde yer almıştır (Cahen, 1994: 113; Kinnamos, 2011: 194). Manuel Komnenos'un 1181 yılındaki ölümü Bizans adına Macarlar ile olan ilişkiler için bir dönüm noktası olmuştur. Manuel Komnenos'un ölümüyle birlikte aynı yıl içerisinde Macar Kralı III. Bela (1172-1196), Srem, Dalmaçya, Hırvatistan, Belgrad

ve Braniçevo'yu ele geçirmiş ardından Sırlardan destek alan Macar Kralı, 1183 yılına kadar Niş ve Sofya'yı da ele geçirmiştir (Fine, 1991: 240-242, 245; Fine, 1994: 6; Ostrogorsky, 2015: 358, 369). Bu tarihten sonra Bizans İmparatorluğu'nda yaşanan güç kaybı Macarlar için Balkanlar'da hareket serbestisi sağladığı gibi Moğol istilasına kadar kendilerini rahatsız eden bir sorun ile karşılaşmamışlardır.

1.1.2. Peçenekler

Peçenekler³² Don ve Dinyeper Nehri civarında Ruslar ile bir müddet mücadele ettikten sonra³³ Tuna'ya doğru hareket etmeye başlamışlardır. Peçeneklerin bu hareketini takip eden Bizans İmparatorluğu ise onları kendi safına çekmek için harekete geçmiştir (Constantine Porphyrogenitus, 1967: 57).³⁴ Bu amaçla Bizans yönetimi bugünkü Kırım civarında ikamet eden Peçeneklere elçiler göndererek, Trakya'yı yağmalayan Bulgar Çarı Simeon'a karşı birlikte hareket etme teklifinde bulunmuştur. Peçenekler Bizans'tan gelen bu teklifi kabul etmişlerdir. Fakat Peçenekler Bizans ordusu içerisindeki düzensizliği görünce daha en başından yardım etmekten vazgeçmişlerdir (Kurat, 1937: 111-112; Yücel, 2002: 714). Bu ilk girişimden sonra imparatorluk diyalog yolunu açık tutmak istediği Peçeneklere bir kez daha elçilerini göndermiştir. Ayrıca Bizans yönetimi bununla yetinmeyerek karşılıklı olarak ticareti geliştirmek için de girişimde bulunmuştur. Kaldı ki bu ticaretten taraflar azami ölçüde yararlanmıştır. Bizans, Peçeneklere baharatın yanı sıra deri ve kumaş türevi mamuller satarken buna karşılık onlardan hayvansal gıdalar temin etmiştir (Kurat: 1972: 62; Horváth, 1989: 18-19; Yücel, 2007: 44).

Yukarıda ifade edildiği üzere Bizans'ın girişimleri ile dostane bir şekilde tesis edilmeye çalışılan ikili ilişkiler, kısa süre sonra taraflar arasında tampon konumda olan Tuna Bulgar Devleti'nin ortadan kalkması sonrası yerini savaşlara bırakmıştır. Bunun bir nedeni de yaşadığı dönemde Anadolu ve Balkanlar'da sükûneti sağlayarak Bizans İmparatorluğu'na

³² Kaşgarlı Mahmud'a göre yirmi iki Oğuz boyundan on dokuzuncusu Becenek yani Peçeneklerdir (Kaşgarlı Mahmud, 1985: 57-58).

³³ Peçenekler ilk olarak 968 yılında Tuna Bulgarları ile savaşa tutuşan Svyetoslav'ın Kiev'ine saldırmışlardır. Ardından Svyetoslav, 971 yılında Bizans tarafından Balkanlar'dan çıkarıldıktan sonra 972 yılında Peçenekler tarafından öldürülmüştür (Kadlec, 1923: 208; Kurat, 1972: 49, 51-52; Rásonyi, 1984: 62; Horváth, 1989: 17). Peçenekler, Bizans'ın isteği üzerine Kiev'e saldırmış olabilirler (Golden, 2008: 178). Peçenekler 1036 yılına kadar Ruslar ile mücadele etmiş ve bu tarihteki yenilgilerinden sonra Kiev için tehdit olmaktan çıkmışlarsa da komşu oldukları yüz elli yıl boyunca Rusların Karadeniz'e inmelerini engellemişlerdir (Kurat, 1972: 53-55).

³⁴ Bizans kaynağına göre Ruslar, Bulgarlar ve Macarlardan korunmak için Peçenekler ile dost geçinilmeli ve onlarla iş birliği yapılmalıdır (Constantine Porphyrogenitus, 1967: 57).

nefes aldırın II. Basileios'un 1025 yılındaki ölümüyle birlikte devlet içerisinde baş gösteren çözümler ile alakalıdır. Bu ölüm haberi üzerine Peçenekler, 1026 yılında Bulgaristan arazine kadar ilerleyerek saldırılarda bulunmuşlardır. Bu ilk saldırılar bölge valisi Konstantin Diogenes tarafından geri püskürtülmüştür (Orkun, 1933: 18; Yücel, 2002: 714; Zonaras, 2008: 47). Bizans İmparatorluğu'nun Araplar ile olan mücadelesinden yararlanan Peçenekler bir kez daha Bulgaristan'a inerek herhangi bir müdahale ile karşılaşmadan burayı yağmalamışlardır (Zonaras, 2008: 52). Bu şiddetli akınları 1035, 1036 ve 1048 yılındaki akınlar takip etmiştir. 1048 yılındaki saldırıdan sonra Peçenekler kendi içlerinde yaşadıkları çekişmelerden dolayı bir müddet Bizans'a saldırı gerçekleştirememişlerdir.

Peçenek iç mücadelesinde taraflardan biri olan Kegen başkanlığındaki iki Peçenek boyu Bizans'a iltica etmiş ve bu Peçenek grubu Silistre'ye yerleştirilmiştir (Kurat, 1937: 131-132; Horváth, 1989: 16; Sümer, 2007: 214; Zonaras, 2008: 92). Bu durum karşısında esas Peçenek unsurunun lideri Turak, Bizans arazisine bir akın gerçekleştirerek yağmalarda bulunmuştur. Fakat ordusunda çıkan salgın hastalığın yarattığı yıkım ve ardından Kegen'in Bizanslılarla birlikte gerçekleştirdiği saldırı, Turak ve Peçeneklerinin teslim olmasına sebep olmuştur (Kurat, 1937: 133-134; Curta, 2006: 296; Zonaras, 2008: 93; Attaleiates, 2012: 53). Bu galibiyet sonrası İmparator Konstantin Monomakhos (1042-1055) ele geçirilen Peçenek esirlerinden on beş bin kadarını vaftiz ettirerek Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı savaştırılmak üzere yola çıkarmıştır. Ancak Tuna Nehri civarında isyan eden Peçenekler, Kırım'daki soydaşlarından aldıkları destekle geri dönerek Trakya arazisini yağmalamışlardır (Orkun, 1933: 22-24; Zonaras, 2008: 93-94).³⁵

1050 ve 1051 yıllarında Trakya arazine yağmalarda bulunan Peçenekler, aynı yıl içerisinde Edirne'yi kuşatmış fakat bir Peçenek başbuğunun ölmesi sonrası geri çekilmişlerdir (Kurat, 1937: 143-144; Urfalı Mateos, 2000: 91). Peçeneklerin bu saldırıları karşısında harekete geçen İmparator Isaakios Komnenos (1057-1059) ilk olarak Sofya civarında karşılaştığı Macar ordusunu yenmiş ve onlardan gelen talep üzerine anlaşmaya varmıştır. Ardından Peçenekler üzerine giden Isaakios Komnenos onları da

³⁵ Attaleiates, himaye altına alınan asker sayısını ve kime karşı kullanılmak istenildiğini belirtmeden olayları anlatır. Ayrıca Peçenekleri "Skythian" yani İskit olarak ifade eder (Attaleiates, 2012: 55, 57, 59).

Trakya'dan uzaklaştırmayı başarmıştır (Zonaras, 2008: 113).³⁶ Bu arada 1064 yılında Oğuzlar, Bizans arazisine akınlarda bulunarak Balkanlar'ı tahrip ve yağma etmişlerdir. Ancak kısa süre sonra olumsuz hava koşulları ve ardından kendi içlerinde yayılan salgın hastalıktan etkilenen Oğuzlar geri çekilmek zorunda kalmışlardır (Orkun, 1933: 27; Kurat, 1937: 152; Curta, 2006: 298; Attaleiates, 2012: 153, 155, 157).

Bir müddet sessiz kalan Peçenekler, 1067 yılında tekrardan Trakya'da yağmalarda bulunmaya başlamışlardır. Bunun üzerine daha sonra İmparator olarak karşımıza çıkacak olan Romanos Diogenes (1068-1071) harekete geçmiş ve yenilgiye uğrattığı Peçeneklerden pek çoğunu esir olarak ele geçirmiştir. Esir olarak ele geçirilen Peçenekler ve bunlara ek olarak Uz askerleri Bizans ordusunda ücretli asker olarak istihdam edilmişlerdir (Kurat, 1937: 153; Yücel, 2007: 718; İbnü'l Esîr, 2008b: 256). Adı geçen ücretli Türk askerleri 1071 tarihli Malazgirt Savaşı'nın henüz başlarında ırkdaşları Türklerin safına geçerek, Bizans ordularının bozulup mağlup olmasında kritik bir rol oynamışlardır.³⁷

Peçenekler ile olan mücadele Aleksios Komnenos (1081-1118) döneminde daha da artmıştır. Taraflar arasında 1086 yılında bir savaş vuku bulmuş, Bizans orduları Peçenekler ile baş edemeyince Aleksios Komnenos, Anadolu'daki birliklerini Tuna'ya sevk ederek Peçeneklere ağır bir darbe vurmuştur (Chalandon, 1923b: 330; Kommena, 1996: 210-211; Yücel, 2018: 512). Fakat öte yandan Anadolu'nun bu şekilde askersiz bırakılışı bir müddet sonra Selçuklu Türklerinin bölgeye yerleşmelerine sebep olmuştur (Kurat, 1937: 163). 1087 yılı boyunca Bizans ile yapılan birkaç savaşta Peçenekler galip gelmişlerse de son savaşlarında onlara yardıma gelen ve galibiyet sonrası ganimet paylaşımı hususunda anlaşmazlığa düştükleri Kıpçaklar tarafından mağlup edilmişlerdir (Kurat, 1937: 181-182; Kommena, 1996: 241-224; Gökbel 2000: 46-46; Yücel, 2002: 516). Peçenekler ve Bizans arasındaki nihai savaş ise 1091 yılında gerçekleşmiştir.

³⁶ Attaleiates Macarları "Sauromatai" adıyla anarak olayları anlatır (Attaleiates, 2012: 121). Kurat ve Orkun Peçenekler ile Bizans İmparatorluğu arasında otuz yıllık bir barış anlaşmasının yapıldığını belirtmişlerdir (Orkun, 1933: 27; Kurat, 1937: 148).

³⁷ Bizans kaynakları Tamis adlı bir Peçenek grubunun saf değiştiğinden bahsetmektedir. Bu durum karşısında Attaleiates bizzat Peçenek askerlerinin yanına giderek bağlılık yemini ettirmiştir (Attaleiates, 2012: 287, 289, 295, 297). Savaşın devamı için bkz. (Wrooman, 1931: 253-254; Yücel, 2007: 44; Zonaras, 2008: 135-137; Köymen, 2016b: 33-34).

Anadolu’da Çaka Bey,³⁸ İmparatorluğun Peçenek meşguliyetini göz önünde bulundurarak donanma inşasına başlamış ve kara kuşatması gerçekleştirmeleri için de Peçeneklere iş birliği teklif etmiştir (Kurat, 1937: 200; Rásonyi, 1939: 405; Kurat, 1966: 39-40; Kommena, 1996: 229, 248; Şahin, 2018: 95). Bu tehlike karşısında Bizans, ücretli asker toplayabilmek ve yardım alabilmek adına civar uluslara mektuplar göndermiştir. Neticede Aleksios Komnenos aradığı desteği Kuman-Kıpçaklardan sağlamıştır. Müttefik orduları Lebunium denen yerde Peçenekleri tam bir hezimete uğratmışlardır (Rásonyi, 1983: 30-31; Kommena, 1996: 250, 253-254; Gökbil, 2000: 46-47; Yücel, 2007: 45; Şahin, 2018: 96).³⁹ Bu savaş sonucunda Peçenekler, Bizans için sorun olmaktan çıkmışlardır.

1.1.3. Kuman-Kıpçaklar

Bizans’ın müttefiki olarak Peçenekleri sorun olmaktan çıkartan Kıpçaklar⁴⁰ henüz 1078 yılında Peçenekler ile birlikte o dönemde Bizans’a bağlı Edirne’ye saldırılarda bulunmaları münasebetiyle karşımıza çıkmaktadırlar (Bela, 1944: 126; Rásonyi, 1984: 88; Stoyanov, 2002: 799). Bundan sonra Kıpçaklar 1087 yılında Peçeneklerin Trakya saldırısının son aşamasında onlara destek vermiş ve bundan dolayı ganimetten pay istemişlerdir. Kıpçaklar, taleplerini kabul etmeyen Peçeneklere karşı saldırıya geçerek onları şiddetli bir şekilde cezalandırmışlardır. Peçeneklere karşı düşmanca tutumlarını devam ettiren Kıpçaklar, Bizans İmparatorluğu’nun müttefiki olarak Peçenekleri ortadan kaldırmışlardır.

Bizans İmparatorluğu her ne kadar bu yeni gelen Türk grubundan çekinmeye başlamışsa da onlar Bizans’a Peçenekler kadar sorun çıkarmamışlardır. 1091 yılında Lebunium Savaşı’ndan galibiyetle ayrılan Kıpçaklar yönünü Macaristan’a çevirmiş, burada tutunmayan Kıpçaklar ertesi yıl Polonya’ya saldırmışlardır (Eckhart, 1949: 37;

³⁸ İlk Türk denizcisi olarak bilinen Çaka Bey, Malazgirt Savaşı sonrası Anadolu’ya akınlar yaparak kendi adıyla anılan beyliğini tanzim etmiş ve gerçekleştirdiği saldırılar ile Bizans İmparatorluğu’nu sıkıştırmıştır (Şahin, 2018: 91).

³⁹ Peçenekler ile 1122 yılında II. İoannes Komnenos döneminde de bir savaş yapılmıştır. Bu tarihten sonra Peçenekler ile herhangi bir çatışma yaşanmamıştır (Kinnamos, 2011: 8; Ostrogorsky, 2015: 349).

⁴⁰ Kıpçaklar, ilk olarak Çin’in kuzeyinde 916’da güçlenen Kıtayların baskısıyla batıya hareket etmişlerdir (Kurat, 1972: 72). 9. ve 10. yüzyıllarda İrtiş ve Ural arasında bir Türk kavmi olan Kimekler içerisinde yaşarlarken 10. yüzyıldan sonra güçlenmeleri neticesinde bu adı tarih sahnesinde unutturarak hâkim güç olmaya başlamışlardır (Rásonyi, 1939: 408). Bu konuda Ahincanov, “*değişik boylara ve kabilelere mensup insanlar, hâkim olan boy yahut kabilelerin adlarını taşır; böylece güçlü kabile belli bir dönem kendi adıyla itaat altına aldığı kabilelerin adını perdeler*” demiştir (Ahincanov, 2010: 153).

Kafesoğlu, 2015: 182). Ardından 1094-1095 yıllarında Edirne'ye kadar ilerleyen Kıpçaklar Trakya'ya saldırılar düzenlemişlerdir (Chalandon, 1923b: 330; Stoyanov, 2002: 800; Ostrogorsky, 2015: 333). Bu tarihten sonra Kıpçaklar 1148 yılında bir kez daha Tuna'ya inerek yağmalarda bulunduklarında ise Bizans ordularının bölgeye gelmesi üzerine az bir zayıat verdikten sonra geri çekilmişlerdir (Stoyanov, 2002: 800-801; Kinnamos, 2011: 73-74).

Kıpçaklar Karadeniz'in kuzeyinde hummalı bir şekilde Ruslar ile mücadele ettiklerinden Tuna boylarında kalıcı faaliyetlerde bulunmamışlardır. Dolayısıyla Bizans İmparatorluğu ile onları zorlayacak derecede ilgilenmeyen Kıpçakların Balkanlar'daki saldırıları genelde yağma amaçlı olmuştur.

1.1.4. II. Bulgar Devleti

1018 yılında ortadan kaldırılan Tuna Bulgar Devleti, Bizans'ın Bulgaristan'a bir vali ataması sonrası fiili olarak sona ermiş ve bu topraklar hukuken Bizans İmparatorluğu topraklarına dâhil olmuştur. Bu devlet her ne kadar siyasi olarak ortadan kaldırılmışsa da bu devlete mensup olan halk Bizans yönetimi altında hayatlarına devam etmişlerdir. İmparator I. Manuel'in 1180 yılındaki ölümüne değin Bizans vatandaşı olarak hayatını sürdüren Bulgarlar bu İmparatorun ölümüne müteakip bağımsızlık ümidiyle harekete geçmişlerdir. I. Manuel, sağlığında Balkanlar'da güçlü bir hâkimiyet tesis etmiş Macar ve Sırlara karşı başarılar elde etmiştir. Fakat onun ölümünün ertesi yılında patlak veren Norman isyanı, Selanik'in elden çıkmasına sebep olduğu gibi İstanbul'u da tehlikeye sokmuştur. Her ne kadar Selanik, Normanlardan geri alınmış ise de İstanbul içerisinde çıkan isyanlar Komnenos hanedanının son temsilci olan İmparator Andronikos Komnenos'un (1183-1185) öldürülmesine sebep olmuştur (Fine, 1991: 246; Fine, 1994: 7; Ostrogorsky, 2015: 370-371; Vasiliev, 2016: 496).

Bu kaotik ortamda harekete geçen Bulgarlardan Peter ve Asen adlı iki kardeş Bizans yönetimine başkaldırarak Trakya'ya kadar ilerlemişlerdir. İmparator Isaakios Angelos (1185-1195/1203-1204) onları mağlup edip bir miktar esirle birlikte İstanbul'a döndüğü sıralarda söz konusu kardeşler ilk olarak Kumanlara sığınmışlardır. Sonrasında ise onlardan aldıkları destekle Trakya'yı yağmalamışlardır (Fine, 1994: 11,13-15; Kayapınar, 2002: 811-812; Curta, 2006: 317; Vászary, 2007: 54-55; Rodoplu, 2016: 228).

1187 yılına kadar bölgede güç kazanan Peter ve Asen kardeşler⁴¹ Trakya'ya saldırarak esas amaçlarını göstermişlerdir. Bu mesele ile daha fazla uğraşmak istemeyen İmparator Isaakios Angelos, adı geçen kardeşler ile bir müddet sonra anlaşma yaparak onların bölgedeki varlığını resmen tanımış ve böylece II. Bulgar Devleti tarih sahnesine çıkmıştır (Wolff, 1949: 183-184; Evans, 1960: 60; Fine, 1991: 247; Fine, 1994: 15; Vasiliev, 2016: 502). Burada ayrıca ifade etmek gerekir ki Bulgarların tarih sahnesine tekrardan bağımsız bir şekilde çıkmalarında Kuman-Kıpçakların Bulgarlara verdiği askerî desteğin rolü hayli büyük olmuştur.

Bulgarlar siyasî bir güç olarak tekrar ortaya çıkmalarından hemen sonra Bizans İmparatorluğu aleyhine hareket etmeyi devlet politikası haline getirmişlerdir. Öyle ki III. Haçlı Seferi için yola çıkan Friedrich Barbarossa (1152-1190), 1189 yılında Edirne istikametinde ilerlerken, Çar Peter ona bir elçi göndererek Bizans'a karşı müttefik olmayı teklif etmiştir. Hatta Bulgar Çarı Peter bu ittifakın gerçekleşmesi durumunda Friedrich Barbarossa'ya, Kudüs harekâtında askerî yardım verebileceğini dahi bildirmiştir (Miller, 1923a: 519; Wolff, 1949: 184-185; Fine, 1994: 24; Vásáry, 2007: 56). Friedrich Barbarossa'nın kabul etmediği bu teklif, Bulgarların Bizans'a karşı ne denli yıkıcı faaliyetler yürütmek istediklerinin açık bir göstergesidir. Bu arada Friedrich Barbarossa'nın İstanbul'dan ayrılmasından sonra rahatlayan Isaakios Angelos Balkanlar'a dönerek Sırp lideri Stephan Nemenya ile Morava Nehri civarında karşılaşarak onu mağlup etmiş ve bu şekilde taraflar arasında barış anlaşması yapılmıştır. 1190 tarihli bu anlaşma ile birlikte Bizans İmparatorluğu II. Bulgar Devleti'nden sonra Sırbistan'ın da bağımsızlığını resmen tanımıştır (Fine, 1994: 25-26; Ostrogorsky, 2015: 377-378).

Bulgar Çarı Koloyan döneminde (1197-1207) tekrardan harekete geçen Bulgarlar yine Kuman-Kıpçakların desteğiyle Niş, Sofya ve Varna'yı ele geçirerek Trakya ve Makedonya'nın büyük bir kısmını hâkimiyetleri altına almışlardır (Miller, 1923a: 519; Acaroğlu, 1988: 13; Kayapınar, 2002: 812; Yücel, 2018: 557). Bulgarlar bu şekilde hem toprak hem de askerî açıdan büyüdükleri sırada İstanbul, 1204 yılında Latinler tarafından ele geçirilmiş ve Balkanlar üzerinde Bizans-Bulgar rekabeti sekteye uğramıştır. Fakat bu kez de Latinler, İstanbul'a yerleşmelerinden hemen sonra miras olarak gördükleri

⁴¹ Adı geçen iki kardeş Kuman kökenlidir (Rásonyi, 1993: 153; Stoyanov, 2002: 801).

Bulgaristan toprakları üzerinde hak talep etmeye başlamışlardır. Bu doğrultuda Latin ordusu çok geçmeden 1205 yılında Bulgarlar üzerine yürümüş fakat Kuman-Kıpçak destekli Bulgarlar Latinleri yenmeyi başarmışlardır. Bu savaş sonucunda Latin İmparatoru Baldwin Edirne civarında yakalanarak önce esir edilmiş ardından da öldürülmüştür (Diehl, 1923: 424; Wolff, 1952: 289; Joinville&Villehardoin, 1963: 122-123; Acaroğlu, 1988: 13; Vásáry, 2004: 264-265). Bu galibiyet ile birlikte şimdilik Bulgarları Balkanlar'da rahatsız edecek bir güç kalmamıştır.

Bulgar Çarı Koloyan'ın ölümünden sonra Bulgar Devleti'nde küçük çaplı bir taht karışıklığı meydana gelmiştir. Bu durum fazla uzun sürmemiş Çar Boril'in (1207-1218) tahta geçmesinden kısa süre sonra toparlanan Bulgarlar, Trakya'ya doğru harekete geçerek Selanik üzerinde yağmalarda bulunmuşlardır. Bunun üzerine harekete geçen Latin İmparatoru Henry (1206-1216) 1208 yılında Filibe civarında Bulgarları mağlup etmeyi başarmıştır. Taraflar arasında barış ise 1215 yılında Kral Henry'nin Çar Boril'in kızı ile evlenmesi sonucunda sağlanmıştır (Diehl, 1923: 425).⁴² Yine bu dönemde Bulgarlar içerisinde yer alan Boyar grupları bir ayaklanma hareketi başlatmışlardır. Zor durumda kalan Çar Boril, Macarlardan yardım talep etmiştir. Macarlar ile varılan uzlaşya göre Belgrad ve Braniçeve onlara bırakılmıştır. Fakat müşterek müdahaleye rağmen isyan bastırılmadığı gibi Asen'in oğlu II. İvan Asen, Boyarların desteği ile Çar Boril'i tahttan indirerek başa geçmiştir (Evans, 1960: 62; Kayapınar, 2002: 813).

II. İvan Asen (1218-1241) dönemi II. Bulgar Devleti'nin en güçlü dönemlerinden birini teşkil etmektedir. Bu dönemde Meriç'e kadar Makedonya ve Arnavutluk toprakları Bulgar sınırlarına dâhil edilmiş ve bu haliyle Bulgarlar, Balkanlar'ın en güçlü devleti haline gelmişlerdir (Miller, 1923a: 522; Acaraoğlu, 1988: 13). Ancak hatırlanacağı üzere nasıl ki Çar Simeon öldükten sonra I. Bulgar Devleti hızlı bir şekilde güç kaybettiye, II. İvan Asen döneminde de II. Bulgar Devleti parlak bir dönem yaşamış onun ölümüyle birlikte devlet aynı şekilde güç kaybına uğramıştır. Bu kez devlet Bizans baskısı ile değil Moğolların gelişi ile sarsılmıştır. Onun ölümünden sonra tahta çıkan oğlu I. Kaliman (1241-1246) döneminde Moğollar Bulgaristan'ı istila ederek bu devlete ilk darbesini vurmuşlardır.

⁴² Curta'ya göre bu evlilik 1213 yılında gerçekleşmiştir. Ayrıca Çar Boril, Latin Kral Henry'nin yeğeni ile evlenmiştir (Curta, 2006: 385-386).

1.2. ANADOLU’NUN SİYASÎ DURUMU

1.2.1. Miryokefalon Savaşı’na Kadar Anadolu’nun Siyasî Durumu

Sultan Alparslan’ın, Malazgirt Savaşı ile açtığı Anadolu kapısı pek çok Türk devletinin oluşumunda doğrudan etkilidir ki Türkiye Selçukluları bunlardan biri ve en önemlisidir.

Kutalmışoğlu Süleyman Şah komutasındaki Türkler, 1075 yılında⁴³ İznik’i ele geçirerek çağdaşı diğer Türk devletlerinden farklı olarak Bizans İmparatorluğu’nun hemen yanı başında Türkiye Selçuklu Devletini kurmuşlardır (Sevim, 1990: 26).⁴⁴ Süleyman Şah kısa süre içerisinde oldukça güçlenmiş, 1078 yılında Bizans’ta çıkan iç karışıklıklar sonrası taraf olarak desteğine ihtiyaç duyulan kişi olmuştur.⁴⁵ Bizans İmparatorluğu’nda Süleyman Şah’ın askerî yönden desteklediği Botaneiates (1078-1081) İmparator olmuştur. Fakat daha sonra Süleyman Şah, Nikephoros Melissenos adlı bir başka taht iddiasısını destekleyerek Bizans İmparatorluğu içerisindeki karışıklıkları körüklemiştir. Bunun üzerine mevcut İmparator, 1080 yılında İznik üzerine bir ordu sevk etmiştir. Fakat bu kez de Aleksios Komnenos bir saray darbesi gerçekleştirerek Bizans tahtına oturmuştur (Turan, 1971: 60-61; Kommena, 1996: 91-94; Treadgold, 1997: 610-611; Ostrogorsky, 2015: 323-324; Zonaras, 2018: 157-162). Bu karışıklıktan yararlanan Süleyman Şah, hızlı bir şekilde ilerleyerek İznik civarında bulunan Bizans şehirlerine saldırmıştır. O esnada Norman tehlikesi ile uğraşan Aleksios Komnenos (1081-1118), Süleyman Şah ile Drakon Çayı hudut olmak üzere bir anlaşma yapmıştır (Turan, 1971: 61; Sevim, 1990: 30; Kommena, 1996: 124-126). Bu anlaşmadan sonra Bizans tehlikesinden emin olan Süleyman Şah, yönünü Akdeniz’e çevirerek 1082 yılında Tarsus’u ardından 1084 yılında Antakya ele geçirerek Kilikya’da mühim bir mevki sahibi olmuştur (Süryani Mihail, 1944: 30; Abû’l Farac, 1945: 329; Urfalı Mateos, 2000: 161-162; Müneccimbaşı, 2001: 5-7; Selçuknâme, 2014: 36).⁴⁶

⁴³ Türkiye Selçuklu Devleti’nin kuruluş tarihi hakkında bkz. (Kafesoğlu, 1981: 1-28).

⁴⁴ Âbbasî halifesi Süleyman Şah’a hilat göndererek hâkimiyetini tasdik etmiştir (Wrooman, 1931: 254-255; Süryani Mihail, 1944: 29; Yinanç, 2013: 87).

⁴⁵ Balkanlar’da Nikephoros Bryennios, Anadolu’da ise Nikephoros Botaneiates, İmparator Mikhail Parapinakes’in (1071-1078) yönetimine karşı ayaklanmışlardır. 1078 yılında kendisini İmparator ilan ederek Süleyman Şah’tan aldığı destekle İstanbul üzerine yürüyen Botaneiates, İznik’te iken mevcut İmparatora karşı bir isyan başlamıştır. Tahtını terk eden İmparatorun yerine Botaneiates geçmiştir (Zonaras, 2008: 150-151; Ostrogorsky, 2015: 322).

⁴⁶ Antakya hâkimi Philaretos, Anadolu topraklarına hâkim sıfatıyla şahne (askerî vali) atamıştır. Atanan bu vali halkına kötü muamelede bulunduğu için kendi oğlu ve şehrin önceki şahnesi, Süleyman Şah’a mektup yazarak Antakya’nın fethi için onu buraya davet etmişlerdir (İbnü’l Esîr, 2008b: 312).

1086 yılında ölen Süleyman Şah'ın⁴⁷ yerine oğlu I. Kılıç Arslan geçmiştir.⁴⁸ Başa geçmesinden hemen sonra Bizans aleyhine harekete geçen Sultan, Çaka Bey'in kızıyla evlenerek Bizans politikasının çerçevesini çizmiştir (Kurat, 1966: 43; Turan, 1971: 97; Demirkent, 1996: 16; Şahin, 2018: 96). Hemen ardından I. Kılıç Arslan, İlhan unvanlı komutanı Muhammed'i Marmara kıyılarına doğru göndermiştir. Bu görevlendirme ile İlhan Muhammed, Ulubat Gölü civarını (Apollonia) ve Kapıdağ'ı (Kyzikos) ele geçirerek öncü Bizans birliklerini yenmiştir. Fakat Aleksios Komnenos'un yardımcı kuvvet göndermesi üzerine yenilerek esir düşmüştür (Turan, 1971: 97; Sevim&Yücel, 1989: 111; Kommena, 1996: 207-209).

Selçuklu ordusu bu şekilde başarısız olurken Çaka Bey, İstanbul'u fethetme tasarısını Çanakkale Boğazı üzerinden gerçekleştirmek için harekete geçmiştir. Bu tehlike karşısında Aleksios Komnenos, I. Kılıç Arslan'a bir mektup göndererek, Çaka Bey'in önünde sonunda kendisini de rahatsız edeceğini, bundan dolayı erken davranmasını ve böyle bir durumda kendisine destek verebileceğini bildirmiştir. Bu mektup üzerine harekete geçen Kılıç Arslan karadan, Bizans ise deniz üzerinden Çaka Bey'i sıkıştırınca hareket alanı daralan Çaka Bey, teslim olduğu I. Kılıç Arslan tarafından öldürülmüştür (Kurat, 1966: 54; Turan, 1971: 98; Kommena, 1996: 269-271; Demirkent, 1996: 17-18; Şahin, 2018: 97-99). Bu şekilde Bizans'ı büyük bir tehlikeden kurtaran I. Kılıç Arslan ardından 1095-1096 yıllarında Ermeni Gabriel'in hüküm sürdüğü Malatya'yı kuşatmış, Haçlı ordularının yola çıktığı haberi üzerine kuşatmayı kaldırmıştır (Abû'l Farac, 1945: 335-336; Tekindağ, 1967: 9; Turan, 1977: 682-683).

Papa II. Urbanus, 1095 yılında Clermont Konsülü'nde halka karşı yaptığı hitapta Doğu'daki Hristiyan din kardeşlerini Türk baskısından kurtarmak adına harekete geçme gerekliliğini vurgulayarak, Haçlı Seferleri olarak bilinen savaşları fiili olarak başlatmıştır (Runciman, 1986: 83-84; Lilie, 1993: 1; Demirkent, 2004: 5; Vasiliev, 2016: 459; Ülgen, 2020: 115). Bu ilk çağrıdan sonra ön plana çıkan keşiş Pierre Ermite ziyaret ettiği yerlerde

⁴⁷ Süleyman Şah, Antakya'ya hâkim olunca önceki yönetimden vergi alan Halep Emiri Müslim, vergiyi Süleyman Şah'tan talep etmiştir. Bu talebi kabul etmeyen Süleyman Şah, Müslim üzerine yürüyerek onu öldürmüştür. Ancak Emir Müslim'in daha önceden anlaştığı Şam Meliki Tutuş, Artuk Bey'den aldığı destekle Süleyman Şah'ı yenmiştir. Ordusu bozulan Süleyman Şah yakalanmamak için intihar etmiştir (Sevim, 1987: 90-93; Köymen, 1993: 78-79; Müneccimbaşı, 2001: 7).

⁴⁸ Süleyman Şah öldüğü esnada Kılıç Arslan ve kardeşi, Horosan'da Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın yanında bulunmaktaydılar. Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra buradan kaçan Kılıç Arslan, İznik'e geldiğinde ise babasının ölümüne müteakip devlete refakat eden Ebû'l Gazi, yönetimi Kılıç Arslan'a teslim etmiştir (Kafesoğlu, 1953: 107; Turan, 1977: 681-682; Kommena, 1996: 206).

yaptığı etkili konuşmalar ile kalabalık kitleleri söz konusu Haçlı Seferi için ikna etmeyi başarmıştır. Ermite'nin savaş için kısa süre içerisinde toplamayı başardığı askerî birlikler ganimet umudu ile yola çıkan kimselerden olduğundan disiplin noktasında sorun teşkil etmekteydiler. Zira söz konusu Haçlı birlikleri henüz İstanbul'a ulaşmadan Macarlar ile çatışarak Belgrad'ı yağmalamışlardır. Ardından Niş civarında da aynı hareketlerde bulunmaya kalkışan Haçlı birlikleri, buranın yerel halkının direnişi neticesinde ciddi kayıplar vererek 1 Ağustos 1096 yılında İstanbul'a ulaşmışlardır (Stevenson, 1923: 275-276; Runciman, 1986: 97-100; Koca, 2003: 74).⁴⁹

Esas düzenli ve donanımlı Haçlı birlikleri henüz İstanbul'a varmadıklarından Aleksios Komnenos gelen bu öncü Haçlı birliklerini bir müddet İstanbul'da tutmak istemiştir. Fakat onlar önceki davranışlarını sürdürünce İmparator, Haçlıları gemilerle Anadolu'ya geçirerek Yalova (Helenopolis) civarına yerleştirmiştir (Nomiku, 1997: 28; Koca, 2003: 462; Demirkent, 2004: 15-16; Vasiliev, 2016: 462). Buradan hareketle Türk arazisine saldırmaya başlayan Haçlılar İznik'e kadar ilerleyerek, Türklerin yaşadıkları yerleşim birimlerini tahrip edip Kserigordon kalesini ele geçirmişlerdir (Stevenson, 1923: 276; Kommena, 1996: 306; Demirkent, 2004: 16). Bu durum karşısında harekete geçen I. Kılıç Arslan, önceden Bizans'a esir düşen komutanı İlhan Muhammed'i Haçlılar üzerine göndermiştir. Bu görevlendirmeye İlhan Muhammed ilk olarak Kserigordon civarında sonrasında ise Drakan Vadisi'nde Haçlıları büyük bir hezimete uğratmıştır. Bu durum karşısında Haçlılar güçlülükle geri çekilerek İstanbul'a sığınmışlardır (Runciman, 1986: 102-103; Demirkent, 1996: 22-23; Kommena, 1996: 307; Demirkent, 2004: 17-18).

I. Kılıç Arslan bu öncü Haçlı birlikleri ile büyük bir mücadele vermeden kurtulduğundan 1097 yılında yarım kalan Malatya kuşatmasına geri dönmüştür. Fakat yeni ve düzenli Haçlı birliklerinin İznik'e hareket ettikleri haberi üzerine I. Kılıç Arslan kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır (Süryani Mihail, 1944: 46; Urfalı Mateos, 2000: 187; Metin, 2010: 30-31).⁵⁰ I. Kılıç Arslan bu haber üzerine Malatya'dan dönerken, Haçlılar İznik'i kuşatarak öncü Türk birliklerini bozmayı başarmışlardır. Bunun üzerine şehrin garnizon komutanı en azından Sultan I. Kılıç Arslan gelene kadar şehri ayakta tutabilmek adına

⁴⁹ Işın Demirkent, yirmi bin kişilik Haçlı ordusunun kayıplarla birlikte ancak yedi bininin İstanbul'a ulaştığını belirtir (Demirkent, 2004: 11-15).

⁵⁰ Kaynaklar açıkça Sultanın bu seferini Malatya hâkimi Ermeni Gabriel'e karşı yürüttüğünü belirtmiştir. Ancak buna rağmen Malatya seferinin Danişmendliler'e karşı yapıldığı da yazılmıştır (Rice, 1961: 51-52).

Bizans kuvvet komutanı Manuel Butumites ile şehrin teslimi hususunda görüşmelere başlamıştır. Bu esnada I. Kılıç Arslan'ın İznik'e yaklaştığı haberi üzerine görüşmeler garnizon komutanı tarafından sonlandırılmıştır (Runciman, 1986: 136-137; Kommena, 1996: 325-326; Demirkent, 2004: 30). Fakat Türk ordusunun başarısızlığı I. Kılıç Arslan'ın komutayı devralmasına rağmen devam etmiştir. Sultanın mağlup bir şekilde İznik'i terk etmesinin ardından şehrin garnizon komutanı daha önce kesintiye uğrayan müzakereleri neticelendirerek İznik'i Bizans ordularına teslim etmiştir (Tekindağ, 1967: 9; Turan, 1971: 100-101; Runciman, 1986: 138; Sevim&Yücel, 1989: 113; Kommena, 1996: 328-330; Demirkent, 2004: 32-33 Ülgen, 2020: 116).

Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ı mağlup eden Haçlılar, Anadolu üzerinden Kudüs'e geçmek için harekete geçmişlerdir. Bu ilerleyişten haberdar olan Kılıç Arslan ise derhal harekete geçerek Danişmendli Gümüştekin (1071-1085) ve Kayseri Emiri Hasan'dan aldığı destekle Eskişehir (Dorylaion) önlerine gelmiştir. 1097 yılının temmuz ayında yapılan savaşta Selçuklu ordusu Haçlılar karşısında bir kez daha mağlup olmuştur (Wrooman, 1931: 255; Rice, 1961: 54-55; Runciman, 1986: 139-143; Demirkent, 1996: 27-30; Kommena, 1996: 332-333; Koca, 2003: 79-80). Bu yenilgi sonrası I. Kılıç Arslan en azından Haçlıların Kudüs'e geçişini geciktirebilmek adına onların geçiş güzergâhlarındaki yerlerde su kaynaklarını kapattırdığı gibi tarlaları da ateşe vermiştir (Runciman, 1986: 144; Azimî, 1988: 30; Demirkent, 2004: 36). Bu şartlar altında hayli güç duruma düşen Haçlılar bir de Ereğli civarında Kayseri Emiri Hasan ile savaşmak zorunda kaldıklarında galip gelmelerine rağmen güç ve gecikmeli bir şekilde Ekim 1097'de Antakya'ya ulaşmışlardır.⁵¹

Haçlıların Selçuklu Devleti'ne vurduğu darbe sonrası İmparator Aleksios Komnenos derhal harekete geçmiştir. Midilli, Sakız, Sisam, Rodos gibi adalar savaş ile Çaka Bey'in oğlundan geri alınmış, İzmir anlaşma ile Bizanslılara teslim edilmiştir. Ayrıca Efes

⁵¹ Haçlılar Antakya'ya gelip bu şehri kuşattıktan sonra 1098 yılında şehri ele geçirmişlerdir (Stevenson, 1923: 290; Demirkent, 1996: 32; İbnü'l Esîr, 2008b: 411-412; Ülgen, 2020: 121). Bir grup Haçlı birliği Antakya ile uğraşırken, Baudouin komutasındaki bir başka Haçlı birliği 1098 yılında Urfa'ya gelmiştir. 6 Şubat'ta Urfa'ya gelen Baudouin, davet üzerine bu şehrin hâkimi Thoros'un dostu ve varisi sıfatı ile 20 Şubat tarihinde Samsat Türk Beyliği'ne saldırmış ancak Baudouin mağlup olmuştur. Bundan sonra Baudouin, Thoros'tan memnun olmayan halkın isyanı sonrası 10 Mart'ta bu şehri teslim alarak Urfa Haçlı Kontluğu'nu kurmuştur (Runciman, 1986: 155-158; Urfalı Mateos, 2000: 194-195; Demirkent, 2013: 18-38; Ülgen, 2020: 121). 15 Temmuz 1099 yılında Fâtımî hâkimiyetindeki Kudüs, kanlı savaşlar sonucunda Haçlı ordularınca ele geçirilmiştir (Süryani Mihail, 1944: 41-42; Runciman, 1986: 215-222; Azimî, 1988: 32; Demirkent, 2004: 50-55; İbnü'l Esîr, 2008b: 418-419; Vasiliev, 2016: 466).

şehrinin hâkimi Tanrıvermiş, Bizans orduları karşısında mağlup olmuş ve şehri Bizans yönetimine teslim etmek zorunda kalmıştır (Kurat, 1966: 57-58; Turan, 1977: 684-685; Kommena, 1996: 336-338). Aleksios Komnenos, Batı Anadolu'da Sardes, Alaşehir, Denizli'yi ele geçirdiğinden Selçuklu Devleti'nin batı sınırı Eskişehir-Antalya hattına kadar gerilemiştir (Wrooman, 1931: 255-256; Demirkent, 1996: 32-33).

Haçlılar Anadolu'da iken adını zikrettiğimiz Danişmendli Gümüştekin, 1100 yılında Malatya'yı kuşatmıştır. Bunun üzerine şehrin hâkimi Ermeni Gabriel, Antakya Haçlı prensi Bohemond'dan yardım talep etmiştir. Bu şekilde kurulan ittifak ve yapılan savaş sonucunda Gümüştekin Ahmed Gazi, ittifak güçlerini yendiği gibi Bohemond esir olarak ele geçirilerek Niksar'a gönderilmiştir (Müverrih Vardan, 1937: 188; Süryani Mihail, 1944: 47; Abû'l Farac, 1950: 341-342; Özaydın, 1992: 124; Urfalı Mateos, 2000: 204-205; Metin, 2010: 31-35; Çetin, 2015: 161). Anadolu'da bu olaylar cereyan ederken I. Haçlı Seferi sonucunda ele geçirilen yerlerde nüfuzun artırılması ve yeni yerlerin ele geçirilmesi için yeni bir sefer hazırlığı gündeme gelmiştir. Yeni seferin ilan edilen amacına karşın Lombardlar, amaçlarının Bohemond'u Türklerin elinden kurtarmak olduğunu daha en başından ilan etmişlerdir (Runciman, 1987a: 15-18; Demirkent, 1996: 34-35). Fikir ayrılıklarına rağmen Türklere karşı olacağı kesin olan bu sefere Lombard, Alman ve Fransız kuvvetleri katılmış ve oluşturulan bu Haçlı birliği üç kol halinde yola çıkmıştır (Demirkent, 1995: 24-25).

Yeni Haçlı birlikleri ilerleyişlerinin Anadolu ayağında iken I. Kılıç Arslan onların geçebileceği yerlerde bulunan kaynakları tahrip ederek Orta Anadolu içlerine kadar geri çekilmeye başlamıştır. I. Kılıç Arslan'ın bu son faaliyeti Haçlı ordusunun ilerleyişinin Çankırı'dan sonraki sürecini olumsuz yönde etkilemiştir. Bununla birlikte I. Kılıç Arslan, Danişmedli Gümüştekin, Halep Meliki Rıdvan ve Harran Emiri Karaca ile birlikte zaten harap haldeki Haçlıları Merzifon, Konya ve Ereğli gibi üç ayrı noktada hezimete uğratmayı başarmışlardır (Rice, 1961: 57-58; Tekindağ, 1967: 10; Runciman, 1987a: 18-20; Demirkent, 1995: 31-54; Demirkent, 1996: 37-42; Urfalı Mateos, 2000: 214-219). Bu galibiyet ile I. Haçlı Seferi'nin öcünü alan I. Kılıç Arslan Anadolu'da Türk varlığını bir kez daha ilan etmiştir. Bizans ise bu durumu kabullendiği gibi önceden ele geçirilen Marmara civarındaki bölgeler ile İzmir ve Antalya'nın kendisine bırakılması koşuluyla Anadolu'da ele geçirilen yerleri Selçuklulara bırakmıştır (Turan, 1971: 105-106).

Yukarıda ifade edildiği üzere batı sınırını güvence altına alan I. Kılıç Arslan, Danişmendli Gümüştekin'in ölümü sonrası, 1104 yılında Malatya'yı kuşatmış ve şehir Gümüştekin'in oğlu Yağısıyan tarafından 1105-1106 yılları arasında Selçuklulara teslim edilmiştir (Turan, 1977: 685-686; Sevim&Yücel, 1989: 115; Özaydın, 1992: 128, Demirkent, 1996: 52-53; Metin, 2010: 35-36). Bundan sonra Musul'daki karışıklıklar üzerine harekete geçen I. Kılıç Arslan, ilk olarak Urfa'da başarısız bir kuşatma gerçekleştirmiştir. Ardından Harran'a yönelerek burayı ele geçirmiş ve ulaştığı Musul'da Emir Çavlı ile yapmış olduğu savaşta mağlup olarak 1107 yılında hayatını kaybetmiştir.⁵²

Kılıç Arslan'dan sonra başa geçen oğlu Şahin Şah, ilk olarak babasının ölümü sonrası Bizans ile mücadele eden devlet emirlerinden Hasan Bey'i öldürterek Bizans'a ait Alaşehir üzerine bizzat yürümüştür. Selçuklu ordusu şehrin valisi tarafından mağlup edilince Şahin Şah, Aleksios Komnenos ile barış yapmak zorunda kalmıştır (Turan, 1971: 154; Sevim&Yücel, 1989: 119; Alptekin, 1992: 234; Kommena, 1996: 451-452). Taraflar arasında yapılan bu anlaşma 1113 yılında Şahin Şah'ın İznik'e saldırması üzerine son bulmuştur. Bunun üzerine 1116 yılında Aleksios Komnenos topladığı kalabalık bir orduyla Selçuklu Türklerine karşı harekete geçmiştir. Fakat taraflar arasında ciddi bir karşılaşma olmadan tekrardan barış sağlanmıştır (Kommena, 1996: 498).

Bizans ile anlaşma sağlandığı sıralarda Şahin Şah'ın kardeşi şehzade Mesud, tahtı ele geçirmek için ayaklanmıştır. O esnada İstanbul'da olan Şahin Şah, öncü bir birliği yola çıkarttıktan sonra kendisi de Konya'ya hareket etmiştir. Fakat yola çıkan öncü birlikler şehzade Mesud ile anlaşınca, yanına geri döndükleri Şahin Şah'a yolların emniyetli olduğunu söylemişlerdir. Bu beyan üzerine ilerleyişine devam eden Şahin Şah, aniden karşısına çıkan kardeşi şehzade Mesud karşısında tutunamayarak mağlup olmuştur. Gözlerine mil çekilen Şahin Şah ardından boğularak öldürülmüştür (Süryani Mihail, 1944: 55; Sevim&Yücel, 1989: 120-121; Alptekin, 1992: 236; Kommena, 1996: 500-501).

⁵² Bu konuyu detaylı bir şekilde anlatan İbnü'l Esîr, I. Kılıç Arslan'ın Musul'da çıkan karışıklıklar neticesinde buranın halkının daveti üzerine yola çıktığını, Musul'a vardığında ise ölen Çökürmüş'ün taraftarlarının şehri ona teslim ettiklerini belirtmiştir. Hatta hutbeden Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın adı çıkarılarak I. Kılıç Arslan'ın adı zikredilmiştir. Bundan başka I. Kılıç Arslan, atıyla birlikte girdiği Habur Nehri'nde boğulma sonucu ölmüştür (İbnü'l Esîr, 2008b: 522-525). Bu ölüm şekli Kazvinî'ye de yansımıştır (Kazvinî, 2018: 379). I. Kılıç Arslan'ın Urfa ve Harran seferleri ile bilgi veren Urfalı Mateos I. Kılıç Arslan'ın ölümünün cenk meydanında gerçekleştiğini yazmıştır (Urfalı Mateos, 2000: 231).

Konya tahtı el değiştirdiği sıralarda Anadolu’da da yükselen bir Danişmendli gücü vardır. Danişmendli Emir Gazi (1104-1134), damadı I. Mesud’u nüfuzu altına almış olmasının yanı sıra Malatya’dan Sakarya’ya kadar genişçe bir alanı hâkimiyet altına almıştır (Çetin, 2015: 162; Kesik, 2015: 191). Bizans İmparatorluğu’nda ise taht değişikliği yaşanmış ve II. Ioannes Komnenos (1118-1143) başa geçmiştir. Yeni İmparator tahta çıktıktan hemen sonra Denizli’ye kadar etkisini hissettiren Türk nüfuzunu kırmak için harekete geçerek 1119 yılında Ioannes Aksukhos komutasındaki bir orduyu Denizli (Laodikeia) üzerine göndermiştir. Söz konusu şehir Bizans ordularınca ele geçirilmiş ve burada bir Bizans garnizonu kurulmuştur (Süryani Mihail, 1944: 68; Abû’l Farac, 1950: 356; Niketas, 1995: 8; Treadgold, 1997: 630; Kinnamos, 2011: 6). Ertesi yıl tekrardan harekete geçen Ioannes Komnenos, bu kez de Isparta civarındaki Uluborlu’yu (Sozopolis) ele geçirerek Antalya’ya kadar olan yerleri emniyet altına almayı başarmıştır (Chalandon, 1923a: 354; Runciman, 1987a: 172; Niketas, 1995: 9; Kesik, 2003: 51-52; Kinnamos, 2011: 6). Bizans İmparatorluğu’nun yükselişini durduramayan Sultan Mesud, Harput Artukluları’ndan Belek’in ölümünü fırsat bilen kayınbabası Emir Gazi’nin daveti üzerine Malatya üzerine harekete geçmiştir. Müşterek bir şekilde hareket eden Danişmendli ve Selçuklu güçleri 1124 yılında Malatya’yı ele geçirmişlerdir. Kayınbabasının etkisi altında kalan Sultan Mesud şehri Danişmenliler’e bırakmıştır (Süryani Mihail, 1944: 82-83; Abû’l Farac, 1950: 359; Yinanç, 1963a: 469; Özeydin, 1992: 129-130; Urfalı Mateos, 2000: 282; Metin, 2010: 43-44). Sultan Mesud, Emir Gazi’nin büyümesine bu şekilde yardım ederken kendisi de yapmış olduğu bu yardımı tasvip etmeyen kardeşi Melik Arab’ın ayaklanması ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Kardeşler arasında 1126 yılında vuku bulan savaşta Melik Arab’a karşı direnemeyen Sultan Mesud, İstanbul’a kaçmıştır (Chalandon, 1923a: 357; Süryani Mihail, 1944: 87; Abû’l Farac, 1950: 360; Rice, 1961: 60; Merçil, 1990: 712-713). Sultan Mesud, bu kaçak durumundan kayınpederi Emir Gazi’nin askerî desteği ile kurtulabilmiştir.⁵³

⁵³ Selçuknâme müellifine göre iki kardeş toplam üç kez karşı karşıya geldikten sonra aralarında barış yapmışlardır. Buna binaen Sultan Mesud kardeşi Melik Arab’a birkaç kale vermiştir. Fakat sonrasında tekrar ayaklanan Melik Arab, Ioannes Komnenos’tan destek almaya muvaffak olmuşsa da herhangi bir savaş vuku bulmadan ölmüştür (Selçuknâme, 2014: 36). Bu kayda nazaran Süryani Mihail, Sultan Mesud ile Melik Arab arasında yaşanan olayları anlattıktan sonra bu sonuncusunun Emir Gazi ile de birkaç kez karşı karşıya geldiğini ve 1127 yılında son kez mağlup olduktan sonra Bizans’a sığındığını yazmıştır (Süryani Mihail, 1944: 87-88).

Sultan Mesud'u etkisi altına alan ve şimdi de onun kurtarıcısı olan Danişmendli Emir Gazi, 1129 yılında Bizans İmparatorluğu'na ait Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Kayseri şehirlerini alarak Orta Anadolu'da hâkimiyetini güçlendirmiştir. Bundan sonra Danişmendliler Karadeniz sahillerinde elde ettikleri başarılar ile Anadolu'nun en büyük devleti haline gelmişlerdir (Yinanç, 1963a: 470; Turan, 1971: 171-172; Özaydın, 1992: 130). Topraklarını bu şekilde Danişmendliler'e kaptıran İmparator II. Ioannes Komnenos, 1130 yılında Kastamonu üzerine sefere çıkarak bu şehri ele geçirmiştir. Fakat İmparatorun İstanbul'da tahtının tehlikeye düşmesi üzerine⁵⁴ başkente geri dönmesi sonucunda şehir 1132 yılında tekrardan Emir Gazi'nin eline geçmiştir (Chalandon, 1923a: 357; Turan, 1971: 171; Kinnamos, 2011: 11-12). Mücadelesinden vazgeçmeyen II. Ioannes Komnenos, Emir Gazi'nin ölümü sonrası başa geçen oğlu Danişmendli Muhammed (1134-1142) ile Sultan Mesud arasındaki ihtilaftan yararlanmak için Sultan Mesud'a elçilerini göndererek iş birliği teklif etmiştir (Niketas, 1995: 13; Kinnamos, 2011: 12-13). Bu teklif Sultan Mesud tarafından kabul edilince Bizans'a askerî yardım yapılmış ve hatta bu ordu Çankırı'ya kadar ilerlemiştir. Fakat Danişmendli Muhammed, Sultan Mesud'a elçilerini göndererek aralarındaki sorunu halledince desteksiz kalan II. Ioannes Komnenos, Selçuklu askerlerinin Bizans ordusundan çekilmelerine müteakip Çankırı kuşatmasını kaldırmıştır. Fakat II. Ioannes Komnenos, kışı atlattıktan hemen sonra tekrar harekete geçerek Kastamonu'yu alarak, Çankırı'yı ise savaşarak ele geçirmiştir. Fakat bir müddet sonra adı geçen yerler tekrardan Danişmendliler'in eline geçmiştir (Chalandon, 1923a: 357; Süryani Mihail, 1944: 100; Yinanç, 1963a: 471; Turan, 1971: 173; Niketas, 1995: 14).

Anadolu'da başarısız olan II. Ioannes Komnenos, 1137 yılında büyük bir ordu ile Kilikya'ya yönelerek yol üzerinde bulunan Müslüman yerleşim birimlerinde tahriplerde bulunmuştur (Urfalı Mateos, 2000: 290). Bu şekilde ilerleyişini sürdüren II. Ioannes Komnenos Mersin, Tarsus, Adana ve Misis'i ardından Ermenilerin elindeki Anazarba'yı ele geçirerek Antakya'ya ulaşmıştır (Süryani Mihail, 1944: 111; Abû'l Farac, 1950: 374; Alptekin, 1978: 70; Demirkent, 1987: 118-120; İbnü'l Esîr, 2008c: 133-134). Bu şehrin hâkimi Raymond'dan tabiiyet alan II. Ioannes Komnenos, 1138 yılında Kuzey Suriye'de

⁵⁴ İmparator, kardeşi Isaakios Komnenos'un ayaklanması üzerine başkente geri dönmüştür. Fakat kardeşi o esnada Emir Gazi'nin yanına kaçmış oradan da Selçuklu Sultanı I. Mesud'un yanına geçmiştir (Süryani Mihail, 1944: 96). Abû'l Farac, Isaakios Komnenos'un ilk olarak Kilikya hâkimi Leon'un yanına gittiğini ancak daha sonra ikisi arasında yaşanan anlaşmazlıktan dolayı Sultan Mesud'un yanına gittiğinden bahseder (Abû'l Farac, 1950: 363).

bulunan ve Müslüman bir şehir olan Bizaâ üzerine yürümüştür. Bu durum karşısında şehir ileri gelenleri Musul Atabeği İmâdeddin Zengi'ye haber göndererek yardım talep etmişlerdir. Bu talep üzerine İmâdeddin Zengi, komutan Savar yönetiminde yayalardan ve beş yüz atlıdan oluşan bir orduyu adı geçen şehrin yardımına göndermiştir (Süryani Mihail, 1944: 111-112; Demirkent, 1987: 121-122; Runciman, 1987a: 177; Azimî, 1988: 61; Niketas, 1995: 17-18; İbnü'l Esîr, 2008c: 135-136; Kinnamos, 2011: 16-17). Bu yardıma rağmen şehir Bizans ordularınca ele geçirilmiştir. Ardından başarısız bir Halep kuşatması gerçekleştiren Bizans orduları, Esârib ve Kefertab gibi şehirleri ele geçirerek Şeyzer'i kuşatmışlardır. Fakat şehir alınamadan Bizans orduları İstanbul'a geri dönmüşlerdir (Süryani Mihail, 1944: 112; Alptekin, 1978: 71-72; Demirkent, 1987: 122; İbnü'l Esîr, 2008c: 136; Sallâbî, 2016: 136-138).

Şeyzer kuşatmasının başarısızlığı hususunda Bizanslı müellif, Urfa'nın Türkler tarafından kuşatılması sonrası buradan gelen yardım talebi üzerine kaldırıldığını belirtirken, Süryani müellifleri bu kuşatmanın kaldırılmasını Sultan Mesud'un Çukurova'ya saldırarak Adana'yı ele geçirmesine bağlamaktadırlar (Süryani Mihail, 1944: 112; Abû'l Farac, 1950: 374; Niketas, 1995: 19; Süryani Vakayinamesi, 2005: 47-48). Bu iki müellife ek olarak kuşatma altındaki Şeyzer'e Artuklu Karaaslan tarafından gönderilen yirmi bin kişilik bir destek ordusunun harekete geçtiğini eklersek (Azimî, 1988: 62) II. Ioannes Komnenos'un bu kuşatmadan vazgeçmesinin genel sebebinin Türklerin kendisine karşı harekete geçmiş olmasına bağlayabiliriz. Böylece Bizans'ın Suriye seferi bir yağma seferinden ibaret kalmış ve etkisi sadece Ermeni ve Haçlı ülkelerinde hissedilmiştir.

Bizans orduları başarısız bir şekilde geri dönerken diğer taraftan harekete geçen Danişmendli Muhammed, Elbistan'ı ele geçirerek Ceyhan'a kadar ilerlemiştir. Keban, Feke ve Kızıldağ'ı ele geçiren Danişmendli Muhammed, Amid'e kadar hâkimiyetini güçlendirmiştir (Süryani Mihail, 1944: 112-113; Simbat, 1946: 54; Abû'l Farac, 1950: 374; Turan, 1971: 175; Alptekin, 1992: 240). Onun bu ve benzeri faaliyetleri üzerine harekete geçen II. Ioannes Komnenos, Niksar'ı altı ay boyunca muhasara altında tutmuş ancak başarılı olamayarak 1141 yılında İstanbul'a geri dönmüştür (Süryani Mihail, 1944: 112-113; Abû'l Farac, 1950: 374).

1143 yılında Danişmendli Muhammed'in ölmesi üzerine (Süryani Mihail, 1944: 119; İbnü'l Esîr, 2008c: 164) devlette baş gösteren iç karışıklıklar üzerine⁵⁵ Sultan Mesud, Malatya'yı hâkimiyeti altına alan Aynüddeve'ye karşı 1143 ve 1144 yıllarında iki kez yürümüş fakat başarılı olamamıştır (Süryani Mihail, 1944: 120, 123-124; Abû'l Farac, 1950: 377; Azimî, 1988: 66; Metin, 2010: 50-52). Bundan sonra Anadolu'da güçlenmeye çalışan Sultan Mesud, Bizans'ın Suriye bağlantısını sağlayan Prakana şehrini (Runciman, 1987a: 220) ele geçirince, yeni İmparator I. Manuel Komnenos (1143-1180) güçlü bir ordu ile Konya üzerine yürümüştür. 1146 yılında Konya civarında yapılan savaşta tarafların birbirlerine karşı üstünlük sağlayamamaları üzerine anlaşmaya varılmıştır.⁵⁶ Hatta bu anlaşmaya istinaden aralarında Ermenilere karşı bir ittifak dahi kurulmuştur.⁵⁷ Taraflar arasında varılan uzlaşının bir sebebi de Aralık 1144'de⁵⁸ Urfa'nın İmâdeddin Zengi tarafından fethedilmiş olmasıdır (Urfalı Mateos, 2000: 296-297; Süryani Vakayinamesi, 2005: 52-56; İbnü'l Esîr, 2008c: 169; Ülgen, 2020: 117). Bunun üzerine Urfa'yı geri alma amacı ile Alman ve Fransız Kralları öncülüğünde yeni bir Haçlı birliği Urfa'ya doğru yola çıkmıştır (Runciman, 1987a: 196-197; Nomiku, 1997: 38-39; Demirkent, 2004: 101-104). Haçlıların bu son hareketi hem Selçukluları hem de Bizans İmparatorluğu'nu teyakkuza geçirmiştir.

Alman Kralı III. Konrad (1138-1152) liderliğindeki Haçlı birlikleri 1147 yılında Anadolu'ya girdiğinde onları Dorylaion (Eskişehir) mevkiinde karşılayan Sultan Mesud, Haçlı ordusunu mağlup etmeyi başarmıştır (Süryani Mihail, 1944: 134-137; Runciman, 1987a: 222; Treadgold, 1997: 640; Altan, 2003: 63-67; Koca, 2003: 136-138; Demirkent, 2004: 106; Kesik, 2015: 83-85). Türkler karşısında alınan bu yenilgiden haberdar olan

⁵⁵ Çıkan karışıklıklardan ötürü devlet güç kaybederek idari olarak üçe bölünmüştür (Süryani Mihail, 1944: 119-121; Yinanç, 1963a: 472; Alptekin, 1992: 241).

⁵⁶ Anlaşmaya göre, Prakana ve daha önce Selçuklularca ele geçirilen yerler Bizans'a iade edilecektir (Kinnamos, 2011: 54). Niketas, İmparatorun geri çekilmesinin sebebini Türklerin yapmış olduğu huruç harekâtı dolayısıyla düşülen zor duruma bağlamaktadır (Niketas, 1995: 36). Selçuknâme'ye göre Manuel Komnenos cuma günü Konya'ya yapmış olduğu saldırı ile yedi bin Müslümanı şehit etmiş, buna karşın Türk ordusu yirmi bin Bizans askerini öldürmüştür (Selçuknâme, 2014: 37).

⁵⁷ Ermeni hâkimi II. Toros, Bizans'a ait orduları bozup Misis şehrini ele geçirince Manuel Komnenos, Sultan Mesud'a değerli hediyeler göndererek anlaşmıştır. Bu doğrultuda 1153 yılında I. Kilikya seferine çıkan Sultan Mesud, II. Toros'un barış talebi üzerine onunla anlaşarak geri dönmüştür (Simbat, 1946: 56; Niketas, 1995: 95; Urfalı Mateos, 2000: 305-308; Ersan, 2007: 133; Kinnamos, 2011: 95-96). 1154 yılında İmparatorun kıskırtması sonucu II. Kilikya seferine çıkan Sultan Mesud, Anadolu ve Kilikya'da ortaya çıkan veba salgını dolayısıyla Toros ile anlaşarak geri dönmüştür (Süryani Mihail, 1944: 171; Abû'l Farac, 1950: 392; Arık, 1991: 47).

⁵⁸ Abû'l Farac, Süryani Mihail ve Müverrih Vardan 1145 yılını işaret ederler (Müverrih Vardan, 1937: 203; Süryani Mihail, 1944: 125-128; Abû'l Farac, 1950: 378-380).

Fransız Kral VII. Louis (1131-1180) ise Selçuklular ile karşılaşmamak adına kıyıdan hareketle Denizli istikametinde ilerlemiştir. Ancak kendisi de aynı şekilde Türk ordusunun saldırısına uğrayarak ağır kayıplarla Antalya'ya ulaşabilmiştir. Haçlılar karşısında alınan bu galibiyetin ardından Sultan Mesud, bir kez daha harekete geçerek 1149 yılında Göksun, Behisni ve Raban'ı, oğlu II. Kılıç Arslan ise Frankların elindeki Maraş'ı ele geçirmiştir (Süryani Mihail, 1944: 138, 163; Abû'l Farac, 1950: 386; Turan, 1971: 187; Urfalı Mateos, 2000: 301-304; Koca, 2003: 143-144).

Sultan Mesud ölmeden önce oğlu II. Kılıç Arslan'ı kendisine halef kılarak diğer iki oğlunun da ona itaat etmesini istemiştir (Niketas, 1995: 79-80; Urfalı Mateos, 2000: 312-313; Selçuknâme, 2014: 37). Bu vasiyete rağmen tarihte çok kez görüldüğü üzere II. Kılıç Arslan da taht iddiasında bulunan kardeşleri ile uğraşmak zorunda kalmıştır. II. Kılıç Arslan ilk olarak çekişme içerisinde olduğu kardeşi Dolat'ı ortadan kaldırmıştır. Sultanın diğer kardeşi Şahin Şah ise abisi ile mücadele etmekten çekindiği için Konya'dan hareketle hâkimi olduğu Ankara-Çankırı civarına kaçmıştır (Urfalı Mateos, 2000: 313; Koca, 2003: 156). Şahin Şah'ın da bu şekilde aradan çıkmasıyla birlikte II. Kılıç Arslan kısa süre içerisinde Konya'da hâkimiyetini tesis etmiştir. Fakat bu kez de Danişmendli Yağıbasan⁵⁹ (1143-1164) ve hemen akabinde Musul Atabeği Nûreddin Mahmud Zengî (1146-1174) ile uğraşmak zorunda kalmıştır.⁶⁰ II. Kılıç Arslan henüz yeni tahta çıkmışken karşılaştığı sorunlar karşısında güçlü bir irade örneği sergilerken Ermeni prensi II. Thoros'un kardeşi Stephan'da Göksun civarında yağmalarda bulunmuştur. Bunun üzerine ordusuyla harekete geçen II. Kılıç Arslan Maraş civarına gelmiştir. Bu durum karşısında Stephan, Türk ordusuna mukavemet edemeyeceğini anladığından abisi II. Thoros'un da onayını alarak Bertis kalesini Türklere teslim etmiştir (Urfalı Mateos, 2000: 315-316).⁶¹

II. Kılıç Arslan verdiği mücadelelerle kısa süre içerisinde hem Konya tahtını sağlama almış hem de Anadolu'da Danişmendli hâkimiyetini kısmen kırmayı başarmıştır. Ancak

⁵⁹ Selçukluların iç karışıklığından yararlanmak isteyen Danişmendli Yağıbasan Kayseri üzerine yürüdüğünde, II. Kılıç Arslan harekete geçmiştir. Fakat din adamları araya girerek savaşı engellemişlerdir. Danişmendli Yağıbasan, Elbistan üzerine yürüdüğünde ise yapılan savaşta II. Kılıç Arslan galip gelmiştir. Bu savaştan sonra tekrar devreye giren din adamları taraflar arasında uzlaşmayı sağlamışlardır (Yinanç, 1963a: 472; Alptekin, 1992: 248-249; Urfalı Mateos, 2000: 314-315).

⁶⁰ Sultan Mesud'un ölmesini fırsat bilen Nûreddin Mahmud, Merzban ve Ayıntab gibi Selçuklu şehirlerini ele geçirmiştir (Süryani Mihail, 1944: 178).

⁶¹ Süryani Mihail ve Abû'l Farac olayları anlatarak kale teslimi hususunda bilgi vermezler (Süryani Mihail, 1944: 179-180; Abû'l Farac, 1950: 395). Ayrıca bkz. (Turan, 1971: 199; Çay, 1986: 26-27).

öte yandan II. Kılıç Arslan'ın güçlenmesinden rahatsız olan Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, 1158 yılında Kilikya'ya yönelerek Denizli civarında bulunan Türkler üzerine saldırmıştır. Manuel Komnenos ardından da II. Thoros ve müttefiki Antakya hâkimi Renaud'u itaat altına almış ve Musul Atabeği Nûreddin ile II. Kılıç Arslan'a karşı bir ittifak kurmuştur (Çay, 1986: 29-30; Runciman, 1987a: 26-27; Urfalı Mateos, 2000: 322-327; Kinnamos, 2011: 131-138). Manuel Komnenos ve müttefikleri Selçuklulara karşı herhangi bir girişimde bulunamamışlardır. Zira isyankâr kuzeni Andronikos'un başkentten kaçtığı haberini alan Manuel Komnenos, Kilikya'da daha fazla durmayarak İstanbul'a hareket etmiştir. İmparator Manuel Komnenos, Türklere karşı başlattığı bu seferden herhangi bir kazanç elde edemediği gibi İstanbul istikametinde Karaman civarında Türklerin saldırılarıyla kayıplar vererek başkente ulaşabilmiştir (Süryani Mihail, 1944: 185; Niketas, 1995: 75; Kinnamos, 2011: 140).⁶²

İstanbul'daki karışıklıkları kısa süre içerisinde yoluna koyan Manuel Komnenos, Türklere karşı bir kez daha harekete geçmiştir. Bu doğrultuda Kudüs Kralı Baudouin, Antakya Prinkepsi Renaud ve Ermeni prensi Thoros'a elçilerini göndererek Türklere karşı birlik çağrısı yapmıştır. Bununla yetinmeyen Manuel Komnenos bir yandan da ücretli asker toplamaya başlamıştır (Treadgold, 1997: 644; Kinnamos, 2011: 145). Bunun haricinde Manuel Komnenos, Sivas hâkimi Danişmendli Yağıbasan, Kayseri hâkimi Zünnûn ve Malatya hâkimi Zülkarneyn ile Sultan II. Kılıç Arslan'ın kaçak durumda olan kardeşi Şahin Şah'ı da II. Kılıç Arslan'a karşı birleştirmiştir (Chalandon, 1923a: 377; Turan, 1971: 201; Çay, 1986: 34; Kinnamos, 2011: 145). Manuel Komnenos'un müttefiki olarak harekete geçen Danişmendli Yağıbasan'ın ilk icraatı, II. Kılıç Arslan'ın Erzurum'da iken nişanlandığı ve düğün toyu için Konya'ya doğru yola çıkan Erzurum Meliki İzzeddin Saltuk'un (1145-1174) kızını taşıyan gelin alayına saldırmak olmuştur. Bununla yetinmeyen Danişmendli Yağıbasan, yeni gelinin Sultan II. Kılıç Arslan ile olan nikâhını düşürterek yeğeni Zünnûn ile nikâhlanmıştır (Süryani Mihail, 1944: 189-190; Yinanç, 1963a: 472; Çay, 1986: 35).⁶³ Bu durum karşısında II. Kılıç Arslan Yağıbasan'ın üzerine harekete geçmiştir. Fakat Selçuklu Sultanı Danişmendliler karşısında başarılı

⁶² Urfalı Mateos, sayı olarak iki bin kişinin öldüğünü ve yirmi bin binek hayvanının Türklerce ele geçirildiğini yazarken, Müverrih Vardan on iki bin kişinin öldürüldüğünü yazar (Müverrih Vardan, 1937: 204; Urfalı Mateos, 2000: 327).

⁶³ Danişmendli Yağıbasan, gelinin Kılıç Arslan ile olan nikâhının düşmesi için şeriat hükümlerince ilk önce gelinin dinini değiştirtmiştir. Zünnûn ile nikâhın kıyılmasından sonra gelin tekrar İslam dinine dönmüştür (Turan, 1973: 17).

olamadığı gibi Elbistan'ı onlara terk etmek zorunda kalmıştır (Süryani Mihail, 1944: 190; Yinanç, 1963a: 472; Alptekin, 1992: 252; Özaydın, 1992: 135; Niketas, 1995: 81; Koca, 2003: 165). Bu yenilginin ardından II. Kılıç Arslan, kendisine karşı kurulan bu ittifakı bozmak ve Manuel Komnenos ile anlaşmak adına Emir-i Miran ile birlikte İstanbul'a gitmiştir. Bir müddet burada kalan II. Kılıç Arslan, Manuel Komnenos ile anlaşmaya vardıktan sonra Konya'ya geri dönmüştür (Süryani Mihail, 1944: 190-191; Abû'l Farac, 1950: 399; Runciman, 1987a: 298-299; Merçil, 1990: 713-714; Niketas, 1995: 81; Urfalı Mateos, 2000: 334; Kesik, 2002: 840; Kinnamos, 2011: 149-151; Vasiliev, 2016: 485).

Manuel Komnenos ile anlaşarak olası bir Bizans saldırısından emin olan II. Kılıç Arslan Konya'ya döndükten sonra hazırlıklara başlamıştır. 1163 yılında harekete geçen Sultan II. Kılıç Arslan Sivas'ı kuşatmıştır. Fakat Danişmendli Yağıbasan destek almak için gittiği Çankırı hâkimi Şahin Şah'ın yanında 1164 yılında öldüğünden taraflar arasında herhangi bir çatışma yaşanmamıştır (Çay, 1986: 42; Özaydın, 1992: 135).⁶⁴ Yağıbasan tehlikesinin bu şekilde kendiliğinden ortadan kalkmasından sonra kardeşi Şahin Şah üzerine yürüyen Selçuklu Sultanı, Çankırı ve Ankara'yı ele geçirmiştir. Ardından 1165 yılında Gedük, Elbistan ve Darende'yi, 1169 yılında ise Zünnûn hâkimiyetindeki Kayseri ve Zamantı'yı ele geçirmeyi başarmıştır (Süryani Mihail, 1944: 199, 206; Abû'l Farac, 1950: 402, 406; Turan, 1971: 203; Çay, 1986: 43; Merçil, 1990: 714). 1172 yılında Malatya üzerine yürüyen II. Kılıç Arslan'ın bu faaliyeti emir ve beylerin Sivas'ta toplanmalarına neden olmuştur. Bu arada Musul hâkimi Nureddin, Göksun, Behisni ve Maraş'ı ele geçirerek Sivas'ta II. Kılıç Arslan aleyhine toplanan emirlere katılmak için şehre yönelmiştir. Bu durumun kendisini zorlayacağı kanaatine varan II. Kılıç Arslan Nureddin ile anlaşmıştır (Süryani Mihail, 1944: 223-227, 229-230; Setton, 1966: 519-520; Turan, 1971: 204; Alptekin, 1992: 251). 1174 yılında Nureddin'in ölmesi üzerine harekete geçen II. Kılıç Arslan Sivas, Niksar, Komana ve Tokat'ı ele geçirmiştir (Süryani Mihail, 1944: 233; Abû'l Farac, 1950: 418; Yinanç, 1963a: 474; Baykara, 2004: 250-251).

⁶⁴ Süryani kaynakları bu olaylardan bahsetmeyerek Danişmendli Yağıbasan'ın Çankırı'da öldüğünü yazmaktadırlar (Süryani Mihail, 1944: 196; Abû'l Farac, 1950: 400).

1.2.2. Miryokefalon Savaşı: Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'dan Çekilişi

II. Kılıç Arslan ile Manuel Komnenos görüşmesinden sonra yaklaşık 10 yıl boyunca taraflar arasında herhangi bir savaş yaşanmamıştır. Bizanslı müellif Niketas bu süre zarfında II. Kılıç Arslan'ın İmparator'dan daha büyük imtiyazlar elde etmek için Bizans topraklarına zaman zaman saldırılar gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Ayrıca müellif, Türklerin her defasında hayvan sürüleri için Bizans'ın yaylak alanlarına girmelerinin Manuel Komnenos tarafından artık kabul edilemez bir hal aldığını da belirtmiştir (Çay, 1984: 61-62; Niketas, 1995: 85-86; Altan, 2002: 630). Manuel Komnenos bu ihlaller karşısında harekete geçtiğinde ise II. Kılıç Arslan, Manuel Komnenos'a elçilerini göndererek Anadolu'da yeni Bizans garnizonlarının tesisi için birlik göndermesini teklif etmiştir. Bu teklif üzerine Manuel Komnenos, Aleksios Petraliphas komutasında bir birliği Anadolu'ya doğru yola çıkartmıştır. Sultan II. Kılıç Arslan ise Bizans komutanının uğrayacağı şehirlere önceden haberler göndererek gelen Bizans ordusuna teslim olmamalarını bildirmiştir (Çay, 1984: 65-66; Kinnamos, 2011: 209-210). II. Kılıç Arslan'ın bu hilesi karşısında Eskişehir'e gelerek şehrin tahkimatı ile ilgilenen Manuel Komnenos ardından Sublaion (Menderes Nehri civarı) kalesini güçlendirerek İstanbul'a geri dönmüştür (Süryani Mihail, 1944: 246; Niketas, 1995: 121-122; Kinnamos, 2011: 211-213).

Şehir surlarını güçlendirilen Manuel Komnenos ardından Latin, Kıpçak, Sırp ve Macarlardan oluşan pek çok ücretli askerî ordusunda istihdam ederek 1176 yılı ilkbaharında İstanbul'dan ayrılmıştır (Sevim&Yücel, 1989: 133; Alptekin, 1992: 253; Niketas, 1995: 123; Kinnamos, 2011: 214). Barış taleplerini reddeden⁶⁵ ve savaşmak için harekete geçen Manuel Komnenos'un bu kararı kendisi ve ordusu için büyük bir yıkıma sebep olmuştur. Geçiş güzergâhlarında bulunan dar geçitlerde Türk ordusunun şiddetli saldırılarına maruz kalan Bizans ordusu ağır kayıplar vermiştir. Savaşa adını veren Miryokefalon geçidinde ise Bizans ordusu tamamen Türkler tarafından dağıtılmıştır (Abû'l Farac, 1950: 422; Turan, 1971: 208-209; Çay, 1984: 111-113; Runciman, 1987a: 345-346; Niketas, 1995: 125-130; Selçuknâme, 2014: 37; Ostrogorsky, 2015: 361). Bizans ordusunun dağıldığı ve belki de bir darbe ile tamamen imha olacağı bir sırada ise

⁶⁵ Niketas, II. Kılıç Arslan'ın İmparatora defalarca elçiler göndererek barış talep ettiğini ancak Manuel Komnenos'un her defasında bu teklifi reddettiğini bildirmektedir (Niketas, 1995: 123-124). Ayrıca bkz. (Çay, 1984: 73, 85, 101).

taraflar arasında barış akdi gerçekleşmiş ve Manuel Komnenos bu şekilde hayatını kurtarabilmiştir.⁶⁶

17 Eylül 1176 tarihli Miryokefalon Savaşı ile birlikte Anadolu kesin olarak Türk yurdu haline gelmiş ve Bizans'ın Anadolu üzerindeki emelleri son bulmuştur (Şapolyon, 1972: 151; Çay: 1986: 115; Altan, 2002: 634; Özaydın, 2002: 401; Vasiliev, 2016: 487). Bu savaş, taraflar arasında vuku bulan son büyük savaş olmuş ve bundan sonra ciddi bir çatışma söz konusu olmamıştır. Bu tarihten sonra Anadolu'da siyasi, ekonomik ve kültürel refah çağı başlamıştır (Necipoğlu, 2001: 87). Bu doğrultuda Anadolu'daki ticari faaliyetler büyük bir hız kazanmış ilk Selçuklu kervansarayı Aksaray'da inşa edilerek resmen kervansaraylar dönemine girilmiştir (Turan, 1946: 476). Ayrıca yine bu dönemde Anadolu'da şehirleşme süreci hız kazanmıştır (Turan, 1951: 449). Bundan başka I. Mesud döneminde gümüş olarak kestirilen Selçuklu sikkeleri⁶⁷ 1177'den sonra yerini altın sikkelere bırakmıştır (Artuk&Artuk, 1970: 350). Ticari refah bu yüzyıldan başlayarak 13. yüzyılda yükselişine devam etmiştir. Örneğin Sivas şehri uluslararası bir ticaret merkezi haline gelmiş, Orta Doğu ülkelerinden (Mısır, Suriye, İran, Irak gibi) İtalyan şehir devletlerinden (Napoli, Ceneviz, Pisa gibi) ve nihayet Bizans'tan, Rusya'dan, Kıpçak'tan pek çok tüccar burada buluşarak ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır (Turan, 1951: 450; Sümer, 1985: 5; Kamalov, 2005: 5).

Malazgirt Savaşı kadar mühim olan bu savaştan galip çıkarak devletin ve Anadolu'nun yükselişinde büyük bir engeli aşan Sultan II. Kılıç Arslan yönünü tekrardan doğuya çevirmiştir. İlk olarak 1178 yılında Malatya alınmıştır (Süryani Mihail, 1944: 252; Abû'l Farac, 1950: 424; Turan, 1971: 211; Çay, 1986: 97; Sevim&Yücel, 1989: 134; Müneccimbaşı, 2001: 22; Metin, 2010: 56-57). II. Kılıç Arslan ardından 1179 yılında Selahattin Eyyûbî'ye elçilerini göndererek Nureddin Mahmud'un ele geçirdiği Raban'ın kendisine teslim edilmesini istemiştir. Fakat Selahattin Eyyûbî'nin bu teklifi reddetmesi üzerine 1180 yılında yapılan savaşta Selçuklular mağlup olmuştur (Süryani Mihail, 1944:

⁶⁶ Bizans müellifi Niketas, barış teklifinin II. Kılıç Arslan'dan geldiğini belirtir (Niketas, 1995: 30). İmparator, İngiltere Kralı II. Henry'e gönderdiği mektupta, uğradığı felaket hakkında detaylı bir malumat vermekle birlikte İmparatorluk ordularının buna rağmen kısa sürede toparlandığını vurgulamıştır. Kendisinin ordusunu tekrardan saldırı durumuna geçirdiğinde ise Türk barış elçilerinin karargâhına geldiğini belirtmiştir (Vasiliev, 1929-1930: 238-239). Bunlara karşın Selçuknâme, Süryani Mihail ve Abû'l Farac gibi kaynaklar anlaşma teklifinin İmparator Manuel Komnenos'tan geldiği konusunda hemfikirdirler (Süryani Mihail, 1944: 249; Abû'l Farac, 1950: 422; Selçuknâme, 2014: 37).

⁶⁷ Anadolu Selçuklu Devleti'nde ilk sikke kestiren Sultan I. Mesud olmuştur. Ne zaman ve nerede kestirildiği tespit edilememiştir (Çetin, 2006: 190).

260; Abû'l Farac, 1950: 425; Turan, 1971: 212; Müneccimbaşı, 2001: 21-22; İbnü'l Esîr, 2008c: 442).

Selçuklu Devleti'ne parlak bir dönem yaşatan II. Kılıç Arslan ülkeyi on bir oğlu arasında paylaştırarak devlet işlerinden el çekmiştir. Bu son durum bir süre sonra kardeşler arasında taht mücadelelerinin yaşanmasına sebep olmuştur. Bundan başka bir karışıklıkta Selahattin Eyyûbî'nin Kudüs'ü ele geçirmesi üzerine yola çıkan III. Haçlı Seferi komutanı Kutsal Roma Kralı Friedrich Barbarossa'nın önceden Kılıç Arslan ile anlaşmış olmasına rağmen Anadolu topraklarından geçerken şehzade Kutbettin Melik Şah'ın, Haçlı ordularının karşısına çıkması sonucu ortaya çıkmıştır (Chronicles of the Crusades, 1848: 98; Süryani Mihail, 1944: 285; Eickhoff, 1972: 270-271; Runciman, 1987b: 13; Altan, 2001: 581). 1190 yılında vuku bulan savaşta Kutbettin Melik Şah, Haçlı ordusu karşısında mağlup olduğu gibi Konya, Haçlı ordularınca yağmalanmıştır. Bu durum karşısında II. Kılıç Arslan, Friedrich Barbarossa ile anlaşmıştır. Anlaşma gereği kurulan pazarlarda ihtiyaçları karşılanan Haçlılar daha sonra şehri terk etmişlerdir (Chronicles of the Crusades, 1848: 99; Süryani Mihail, 1944: 285; Eickhoff, 1970: 271; Çay, 1986: 112; Runciman, 1987b: 13). Anadolu'da yaşanan bu karışıklıklardan sonra taht mücadelesini kazanan Gıyâseddin Keyhüsrev, 1192 yılında Selçuklu tahtına oturmuş ancak kardeşi II. Rükneddin Süleyman Şah ile girdiği mücadeleyi kaybederek tahtını kaybetmiştir (Aksarayî, 1943: 127-128; Turan, 1971: 246-247; Baykara, 1997: 15-17, 22; İbn Bibi, 2014: 64).

1.2.3. Moğol İstilasına Kadar Anadolu'da Selçuklu Hâkimiyeti

Rükneddin Süleyman Şah Konya tahtına oturduktan kısa süre sonra kardeşlerinden Amasya ve Niksar'ı mücadele ile Elbistan'ı ise sulh ile ele geçirmiştir. Bu arada Rükneddin Süleyman Şah, meşguliyetinden yararlanarak Samsun'a çıkartma yapan Bizans İmparatoru III. Alexios'a (1195-1203) elçilerini göndererek durumun düzeltilmesini talep etmiştir. Neticede çatışmayı göze alamayan III. Alexios yıllık vergi vermeye razı olmuştur (Kaya, 2006: 66-69; Sevim&Merçil, 2014: 555). Bundan sonra Kilikya Ermeni Kralı II. Leon'un (1187-1219) Anadolu içlerine kadar ilerlemesi üzerine harekete geçen Rükneddin Süleyman Şah, 1199 yılında II. Leon'u mağlup etmiştir. II. Leon, Selçuklular adına para bastırarak Rükneddin Süleyman Şah'a tabii olmayı kabul etmiştir (Turan, 1971: 249-251; Sevim, 1983: 33; Ersan, 2007: 160-162).

Anadolu birliğini sağlamak için Malatya'yı kardeşi Kayser Şah'tan alan Rükneddin Süleyman Şah, 1202 yılında Saltuklu Beyliği'nden de Erzurum'u alarak şehrin idaresini kardeşi Tuğrul Şah'a bırakmıştır (Aksarayî, 1943: 128; Sümer, 1990; Öngül, 2002: 466; İbn Bibi, 2014: 103). Rükneddin Süleyman Şah bu şekilde Erzurum'u topraklarına dâhil ettikten sonra ordusu ile birlikte bu şehrin doğusunda yer alan Pasinler'e doğru hareket etmiştir. Tarihte Pasinler, Basiani veya Micingerd Savaşı olarak bilinen 1202 tarihli bu savaşta Gürcü Kraliçesi Tamara ile mücadele eden Rükneddin Süleyman Şah komutasındaki Türk ordusu mağlup bir şekilde Konya'ya çekilmek zorunda kalmıştır (Aksarayî, 1943: 128; Kaya, 2010: 106-107; İbn Bibi, 2014: 104; The Hundred Years' Chronicle, 2014: 298-299; Büyükçınar, 2017: 37-38)⁶⁸. Rükneddin Süleyman Şah Konya'ya döndüğü sıralarda Eyyûbî Devleti'nden Ez-Zahir, kardeşi El-Efdal'in elindeki Necm kalesini almış bu sonuncusu Sümeysat'ı koruyabilmek adına Rükneddin Süleyman Şah'a elçilerini göndermiştir. Ez-Zahir elçileri vasıtası ile Rükneddin Süleyman Şah adına hutbe okutup para bastırma isteğini bildirerek Selçuklulara tabii olmuştur (Abû'l Farac, 1950: 475; İbnü'l Esîr, 2008d: 54-55).

Kısa süren saltanatı süresince büyük işler başaran Rükneddin Süleyman Şah'ın ölüm tarihi olan 1204 yılı, İstanbul'un Latinler tarafından işgal edildiği döneme rastlamaktadır. Latinler şehri tahrip etmeye başladıklarında İstanbul halkı Rükneddin Süleyman Şah'tan yardım talep etmiştir. Fakat Rükneddin Süleyman Şah, Bizans İmparatorluğu'na herhangi bir yardım göndermeden vefat etmiştir (Abû'l Farac, 1950: 483; Turan, 1971: 264; Kaya, 2006: 111; İbnü'l Esîr, 2008d: 61).

Rükneddin Süleyman Şah'ın ölmesinden sonra tahta çıkan III. Kılıç Arslan'ı küçük yaşından ötürü bu makama uygun görmeyen emirler, Hâcip Zekerîya'yı o esnada İstanbul'da bulunan Gıyâseddin Keyhüsrev'i Konya'ya davet etmesi için göndermişlerdir (Aksarayî, 1943: 128-129; Baykara, 1997: 27; Merçil, 2000: 33; İbnü'l Esîr, 2008d: 68; İbn Bibi, 2014: 107). Gıyâseddin Keyhüsrev gelen bu davet üzerine Konya'ya hareket ettiğinde ise İznik'te Bizans idaresini tesis eden Theodoros Laskaris, III. Kılıç Arslan ile

⁶⁸ Rükneddin Süleyman Şah, Gürcistan Kraliçesi Tamara'ya sefere çıkmadan hemen önce bir mektup göndermiştir. Söz konusu mektupta Rükneddin Süleyman Şah, Müslümanları ortadan kaldırmak için ordusunu güçlendirdiği iddiası ile Kraliçe Tamara'yı suçlamıştır. Mektubun devamında Rükneddin Süleyman Şah, Gürcistan'a adaleti getireceğini ve bu ülkeyi ıslah edeceğini kaleme alarak Kraliçe Tamara'yı ve halkını İslam dinini kabul etmeye davet etmiştir (The Hundred Years' Chronicle, 2014: 297).

anlaştığını söyleyerek Anadolu'ya geçişe izin vermeyeceğini belirtmiştir (Merçil, 1990: 716; İbn Bibi, 2014: 111; Koca, 2016: 40). Ancak böyle bir anlaşma söz konusu olmadığı gibi Theodoros Laskaris'in bu blöfünün amacı Gıyâseddin Keyhüsrev'den çeşitli imtiyazlar elde etmektir. Kaldı ki bunda başarılı olmuştur.⁶⁹ Taraflar arasında varılan uzlaşıdan sonra İznik'ten hareketle Konya'ya gelen Gıyâseddin Keyhüsrev şehri teslim etmek istemeyen halka karşı kısa bir mücadele verdikten sonra Selçuklu tahtına oturmuştur (Abû'l Farac, 1950: 486; Turan, 1971: 274; İbn Bibi, 2014: 114-120).

Gıyâseddin Keyhüsrev Konya tahtına oturduğu sıralarda Sümeysat hâkimi El-Efdal bir kez daha Selçuklu Devleti'ne olan tabiiyetini sunmuştur. Onun hemen ardından Harput Artuklu hâkimi Nizameddin, Selçuklulara tabii olmuştur (Abû'l Farac, 1950: 486; Turan, 1971: 277; Müneccimbaşı, 2001: 37; İbnü'l Esîr, 2008d: 69; Koca, 2016: 44). Bu esnada İznik İmparatoru Theodoros Laskaris ile Gıyâseddin Keyhüsrev arasında Trabzon'da Bizans aleyhine hâkimiyetini ilan eden Komnenos kardeşlere karşı bir ittifak gerçekleşmiştir. Theodoros Laskaris'ten gelen bu teklif üzerine harekete geçen Gıyâseddin Keyhüsrev, Samsun civarında Alexios'a karşı başarı sağlarken, İznik ordusu da diğer kardeş David'e karşı Bitinya'da başarılı olmuştur (Finlay, 1851: 372-373). Selçuklular karşısında yenilgiye uğrayan Aleksios, Samsun hâkimi Sabbas'a tabiiyet önermiş kabul görmeyen bu tekliften sonra şehri kuşatmıştır. Şehrin Müslüman halkı Gıyâseddin Keyhüsrev'den yardım talep ettiklerinde ise Sultan, 1206 yılında Aleksios'a müdahale ederek şehri kurtarmıştır (Finlay, 1851: 375; Turan, 1971: 279).⁷⁰

Bizans İmparatorluğu'nun İstanbul'daki hâkimiyetinin parçalanması ile bu devletin hâkim olduğu yerlerde karışıklıklar baş göstermiştir. Bu karışıklıklardan yararlanan İtalyan Aldobrandini, Bizans İmparatorluğu'na ait Antalya'yı ele geçirerek Anadolu, Mısır ve Avrupa arasındaki ticareti baltalamak suretiyle Müslüman tüccarlarını yağmalamaya başlamıştır (Turan, 1964: 214; Merçil, 2000: 153; İbn Bibi, 2014: 125-126). Yağmaya uğrayan tüccarların şikâyetleri üzerine sekteye uğrayan ticareti yeniden canlandırmak için harekete geçen Gıyâseddin Keyhüsrev, Antalya üzerine yürüyerek

⁶⁹ Gıyâseddin Keyhüsrev ile Theodoros Laskaris arasında varılan anlaşmaya göre, Gıyâseddin Keyhüsrev ilk saltanatında ele geçirdiği Lâdik (Denizli) ve Honas gibi yerleri İznik yönetimine bırakacaktır. Bu şehirler teslim edilene kadar şehzadeler İzzeddin ve Alaeddin ile Hâcib Zekeriya İznik'te rehin olarak tutulacaktır (Turan, 1971: 273; Merçil, 1990: 716; İbn Bibi, 2014: 111; Koca, 2016: 41).

⁷⁰ Gıyâseddin Keyhüsrev'in bu kuşatması neticesinde kara ve deniz ticareti durma noktasına gelmiştir. Anadolu'dan ve Avrupa'dan tüccarlar herhangi bir yöne seyahat edemedikleri için Sivas şehrinde toplanmışlardır (İbnü'l Esîr, 2008d: 99).

1207 yılında bu şehri ele geçirmiştir. Mübarizüddin Ertokuş'un buraya vali olarak atanması ile Antalya, Selçuklu topraklarına dâhil olmuştur (Abû'l Farac, 1950: 488; Turan, 1964: 214-215; Şapolyon, 1972: 156; Baykara, 1990: 110; Emecen, 1991: 233; İbnü'l Esir, 2008d: 107; İbn Bibi, 2014: 128).⁷¹ Ardından Halep Meliki Ez-Zahir'den aldığı destekle Maraş üzerine yürüyen Gıyâseddin Keyhüsrev'e karşı direnç gösteremeyen Ermeni Kralı II. Leon, 1208-1209 yılı civarında Gıyâseddin Keyhüsrev ile anlaşmak zorunda kalmıştır (Aslan, 1920: 89; Nersessian, 1969: 649; Turan, 1971: 286-287).

Selçuklu Devleti bu şekilde yükselişteyken eski Bizans İmparatoru III. Alexios, birkaç yere iltica ettikten sonra son olarak Anadolu'ya sığınmıştır (Miller, 1923b: 484; Angelov, 2019: 31). Bu son durum o güne değin dostane bir şekilde süren İznik-Selçuklu ilişkilerin bozulmasına sebep olmuştur. İbn Bibi'ye göre ilişkilerin bozulmasının sebebi İznik İmparatoru Theodoros Laskaris'in Anadolu'ya giriş çıkışları engellemesi ve üzerine düşen vergiyi göndermemesidir (İbn Bibi, 2014: 132). Ancak sebebi ne olursa olsun taraflar arasında başlayan bu gerilim 1211 yılında yerini savaşa bırakmıştır. Alaşehir Savaşı olarak bilinen savaşta I. Gıyâseddin Keyhüsrev şehit olmuş, komutansız kalan Selçuklu ordusu İznik ordusu karşısında mağlup olmuştur (Miller, 1923b: 484; Turan, 1971: 289-290; Müneccimbaşı, 2001: 39-40; İbn Bibi, 2014: 139; Koca, 2016: 56-57; Vasiliev, 2016: 579; Angelov, 2019: 31).

Selçuklu Devleti'ne parlak bir dönem yaşatan Gıyâseddin Keyhüsrev'in saltanat evresi devletin merkezileştirilmesi açısından önemlidir (Kaymaz, 2011: 39). Meliklerin bağımsız sultanlar gibi kendi adlarına para bastırıp hutbe okutmaları uygulamasına son verilmiş ve merkezin izni olmaksızın herhangi bir şekilde savaş ya da barış yapmaları engellenmiştir. Böylece taht sahiplerinin otoritesinin tabana yayılması amaçlanmıştır.

Gıyâseddin Keyhüsrev'in şehit düşmesinden sonra devlet ileri gelenleri ölen Sultanın büyük oğlu Malatya Meliki İzzeddin Keykavus'u Konya'ya davet etmişlerdir. Fakat o henüz Konya'ya varmadan, Ermeniler ve amcası Tuğrul Şah'tan aldığı destekle harekete geçen kardeşi Alaeddin Keykubat ile Kayseri'de mücadele etmek zorunda kalmıştır. İzzeddin Keykavus'un kendisine karşı kurulan ittifakı anlaşma ile bozması üzerine tek

⁷¹ Bu şehir ele geçirildikten sonra Selçuklular ve Venedik arasında ticaret anlaşması yapılmıştır (Turan, 1990: 118).

başına direnemeyeceğini anlayan Alaeddin Keykubat, Ankara'ya çekilmek zorunda kalmıştır (Turan, 1971: 293-296; Koca, 1997: 22-25; İbn Bibi, 2014: 143-149).

İzzeddin Keykavus Konya tahtına çıktığı sıralarda Theodoros Laskaris, Alaşehir Savaşı'nda esir düşen Seyfeddin Ayaba ile birlikte bir elçiyi bir miktar hediye ile Konya'ya göndererek anlaşma teklifinde bulunmuştur (Müneccimbaşı, 2001: 45; İbn Bibi, 2014: 158-161). Bunun üzerine ihtiyatlı hareket eden İzzeddin Keykavus Theodoros Laskaris'in teklifini kabul etmiştir. Ardından kardeşi Alaeddin Keykubat'ı Ankara'da kuşatan İzzeddin Keykavus, 1213 yılında şehri ele geçirmiş ve kardeşini Minşar kalesine hapsedirmiştir (Koca, 1997: 25-28; İbn Bibi, 2014: 161-168). Alaeddin Keykubat'ın bu şekilde saf dışı bırakılmasından sonra Selçuklu ordusu yönünü önemli bir liman şehri olan Sinop'a çevirmiştir. Selçuklu ordusu herhangi bir çatışmaya girmeden şehir ele geçirilmiştir. Zira Türk casusları Sinop üzerinde emelleri olan Trabzon İmparatoru I. Alexios'u (1204-1222) avlandığı bir esnada ele geçirmişlerdir. Bu haber üzerine o esnada ikamet ettiği Sivas'tan hareket eden İzzeddin Keykavus, esir alınan I. Alexios'u yanına alarak Sinop önlerine gelmiştir. Selçuklu kudretinin, I. Aleksios'un tutsaklığı üzerinden gösterildiği bu durum karşısında Sinop halkı şehri Selçuklu Türklerine teslim etmişlerdir (Abû'l Farac, 1950: 497; Turan, 1971: 304; Koca, 1997: 30-35; Müneccimbaşı, 2001: 48-49; İbn Bibi, 2014: 177-182).⁷²

Sinop'u alarak deniz ticaretinde önemli bir avantaj sağlayan İzzeddin Keykavus bundan sonra kardeşi Alaeddin Keykubat'a verdiği desteği çekmesine rağmen Anadolu'da bazı yerleri ele geçiren Ermeni Kralı II. Leon'un üzerine yürümüştür. Bu hareketle İzzeddin Keykavus, 1216 yılında Ermeni ordularını mağlup ederek Larende (Karaman) ve Ereğli'yi tekrardan ele geçirmiştir (Simbat, 1946: 78-79; Turan, 1971: 307-316; Sevim, 1983: 34). İzzeddin Keykavus Halep üzerine gerçekleştirmeyi planladığı sefer esnasında yakalandığı veremden kurtulamayarak Malatya'da vefat etmiştir (Turan, 1971: 318-319; Müneccimbaşı, 2001: 56; İbnü'l Esîr, 2008d: 207).

Ağabeyi İzzeddin Keykavus'un ölümü üzerine devlet erkânının kararıyla hapisten çıkartılan Alaeddin Keykubat Konya tahtına oturmuştur (Simbat, 1946: 80; Abû'l Farac,

⁷² Vasiliev'e göre İmparator Alexios yıllık on iki bin altın sikke, beş yüz at, iki bin inek ve on bin koyun göndermeyi kabul etmiştir (Vasiliev, 1936: 26-29). Sinop'un alınması konusunda bir başka görüşe göre bu şehir ele geçirildikten sonra David öldürülmüş ve Türk ilerleyişi karşısında direnemeyen Alexios Türk vassalı olmuştur (Finlay, 1851: 378-381; Treadgold, 1997: 718). Bu galibiyet ile halife Sultana *es-sultânü'l-gâlip* unvanı vermiştir (Sümer, 2002b: 352).

1950: 504-505; İbnü'l Esîr, 2008d: 206; İbn Bibi, 2014: 234-244; Selçuknâme, 2014: 41). Alaeddin Keykubat ilk olarak Erzurum Meliki El-Melikü'l Eşref'e elçilerini göndererek aralarındaki sorunu çözmeye çalışmıştır. Hatta bu ilk girişimden sonra El-Melikü'l Eşref'in kardeşi ile evlenerek aralarında akrabalık bağı kurmuştur (Abû'l Farac, 1950: 505; İbnü'l Esîr, 2008d: 207). Alaeddin Keykubat bir müddet, başta Konya olmak üzere Sivas ve Kayseri gibi şehirlerin tahkimatı ile ilgilenmiştir. Daha sonra ilk seferine çıkan Alaeddin Keykubat, 1221 yılında Antalya'ya yönelerek Kalonoros şehrinin hâkimi Kyr Vart ile mücadele ederek şehri ele geçirmiştir. Bu ilk galibiyetinin şerefine bu şehre Alâiye (Alanya) ismini vermiştir (Simbat, 1946: 80; Müneccimbaşı, 2001: 60-61; İbn Bibi, 2014: 262-263; Selçuknâme, 2014: 41).⁷³ Ardından Kayseri'ye geçen Alaeddin Keykubat bir müddet devletin iç işleri ile ilgilendikten sonra⁷⁴ Ermenilere karşı harekete geçerek 1225 yılında Ermeni Krallığı'na ait pek çok yeri ele geçirmiştir.⁷⁵

Alaeddin Keykubat Kilikya bölgesini ele geçirirken Diyarbakır Artuklu Emiri Mesud, Selçuklu tabiiliğinden çıkarak Mısır hükümdarı Melik Kâmil adına hutbe okutup sikke bastırmaya başlamıştır (Turan, 1971: 347; Sevim&Yücel, 1989: 157; Müneccimbaşı, 2001: 64; Uyumaz, 2003: 38; İbn Bibi, 2014: 95). Bunun üzerine Kilikya seferini tamamlayan Alaeddin Keykubat, Artuklular üzerine bir ordu sevk etmiştir. Kâhta ve Çemişkezek'in Selçuklular tarafından ele geçirilmesi üzerine Artuklu Mesud, Eyyûbî Melik Eşref'ten aldığı destekle harekete geçmişse de sonuç değişmemiştir (Sevim&Yücel, 1989: 158; Müneccimbaşı, 2001: 63-64; Uyumaz, 2003: 38-40; İbn Bibi, 2014: 296-307; Selçuknâme, 2014: 42).

Alaeddin Keykubat Adıyaman civarını ele geçirdiği ve Konya'ya döndüğü sıralarda Erzincan'da karışıklar yaşanmakta idi. Selçuklu tabiisi Davut Şah, bir kısım emirini tutuklatmış bir kısmını ise öldürterek mallarını müsadere etmiştir. Onun bu tavrından

⁷³ Alaeddin Keykubat bu şehri aldıktan sonra kışı burada geçirmiş bu süre zarfında şehrin tahkimat işleri ile ilgilenererek burada bir tersane inşa ettirmiştir (Konyalı, 1946: 66-67, 160-161, 163-167, 209).

⁷⁴ Alaeddin Keykubat emirlerinden bir kısmını, gittikçe artan nüfuzları ve onun aleyhinde girişimlerde bulunmalarından ötürü ilk önce tutuklatmış ardından da öldürterek mallarını müsadere ettirmiştir (İbn Bibi, 2014: 286-295; Selçuknâme, 2014: 41).

⁷⁵ Ermeni Kral Leon, Alanya'nın Selçuklular tarafından ele geçirilmesinden az önce ölmüştür. Alanya'dan sonra kendini güvende hissetmeyen Ermeni naibinin teklifi üzerine Antakya Prinkepsi Bohemond'un oğlu Philippe ile Leon'un kızı İzabel evlenmiştir. Bu evlilikten sonra Bohemond Ermeni topraklarına göz dikince Ermeniler Philippe'yi tutuklamıştır. Bunun üzerine Papa'dan savaş için onay alamayan Bohemond, Alaeddin Keykubat'a başvurarak onu Çukurova'ya davet etmiştir (Runciman, 1987b: 151). Bununla birlikte bu sefere çıkılmasının bir sebebi de Ermeni Krallığı'nın Anadolu ve Suriye ticareti için tehlikeli bir hal almaya başlamış olmasıdır (Turan, 1971: 342-343; Sevim, 1983: 36-37; Uyumaz, 2003: 31-32; Ersan, 2007: 177-181).

korkan emirlerin bir kısmı Erzincan'dan kaçarak Konya'ya sığınmışlardır. Bu durum karşısında Selçuklu Sultanı, Davut Şah'a elçilerini göndermiştir. Gönderilen bu elçilerin girişimleri ile Davut Şah hem emirleri serbest bıraktırmış hem de bizzat Konya'ya gelerek tabiiyet tazelemiştir. (Sakaoğlu, 1971: 59; Uyumaz, 2003: 41-42; İbn Bibi, 2014: 352-358).⁷⁶ Daha sonra Erzincan'a dönen Davut Şah, Erzurum hâkimi Rükneddin Cihan Şah'a, Celâleddin Hârezmşâh'a ve hatta İsmaili hâkimi Alaeddin'e elçiler göndererek Sultan Alaeddin Keykubat'a karşı müşterek harekât için tekliflerde bulunmuştur (Sakaoğlu, 1971: 60; İbn Bibi, 2014: 360-361). Kendisine karşı kurulmak istenen ittifaka mahal vermemek adına derhal harekete geçen Alaeddin Keykubat, 1228 yılında Erzincan'ı ve ardından Kemah'ı ele geçirerek Mengücek Beyliği'nin Erzincan koluna son vermiştir (Sakaoğlu, 1971: 61-62; Turan, 1971: 355; Turan, 1973: 65-66; Sevim&Yücel, 1989: 159; Uyumaz, 2003: 43-44; İbn Bibi, 2014: 362-364).

Selçuklu hâkimiyeti Anadolu'ya yerleşirken önemli bir liman şehri olan Sudak, Moğolların I. Deşt-i Kıpçak Seferi ile onlar tarafından ele geçirilmiştir. Moğolların bu topraklarda tutunmayarak geri dönmeleri, gelmeleri ile baş gösteren asayiş sorunlarını daha da derinleştirmiştir. Müslüman tüccarlardan birkaçı Sudak'ta mallarını yağmacılara kaptırmışlar ve Alaeddin Keykubat'a gelerek şikâyetle bulunmuşlardır. Tüm bu sorunlar Sudak'ın her geçen gün ticari önemini kaybetmesine ve buradaki tüccarların iş yapamaz hale gelmelerine sebep olmuştur. Bu durum karşısında şehrin ticari önemini de göz önünde bulunduran Alaeddin Keykubat önce tüccarların yağmalanan mallarının bedelini hazineye karşılatırmış ardından da bu sorunu kesin bir sonuca bağlamak için Hüsamettin Çoban'ı görevlendirmiştir (İbn Bibi, 2014: 317-320). Bu emir üzerine harekete geçen Hüsamettin Çoban ordusu ile birlikte Kırım civarına gelmiştir. Onun gelişinden haberdar olan Sudak ileri gelenleri ise bir taraftan Hüsamettin Çoban'a elçiler göndererek tabiiyetlerini sunarken bir taraftan da Kıpçak ve Ruslara yardım talebinde bulunmuşlardır. Bu teklif üzerine harekete geçen Kıpçak ve Ruslar on bin kişilik bir ordu ile saldırıya geçmişlerse de başarı sağlayamamışlardır. Rus prensinin Hüsamettin Çoban'a tabiiyet sunup ittifak ordusundan çekilmesi üzerine yalnız kalan Kıpçaklar, Sudak'tan çekilmeye başlamışlardır. Böylece büyük bir liman kenti Sudak 1227-1228 yılı

⁷⁶ İbnü'l Esîr göre Sultan Alaeddin Keykubat, itaati altında olan Davud Şah'a haber göndererek çıkmayı planladığı Erzurum seferi için kendisine katılmasını istemiştir. Bu talep üzerine hazırlanan Davut Şah Erzincan'a gelen Alaeddin Keykubat tarafından tutuklatılmış ve Erzincan ile Kemah bu şekilde ele geçirilmiştir (İbnü'l Esîr, 2008d: 331).

civarında Selçuklular tarafından ele geçirilmiştir (Yakubovski, 1954: 207-211; Müneccimbaşı, 2001: 66-67; Uyumaz, 2003: 45-47; Peacock, 2006: 138; İbn Bibi, 2014: 325-343).

Alaeddin Keykubat, hem Türkiye Selçuklu Devleti'ne hem de Anadolu'ya altın çağını yaşatmış güç, imar ve refahın yanında ilim ve sanatı buluşturmayı başararak Selçuklu Sultanları arasında seçkin bir yere sahip olmuştur (Turan, 1971: 389-402; Sevim&Yücel, 1989:164-165; Köprülü, 1991: 188). Anadolu bu şekilde yükselirken, Moğollar Hârezmşâh Devleti'ni ortadan kaldırarak bu devletin son temsilcisi olan Celâleddin Hârezmşâh'ı yakalamak için harekete geçmişlerdir. Bu ana değin Moğol istilasından sadece haberdar olan Alaeddin Keykubat, Celâleddin Hârezmşâh'ın Azerbaycan civarına gelmesi sonrasında Moğol tehlikesini sezerek çeşitli tedbirler almıştır. Refahın zirvede olduğu Alaeddin Keykubat dönemine karşın haleflerinin dönemlerinde Selçuklular ve Anadolu, Moğol istilasına maruz kalmıştır. Öte yandan bu tedbirler Moğollar için alındığından bu istiladan kaçarak Selçuklu Devleti'ne sığınanlar için Anadolu kapısı açık ve güvenli olmuştur. İstilaya maruz kalan Türkistan göçerlerinin Anadolu'ya gelmelerinin önemli sonuçlarından birisi o ana değin Asie Mineur, Anatoli ve Diyâr-ı Rum gibi farklı isimlerle tanımlanan Anadolu coğrafyasının artık Türkiye olarak anılması olmuştur (Yuvalı, 1997: 1289). Dolayısıyla Moğollar, nüfus yoğunluğu sebebiyle Türkiye olarak anılan bu coğrafyanın kaderinde daha buraya gelmeden etkili olmaya başlamışlardır.

Moğollar Doğu Anadolu bölgesinde Kars, Ardahan, Erzincan, Erzurum, Bitlis, Van ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Mardin'e kadar ilerlemişlerdir. Bu hattın ele geçirilerek Suriye topraklarına girilmiş olması Memlûk Devleti ile yapılacak savaşların fiili olarak başlamasına sebep olmuştur. Güneydoğu ve Doğu Anadolu'yu ele geçiren Moğollar buradan hareketle Selçuklu başkenti Konya'ya kadar rahat bir şekilde ilerlemişlerdir. Moğolların ülke içerisinde ilerlemeleri geçtikleri yerlerde asayiş sorunları yaratmıştır ki bu durumu daha sonra ele alacağız. Fakat burada ayrıca ifade etmek gerekir ki Moğolların Anadolu içerisinde ilerlemelerinin bir sonucu olarak kervansaray ve hanların sayısında bir artış olmuştur (Cahen, 1994: 331). Moğol beylerinden Cacaoğlu Nureddin Cebrail, Kırşehir'de Caca Bey Medresesi ile bir kervansaray inşa ettirmiş ve ayrıca Eskişehir'de de bir camii minaresini tamir ettirmiştir (Erkoç, 2015: 59). Bu medrese için pek çok tarla, bağ, bahçe, hamam ve dükkân vakfedilmiştir (Eyice, 1992: 639). Yine daha sonra adlarını

zikredeceğimiz Emir Çoban, günümüzde Erzurum'un Pasinler ilçesi sınırlarında kalan Çoban Köprüsü'nü, oğlu Anadolu valisi Demirtaş Noyan ise Menderes Irmağı üzerine bir köprü yaptırmışlardır (Erkoç, 2015: 59-60). Ayrıca ilerleyen zamanlarda Moğollar tarafından açtırılan kanallar sayesinde yeni tarım alanları da ekim işlemleri için uygun hale getirilmiştir (Togan, 1970: 307).

2. BÖLÜM

IV. HAÇLI SEFERİ VE MOĞOL İSTİLASI

Bu bölümde 13. yüzyılın en önemli gelişmeleri arasında gördüğümüz IV. Haçlı Seferi'ni ve Moğol İmparatorluğu'nun yükseliş süreçlerini ele aldık. İstanbul Latinler tarafından ele geçirilirken, Cengiz Han komutasındaki Moğollar tarihin en büyük imparatorluklarından birini kurmak için harekete geçmişlerdir. Cengiz Han döneminde kurumsallaşmaya başlayan Moğollar kısa süre içerisinde şubeleşmeye giderek ilk olarak Altın Orda Devleti'ni vücuda getirmişlerdir. Mengü Han döneminde ise Moğollar İlhanlı Devleti'nin temellerini atmışlardır. Söz konusu Moğol şube devletlerinin kuruluş süreçleri ve Bizans İmparatorluğu ile diyalogların kurulmasına sebep olan Balkan ve Anadolu topraklarındaki faaliyetlerini, taraflar arasında ilişkilerin başlayacağı döneme kadar bu bölümde değerlendirmeye çalıştık.

2.1. IV. HAÇLI SEFERİ VE İSTANBUL'UN KAYBEDİLİŞİ

2.1.1. IV. Haçlı Seferi Öncesi Bizans İmparatorluğu

Batılı ilim insanları genel olarak Haçlı seferlerinin ortaya çıkışını açıklarken daha çok dini unsurları öne çıkarmaktadırlar (Demirkent, 2011a: 66). Ancak Haçlı seferlerini değerlendirirken Orta Çağ Avrupa devletlerinin o dönemde içinde bulundukları sosyal, siyasal ve ekonomik durumlarını da hesaba katarak değerlendirmek tarihi gerçekçiliğe daha uygun düşmektedir (Yuvalı, 1987: 121; Lamb, 2010: 8). Zira hiçbir mücadele tek bir amaca hizmet edecek kadar mutlak değildir. Bizim burada ele alacağımız IV. Haçlı Seferi, yukarıda yazılan satırların sağlamasını yapacak türdendir. Hatta III. Haçlı Seferi'nde yaşananlar IV. Haçlı Seferi'nin adeta bir provasını niteliğinde olmuştur. Dolayısıyla III. Haçlı Seferi'ne kısaca değinmek konunun kendi içerisinde anlaşılması açısından önemlidir.

Selâhaddîn Eyyûbî'nin 1187 yılında Haçlıların elindeki Kudüs'ü ele geçirmesi yeni bir Haçlı seferinin düzenlenmesine sebep olmuştur. Papanın yol göstermesi ile harekete geçen Kutsal Roma İmparatoru I. Friedrich Barbarossa, geçiş güzergâhı üzerinde bulunan Macaristan, Bizans ve Anadolu Selçuklu Devleti gibi devletler ile diplomatik temas kurarak, hedefine ilerlerken olası bir çatışmayı engellemeye çalışmıştır (Poole, 1926: 410;

Asbridge, 2010: 387; Madden, 2013: 77). Bunun üzerine Bizans İmparatoru II. Isaakios Angelos'ta (1185-1195/1203-1204) Friedrich Barbarossa'ya bir elçilik heyeti göndererek seferin İstanbul üzerine yapılmayacağını garanti edilmesini aksi halde geçişe müsaade etmeyeceğini bildirmiştir (Altan, 2010: 17). Tarafların anlaşmaya varmasından sonra II. Isaakios Angelos, Kutsal Roma ordusunun İstanbul boğazından geçmesi ve Haçlıların ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için pazarlar kuracağını taahhüt etmiştir (Brand, 1962: 174). Fakat Friedrich Barbarossa ile anlaşmaya varılmasına rağmen onun Selçuklular ile temasa geçmiş olması II. Isaakios'u oldukça tedirgin etmiş ve kendisini olası bir tehlikeye karşı koruma ihtiyacı duymuştur. Bu sebepten dolayı İmparator II. Isaakios, Selahaddin Eyyûbî'ye elçilerini göndererek Haçlıların ülkesinden geçmesine izin vermeyeceğini bildirerek onun desteğini almaya çalışmıştır (Poole, 1926: 411; Treadgold, 1997: 658; Rabie, 1999: 72; İbnü'l Esîr, 2008c: 553; Madden, 2013: 77).⁷⁷

Friedrich Barbarossa İstanbul'a geldiğinde Isaakios Angelos hazırlıkları tamamlayamadığını ileri sürerek onları oyalamaya çalışmıştır. Bunun üzerine saldırı durumuna geçen Kutsal Roma ordusu, 1189 yılında Doğu Makedonya ve Trakya civarında bazı yerleri ele geçirerek İstanbul önlerine kadar gelmiştir. Orduların bu ilerleyişine daha fazla direnemeyen İmparator II. Isaakios, Edirne Anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır (Treadgold, 1997: 658; Altan, 2010: 19; Madden, 2013: 77; Ostrogorsky, 2015: 377). Kutsal Roma ordusunun çekilmesi ile İstanbul büyük bir facianın eşiğinden dönmüştür. Fakat Bizans adına asıl facia onun bu seferdeki tutumundan dolayı üvey evlat olarak görülmesi ile başlamıştır. Latinler, Bizans İmparatorluğu'nu Haçlı Seferleri önünde bir engel olarak görmeye başlarken, taraflar arasında gittikçe derinleşen bir güven eksikliği artık gizlenemez olmuştur (Bodmer, 2001: 40; Mantran, 2005: 134). Bu durum ise bahsedeceğimiz üzeri IV. Haçlı Seferi'nin daha farklı sonuçlar doğurmasına yol açmıştır.

2.1.2. IV. Haçlı Seferi ve İstanbul'da Latin Hâkimiyetinin Tesisi

1198 yılında III. Innocent (1198-1216) unvanıyla Papa seçilen Giovanni Lotario başa geçtiği sıralarda kilisenin kendisine rakip olarak gördüğü Alman İmparatoru IV. Heinrich

⁷⁷ İmparator II. Isaakios ile Selâhaddîn Eyyûbî (1171-1193) arasında kurulan temastan Katolik dünyası da haberdardır. Papa III. Innocent ikinci Latin İmparatoru Henry'e (1206-1216) gönderdiği mektupta bunu vurgulamıştır (Kyriakidis, 2014: 140). Bir görüşe göre bu anlaşma Friedrich Barbarossa'nın gelmesinden önce Bizans'ın Norman meşguliyeti dolayısıyla Selçuklu tehlikesine karşı yapılmıştır (Paine, 2001: 56).

kısa süre önce ölmüş, İngiltere ve Fransa çeşitli sebeplerle siyasî arenada aktif olamadıklarından Papa III. Innocent'in hâkimiyeti kolayca tesis edilmiştir (Demirkent, 2011a: 67). Bu sıralarda Paris'te Neuilly Kilisesi'ne mensup Foulques adında bir papaz misyonerlik faaliyetleri ile ünlenmişken Papa III. Innocent ona haber göndererek yeni bir Haçlı seferi çağrısı yapmakla görevlendirmiştir (Diehl, 1923: 415; Joinville&Villehardouin, 1963: 29). Foulques ilk olarak, Champagne kontu Thibaut'ın şatosuna giderek onu sefere davet etmiş ve onun bu teklifi uygun görülmüştür. Ardından Blois ve Chartres kontu Louis, Fransa'nın iki yüksek baronu Simon de Montfort ve Renaud de Montmirail ve daha sonrasında seferin komutanı olacak Monferrato markisi Bonifacio gibi pek çok kont bu çağrıyı olumlu karşılamışlardır (Gibbon, 1963: 514-515; Joinville&Villehardouin, 1963: 29; Clari, 1994: 1-2). 1200 yılı başlarında önde gelen baronlar bir toplantı gerçekleştirerek yeni seferin yol haritasını belirlemeye çalışmışlardır (Madden, 2013: 89).

Toplantıdan Haçlı ordusunun gemilerle sevki için bir filo kiralanması ve bunun için Cenova, Pisa ve Venedik gibi gemicilikte ön plana çıkan ülkelere heyetler gönderilmesi kararı çıkmıştır. Elçiler Venedik dukası Enrico Dandolo (1192-1205) dışında kimseden olumlu bir yanıt alamamışlardır (Clari, 1994: 3-4). 1201 yılında Dandolo ülke meclisinden 85.000 mark karşılığında, dört bin beş yüz at ve aynı sayıda şövalye ile yirmi bin asker taşıma kapasitesine sahip geminin temin edilmesi için izin talep etmiştir. Ayrıca alınacak tüm ganimetin yarısı karşılığında elli bin kadırgadan oluşan bir filonun da Venedik adına bu savaşa katılması için meclisten onay almıştır (Diehl, 1923: 415; Gibbon, 1963: 518; Joinville&Villehardouin, 1963: 33; Queller&Day, 1976: 724; Runciman, 1987b: 100; Clari, 1994: 4; Demirkent, 2004: 169; Madden, 2013: 90). Venediklilerin uzlaşısı için sunduğu şartlardan hareketle onların daha çok seferin ekonomik boyutuyla ilgilendiğini söyleyebiliriz.⁷⁸ Venediklilerin sunduğu teklif orada bulunan elçiler tarafından kabul edilmiş ve her iki taraf anlaşmayı onaylaması için Papa'ya gönderilmiştir (Gibbon, 1963: 519; Joinville&Villehardouin, 1963: 35). Anlaşmanın

⁷⁸ Runciman'a göre Venedikli Dandolo Haçlılar ile pazarlığa tutuştuğu esnada, Venedik elçileri de Kahire'de Sultan Melik El-Adil'in naibi ile yeni bir ticaret anlaşması üzerinde çalışıyorlardı. Yine o esnada El-Adil'in Venedik'te bulunan özel elçisinin Dandolo'dan aldığı saldırmazlık teminatı sonrasında iki taraf uzlaşmaya varmıştır (Heyd, 1975: 448; Runciman, 1987b: 101). Vryonis'te Venediklilerin Mısır yönetimi ile görüşerek kendilerini Haçlılara karşı garantiye almak için anlaştıklarını söyler (Vryonis, 1967: 151). Bunlara karşın bu türden bir görüşme veya anlaşmanın en azından IV. Haçlı Seferi esnasında yapılmadığı da ifade edilmiştir (Wolf, 1969: 169).

Papa tarafından onaylamasından sonra 1202 yılında Haçlılar Venedik'te toplanmak üzere buraya doğru harekete geçmişlerdir (Joinville&Villehardouin, 1963: 40; Clari, 1994: 5).

O güne kadar Avrupa'da toplanan en büyük filo Venedik tarafından Haçlılar ile varılan anlaşma gereği hazırlanmıştır (Clari, 1994: 5; Madden, 2013: 91). Haçlı baronları istenen paranın ancak bir kısmını Venediklilere ödeyebilmişler ve tüm imkânlarını zorlamalarına rağmen otuz altın bin mark⁷⁹ borçları kalmıştır (Clari, 1994: 7). Bundan başka söz konusu borcun tam olarak kapatılamaması donanma harcamalarından dolayı Venedik ekonomisini zorlamış bu ise Haçlılar için yapılan harcamaları tartışılır hale getirmiştir (Queller&Day, 1976: 726). Enrico Dandolo parayı ödeyemediklerinden dolayı anlaşmayı tek taraflı bozacak olsa o ana kadar yapılan tüm harcamalar ülke ekonomisini olumsuz yönde etkileyebilirdi. Öte yandan parayı ödemedikleri için Haçlıların Venedik'te kalacakları her gün güvenlik problemlerine sebep olabilirdi. Ancak ifade etmek gerekir ki Haçlılar tarafından ödenemeyen bu borç bir süre sonra Venedik dukası Enrico Dandolo'yu yardımına ihtiyaç duyulan bir müttefik olmaktan çıkararak IV. Haçlı Seferi'nin esas lideri konumuna yükseltmiştir (Heyd, 1975: 290; Madden, 2003: 155).

Mevcut durumda ticari çıkarlarını her şeyin üzerinde tutacak olan Enrico Dandolo Haçlılara bir teklifte bulunmuştur. O, daha öncesinde Venedik'e bağlı olan ancak sonrasında onlardan koparak Macarların eline geçen Zara şehrine yapılacak müşterek bir sefer durumunda kalan borcun ertelenebileceğini bildirmiştir (Joinville&Villehardouin, 1963: 43; Runciman, 1987b: 101; Clari, 1994: 7; Madden, 2003: 135; Demirkent, 2004: 171). Venedikli Dandolo'nun sunduğu bu teklif Roma'da duyulunca Papa kati bir suretle Zara şehrine yapılacak bir saldırıyı onaylamayacağı ilan etmiştir (Diehl, 1923: 416; Joinville&Villehardouin, 1963: 47-48; Clari, 1994: 9; Madden, 2003: 135). Papa'nın aforoz tehdidine rağmen alternatifsiz kalan Haçlılar bu teklifi kabul etmek zorunda kalmışlardır. Böylece Haçlılar ile Venedikliler hazırlıklarını tamamlayarak yönlerini Zara şehrine çevirmişlerdir. Beş günlük bir çarpışmadan sonra daha fazla direnemeyen şehir Haçlılar tarafından ele geçirilerek yağmalanmıştır (Diehl, 1923: 416; Gibbon, 1963: 520; Joinville&Villehardouin, 1963: 48-49; Runciman, 1987b: 102; Clari, 1994: 9; Madden, 2003: 139-145; Vasiliev, 2016: 513-514).

⁷⁹ Bu miktarın otuz dört bin mark olduğu da belirtilmiştir (Joinville&Villehardouin, 1963: 43). Ayrıca bkz. (Gibbon, 1963: 520; Madden, 2003: 133; Demirkent, 2004: 170).

Haçlılar Zara şehri ile uğraşırken Bizans İmparatorluğu iç çekişmeler yüzünden zor günler geçirmekteydi. Tahtın meşru İmparatoru II. Isakios Angelos kardeşi III. Alexios'un darbesi ile görevinden el çektilmiş, devrik İmparator gözlerine mil çekilmek suretiyle oğlu prens Aleksios ile birlikte hapse atılmıştır (Joinville&Villehardouin, 1963: 44; Clari, 1994: 10; Treadgold, 1997: 659; Ostrogorsky, 2015: 384). Tutsak prens Aleksios bir yolunu bularak, İstanbul'dan bir Pisa gemisi ile kaçarak, kız kardeşi Irene ile evli olan Swabia'nın Alman Kralı Philip'in yanına sığınmıştır (Diehl, 1923: 417; Joinville&Villehardouin, 1963: 44-45; Treadgold, 1997: 662; Madden, 2003: 146; Demirkent, 2004: 170). Aleksios, buraya gelerek babası II. Isakios'un yeniden tahta çıkarılması ve kendisinin de imparatorluk üzerindeki haklarının tanınması yönünde destek alabilmeyi amaçlamıştır (Nicol, 2000: 123). Aleksios bir süre sonra Zara'yı almış olmalarına rağmen mevsimin kış olmasından ötürü burada kışlamakta olan Haçlılar ile temasa geçerek⁸⁰ bir teklifte bulunmuştur.⁸¹ Aleksios'un sunduğu teklif Haçlılara oldukça cazip gelmiştir. Zira Bizans İmparatorluğu'nda işleri yoluna koymaları sonrası elde edecekleri para, Haçlılar için rayından çıkan seferi amacına ulaştırabilirdi. Zaten zor durumda olan Haçlılar bir de Venedikliler ile yapmış oldukları anlaşmanın altında ezildiklerinden bir şeye itiraz etmeden Aleksios'un teklifini kabul etmişlerdir (Jotischky, 2013: 163). Bir müddet sonra tüm tarafları memnun edecek bir anlaşma yapılarak seferin güzergâhı belirlenmiştir.

Varılan anlaşmadan sonra kışladıkları Zara'dan hareket eden Haçlılar, ilk olarak Bizans yönetimi altındaki Durazzo'ya gelmiş ve buranın halkı, Aleksios'u İmparator olarak selamlamıştır (Joinville&Villehardouin, 1963: 54; Runciman, 1987b: 104; Nicol, 2000: 128). Bu son durumdan oldukça memnun olan Aleksios ve müttefikleri buradan hareketle Korfu'ya ve ardından 1203 yılı baharında kalabalık bir ordu ile birlikte İstanbul önlerine

⁸⁰ Aleksios'un Haçlılar ile temas kurması Villehardouin ve Robert Clari'nin yazmalarında farklı şekilde işlenmiştir. Villehardouin'e göre Haçlılar henüz Zara kuşatmasına başlamamışken Aleksios, Haçlı komutanı Marki Bonifacio del Monferrato'ya yardım etmesi için elçi göndermiştir (Joinville&Villehardouin, 1963: 45). Buna karşın Clari, Zara kuşatmasından sonra Haçlı komutanı Marki'nin tavsiyesi ile o sırada Almanya'da bulunan Aleksios'u getirmesi için iki şövalyenin görevlendirildiğini ifade etmiştir (Clari, 1994: 10-11).

⁸¹ Aleksios, Roma'ya itaat edecek, iki yüz bin mark gümüş ve ayrıca herkese yeterli erzak verecek, bizzat Mısır seferine katılacak veya masraflarını karşılamak suretiyle on bin asker gönderecek, kutsal toprakları koruma görevine yönelik beş yüz şövalye gönderecektir (Diehl, 1923: 418; Gibbon, 1963: 521; Joinville&Villehardouin, 1963: 50; Runciman, 1987b: 102-103; Treadgold, 1997: 663). Buna karşın Clari farklı olarak, Roma'ya itaatten bahsetmezken, kutsal topraklar için gönderilecek asker sayısını on bin olarak belirtmiştir (Clari, 1994: 12).

ulaşmışlardır (Diehl, 1923: 418; Joinville&Villehardouin, 1963: 57-65; Runciman, 1987b: 104; Treadgold, 1997: 664; Madden, 2003: 156; Demirkent, 2004: 173; Mantran, 2005: 135). İstanbulluların Latinlere karşı tutumu ortadayken onların tahakkümü altındaki birini kabul etmeleri beklenemezdi. Bizans halkı her ne kadar bu durumu kabullenmeseler de artık İstanbul adına yapılacak pek bir şey kalmamıştır. Haçlıların Bizans surlarında görünmesinden sonra Bizans limanlarının ve Galata Kulesi'nin Haçlı ordularınca ele geçirilmesi sonrası onlara direnemeyeceğini anlayan III. Aleksios başkentten kaçmıştır (Gibbon, 1963: 525-529; Joinville&Villehardouin, 1963: 66-73; Clari, 1994: 15-20). Hapisten çıkarılan II. Isakios Angelos ve oğlu IV. Aleksios müşterek İmparator ilan edilmişlerdir (Foord, 1911: 372; Gibbon, 1963: 530; Joinville&Villehardouin, 1963: 73-76; Runciman, 1987b: 105; Clari, 1994: 22; Treadgold, 1997: 664; Nicol, 2000: 130; Madden, 2003: 160; Demirkent, 2004: 173).

Bu ana kadar her şey IV. Aleksios'un tasarladığı gibi gelişmiş, Haçlılar kendilerinden bekleneni eksiksiz bir şekilde yerine getirmişlerdir. Latinleri İstanbul'a sokan İmparator IV. Aleksios'a karşı halk son derece soğuk ve mesafeli olmuştur. Kendisi de bu durumun farkına vardığında yine müttefiklerin kapısını çalarak hemen gitmemelerini ve eğer bu teklifi kabul edip ülkeden çıkışlarını ertelerlerse önceden vaat ettiklerinin yanı sıra bu iş için kendilerine ücret ödeyeceğini belirtmiştir (Joinville&Villehardouin, 1963: 81; Queller&Day, 1976: 736; Treadgold, 1997: 665). Ancak ne kadar süre verilirse verilsin bu vaatlerin gerçekleştiremeyeceğini IV. Aleksios'un kendisi de bilmekte ve her seferinde adeta sus payı olarak pekte ciddi olmayan meblağlar ile Haçlıları oyalamaya çalışmıştır. Bu durumun farkında olan Enrico Dandolo ise her seferinde taleplerini artırarak müşterek İmparatorları sıkıştırmış ve deyim yerindeyse Bizans'ı adeta bir çatışmanın içine çekmeye çalışmıştır (Foord, 1911: 373; Runciman, 1987b: 106). Venedik Dukası Dandolo bu amaçla artık son kozunu oynayarak bir heyet vasıtasıyla ultimatom niteliğinde bir mektubu İmparatorlara göndererek alacaklarının derhal ödenmesini talep etmiştir. Söz konusu Haçlı heyetinin sunmuş olduğu mektup karşısında müşterek İmparatorlar oldukça sinirlenerek ödeme yapılamayacağını belirterek Haçlılar ile diyalog kapılarını kapatmışlardır (Joinville&Villehardouin, 1963: 82-83; Clari, 1994: 25; Nicol, 2000: 133; Madden, 2013: 100).

Elçilik olayından kısa bir süre sonra İstanbul'da yaşanan bir olay ise Haçlılara beklediği fırsatı vermiştir. Latinleri şehirlerinde görmekten ziyadesiyle rahatsız olan halk onların

buraya gelmesine sebep olan mevcut yönetime karşı bir isyan hareketi başlatmışlardır. Bu isyan hareketinin başlaması ve büyümesinde etkili olan kişi ise Haçlı kuşatmasından sonra kaçtığı bilinen III. Aleksios'un damadı Aleksios Dukas Murtzuphlos'dur. O, çıkan bu isyan ve oluşan kaotik ortamda tüm bu işlerin sorumlusu olarak gördüğü IV. Aleksios'u hapsedtikten sonra öldürtmüştür. Bu olaydan birkaç gün sonra diğer İmparator II. Isakios Angelos'ta ölünce⁸² Murtzuphlos, V. Aleksios unvanıyla tahta çıkmıştır (Diehl, 1923: 419; Joinville&Villehardouin, 1963: 84; Runciman, 1987b: 106-107; Clari, 1994: 28; Treadgold, 1997: 665; Usta, 2008: 231). Giderek büyüyen isyan ve ardından meşru İmparatorların ortadan kalkmış olmaları Haçlıların İstanbul'a gelme nedenlerini ortadan kaldırmıştır. Neticede bu oldubitti karşısında harekete geçen Haçlılar, 1204 yılında başkent İstanbul'u ele geçirerek mevcut yönetimi lağvetmiş ve İstanbul'da Latin İmparatorluğu'nun temellerini atmışlardır (Joinville&Villehardouin, 1963: 87-93; Runciman, 1987b: 108; Treadgold, 1997: 666; Nicol, 2000: 136; Demirkent, 2004: 177-179; Mantran, 2005: 136; Ostrogorsky, 2015: 386).⁸³

Latinlerin bu şehri ele geçirmeleri yukarıda yazılanlar kadar basit olmamıştır. Haçlı orduları İstanbul'u üç gün boyunca yağmaladıkları gibi şehrin üçte ikisini kül yığını haline getirmişlerdir. Bu yıkımdan ötürü başkent halkının yarısından fazlası evlerini ve yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardır (Foord, 1911: 376). Madden, o dönemde şehrin nüfusunu yaklaşık dört yüz bin olarak belirterek, Bizans'ta Haçlıların sebep olduğu üç yangından toplamda yüz otuz bin kişinin evsiz kaldığını belirtmiştir (Madden, 1992: 86-89). Ayasofya dâhil olmak üzere pek çok Bizans yapısı ciddi bir yağmaya ve tahribata maruz kalmıştır. Bundan başka Latinler tarafından ele geçirilen ganimette oldukça büyük olmuştur. Bu olaya şahit olan Villehardouin gördükleri karşısında dünya yaratıldığından beri hiçbir şehirde bu kadar büyük ganimet kazanılmadığını ifade etmiştir (Joinville&Villehardouin, 1963: 92). Son olarak bu seferden en büyük faydayı sağlayan Venedikliler olmuştur. Haçlılar Bizans'ı yıkarak Latin İmparatorluğu'nu kurarken, Venedik, Papa'yı saf dışı bırakarak yeni kurulan devletin patriğini kendisi belirlemiştir. Ayrıca ticari anlamda da İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nı ele geçirerek Doğu Akdeniz'in

⁸² Chronicles of the Crusades müellifi II. Isakios'un hastalanarak öldüğünü belirtirken, Clari, Murtzuphlos tarafından boğdurtulduğunu ifade etmektedir (Joinville&Villehardouin, 1963: 84; Clari, 1994: 27).

⁸³ Venedik ve Haçlılar arasında varılan anlaşma uyarınca imparatorun seçilmesi için taraflar altı seçmen atayacaktır. Söz konusu seçimleri Haçlıların adayı Flanders Kont Baldwin kazanarak ilk Latin İmparatoru olmuştur. Buna karşın yine anlaşma uyarınca Venedik, yeni kurulan Latin İmparatorluğu'na Venedikli Thomas Morosini'yi patrik olarak atamıştır (Diehl, 1923: 421; Wolff, 1948: 319).

tartışmasız hâkimi olmuştur (Mantran, 2005: 137; Demirkent, 2011b: 144). İlber Ortaylı söz konusu Haçlı seferinden sonra Akdeniz'in İtalyanların sömürüsü haline gelerek Doğu-Batı Akdeniz kültürlerinin etkileşimine, bunun ise ilerde Rönesans hareketinin başlamasına sebep olacağını belirtmiştir (Ortaylı, 2008: 47).

2.2. MOĞOL İSTİLASI

2.2.1. 1206 Kurultayı ve Cengiz Han Döneminde Moğollar

Temuçin, babasının ve dedesinin reisliğini yaptığı Kıyat kabilesine mensuptur. O, 1155 yılında birbiriyle mücadeleden başka pekte bir etkinlikleri olmayan bir kabile ortamında günümüz Doğu Sibiryâ sınırlarında kalan Onon Nehri kıyısında dünyaya gelmiştir (Kafalı, 1993: 367). Zorlu bir çocukluk döneminden sonra Temuçin ilk mücadelesini yeterince savaşıcı olmamasından dolayı Kerayit lideri Tuğrul ve Camuka'dan aldığı destekle, eşi Börte'yi kaçıran Merkitlere karşı vermiş ve yapılan savaşta galip gelerek eşini kurtarmıştır (Lamb, 1956: 38; May, 2012: 31). Ancak bu savaşın hemen akabinde o güne değin iki kardeş gibi geçinen Temuçin ile Camuka'nın arası açılmaya başlamıştır. Bunun sebebi Temuçin'in gücünün her geçen gün artması ve boylar arasında artan şöhreti idi. Öyle ki o daha yolun başında birçok kabile tarafından baş olarak kabul ediliyor ve taraftarları her geçen gün artıyordu. 1202 yılında Tatar boylarına karşı başarılı bir sefer daha gerçekleştiren Temuçin'in artan gücü bu kez de Kerayit lideri Tuğrul ile arasının açılmasına sebep olmuştur. Neticede o güne kadar baba oğul gibi geçinen iki lider karşı karşıya gelmiştir. Temuçin, yapılan savaşta Kerayit ordusunu kılıçtan geçirmiş ve sağ kalan Kerayit askerleri de Temuçin'in emri altına girmiştir (Lamb, 1956: 64). Temuçin bu savaşın hemen ardından 1204-1205 yılları arasında kendisine karşı birleşen Nayman ve Merkitlere karşı yürüyerek galip gelmiş ardından Tangutlar üzerine yürüyerek onlara da boyun eğdirmiştir (Devlet, 2002: 29; D'Ohsson, 2008: 52-55).

Temuçin, kısa süre içerisinde düşmanlarını mağlup ederek Moğolistan üzerinde tek ve yegâne güç konumuna ulaşmıştır. Düşmanların birbiri ardına alt edildiği bir ortamda oluşabilecek herhangi bir otorite boşluğu bölge için ciddi güvenlik zafiyeti doğurarak kazanımların kaybedilmesine sebep olabilirdi. Bu tür bir durumla karşılaşmamak adına yapılacak en uygun şey tüm urukları tek bir çatı altında toplamaktan geçmektedir. Bu amaçla 1206 yılında seçici özelliği olan büyük bir kurultay toplanmış ve Temuçin,

Cengiz⁸⁴ unvanı ile Moğolların büyük hanı ilan edilmiştir (Howorth, 1876: 64; Vladimircov, 1950: 53; Lamb, 1956: 64; D'Ohsson, 2008: 55; May, 2012: 36; MGT, 2019: 133). Ayrıca söz konusu kurultayda idari ve askerî işleri düzenleyen bir dizi karar da alınmıştır. Esasen Cengiz Han, askerî işleri disipline etme fikrini son Merkit seferi sonrasında gündemine almıştır (Abbasi, 2007: 90). O esnada sadece bir öngöründen ibaret olan bu tasarımların onaylandığı ve yasa halini aldığı yer bu büyük kurultay olmuştur. Dolayısıyla 1206 kurultayından çıkan kararlar ve etkilerini Moğol tarihi açısından değerlendirecek olursak bu tarihi Moğol İmparatorluğu'nun kuruluş tarihi olarak kabul etmek mümkündür (Kemaloğlu, 2016: 33).

2.2.2. Büyük Kurultay Sonrası Askerî ve Siyasî Faaliyetler

1206 kurultayından Moğolların büyük hanı olarak çıkan Cengiz Han, kısa bir süre sonra büyük oğlu Cuci Han'ı⁸⁵ kuzey bölgelerinde yaşayan orman kabilelerini itaat altına alması için görevlendirmiştir (Roux, 2001a: 145; The Hundred Years' Chronicle, 2014: 328; Buell, 2003: 25; MGT, 2019: 160).⁸⁶ Babasından aldığı emir doğrultusunda hareket eden Cuci Han, 1207 yılında Baykal Gölü'nün batısında yaşayan Oyratlar ile Yenisey vadisinde yaşayan Kırgızları itaat altına almayı başarmıştır (Roux, 2001b: 295; Devlet, 2002: 30; Vernadsky, 2007: 47; Guignes, 2018a: 430-431; MGT, 2019: 160). Aslında bu orman kabileleri Moğol hâkimiyetini sarsacak kadar güçlü değillerdir. Fakat bu bölgelerin ele geçirilmesi Cengiz Han'ın imparatorluğunun genişlemesinde önemli bir rol oynayacağından ele geçirilmiştir (Buell, 2003: 18). Bundan sonra Cengiz Han komutasındaki Moğol orduları yönünü uzun savaşların yaşanacağı Çin'e çevirmişlerdir.

13. yüzyılda Çin ana karasının siyasal durumuna bakacak olursak üç hanedanın hüküm sürdüğünü söyleyebiliriz. Gobi Çölü dâhil kuzeybatı bölgeleri Tangutlara, Mançurya dâhil kuzeydoğu bölgeleri Kin Hanedanı'na, güneyde kalan kısımlar ise Song Hanedanlığı'na aittir (Vladimircov, 1950: 71; Buell, 2003: 18; D'Ohsson, 2008: 65-68). Ayrıca Çin o dönemde tarımsal üretimin merkezi konumundadır. Pirinç başta olmak üzere buğday ve darı gibi besin maddeleri yönünden oldukça zengindir (Buell, 2003: 19-20)

⁸⁴ Bu isim hakkında bkz. (Turan, 1941: 267-276).

⁸⁵ Kaynaklarda Cengiz Han'ın en büyük oğlu olarak geçen Cuci Han'ın öz oğlu olup olmadığı hususunda net bir sonuca varılamamıştır (Kalan, 2012: 122-125). Cuci isminin etimolojisi hakkında bkz. (Golden, 2020: 482-486).

⁸⁶ Cuci Han'ın diğer faaliyetleri için bkz. (Kafalı, 1993: 78-79).

Çin'in bu parçalı durumundan yararlanmak isteyen Cengiz Han, ilk olarak 1209-1210 yılı arasında Çin'in kuzeybatı bölgesini elinde bulunduran Tangutlar üzerine yürümüştür. Moğollar karşısında tutunamayacağını anlayan Tangutlar büyük ganimetler teklif ederek Cengiz Han ile anlaşmaya varmışlardır (Vladimircov, 1950: 71-72; Grousset, 1980: 222-223; Roux, 2001b: 298; Devlet, 2002: 30-32; Buell, 2003: 22-23; D'Ohsson, 2008: 57). Bu ilk galibiyet ile Çin'e giriş yapan Cengiz Han, ilerleyişine hız kesmeden devam ederek 1211 yılında Kin Devleti'ne karşı harekete geçmiştir. Moğollar bu devletin elinde bulundurduğu Pekin şehrine 1215 yılında girmişlerdir. Ancak bu devletin tamamen ortadan kaldırılması ise Cengiz Han'dan sonra 1234 yılında Ögedey Han döneminde mümkün olmuştur (Rásonyi, 1983: 76; Cüveynî, 1988a: 125; Burgan, 2005: 22; Kemaloğlu, 2016: 34; MGT, 2019: 172, 192). Bu esnada Moğol tehlikesi karşısında Karahitaylar'a tabii olan Karluk Devleti'nden II. Arslan Han, Cengiz Han'a tabiiyetlerini sunmuştur (Arat, 1977: 352).

Cengiz Han, büyük han ilan edildikten hemen sonra başlattığı savaş dönemi ve gerçekleştirdiği akınlar sonucunda ülkesinin sınırlarını emniyet altına almış ve yeni savaşların yaşanması durumunda arkasında güçlü bir oluşum bırakmamıştır. Moğol Devleti bu şekilde yükselmeye başlarken bu esnada gelişen bir olay ise devletleşme aşamasındaki Moğollar için bir milat olmuştur. 1211 yılında Uygur Hanı Baurçuk Art Tekin, Cengiz Han'ın otağına bizzat gelerek kendisine tabiiyetini sunmuştur (Cüveynî, 1988a: 110; D'Ohsson, 2008: 59; Almas, 2010: 369; İbnü'l İbrî, 2011: 7; MGT, 2019: 159-160). Bu yeni durumda Uygur devlet adamları Moğol İmparatorluğu içerisinde bürokrat olarak görev alarak onların daha teşkilatlı bir devlet olmalarında etkin bir rol oynamışlar ve yazısı olmayan Moğollara kendi alfabelerini öğretmişlerdir (Rásonyi, 1983: 80; Cüveynî, 1988a: 96; Soucek, 2000: 105; Roux, 2001b: 298; Guignes, 2018a: 432).

2.2.2.1. Otrar Olayı

Orta Asya'da söz sahibi olmak isteyen tüm paydaşlar için Çin üzerinde hâkimiyet kurmak son derece önemli olmuştur. Bölgede var olan Türkler için ise bu durum hem İslam öncesinde hem de İslam sonrası dönemde geçerliliğini korumuştur. İslam sonrası döneme bakacak olursak Hârezmşâhlar Devleti'nden Sultan Alâeddin Muhammed (1200-1220), Çin ile yakinen ilgilenmiştir (Sinor, 1999: 2). Hatta olası bir harekât konusunu devlet ileri

gelenleriyle görüştüğünde Çin'in uzaklığı ve harekâtın zorluğu gibi söylemleri engel olarak görmeyerek reddetmiştir (Özdemir, 2002: 312). Sultan Muhammed, Çin üzerine yapmayı planladığı seferin hesaplarını yaparken, Moğollar Çin üzerine şiddetli akınlar düzenlemeye başlamış ve 1215 yılında Pekin'e girmişlerdir.

Alâeddin Muhammed, Cengiz Han'ın Çin faaliyetlerini Çinliler ile ticari münasebet içerisinde olan Müslüman tüccarlar vasıtasıyla sonradan öğrenmiştir. Bunun üzerine Alâeddin Muhammed, duyduklarının doğruluğunu teyit etmek amacıyla Seyyid-i Bahaeddin Razi vekilliğinde bir heyeti Cengiz Han'a göndermiştir (Barthold, 1990: 418; Cûzcânî, 2016: 51). Moğolların Çin seferi henüz devam ettiğinden, söz konusu heyet Cengiz Han tarafından Pekin'de gayet iyi bir şekilde karşılanmıştır (Temir, 1989: 93; Barthold, 1990: 418). Onun bu şekilde hareket etmesinin temel sebebi Hârezmşâhlar gibi yerleşik bir devlet ile ticari faaliyetleri geliştirerek yeni kurulan devleti ve çatısı altında yaşayan ulusu için gerekli olan levazımı temin etme arzusundan gelmektedir. Bundan sonra bir elçilik heyeti de Cengiz Han tarafından Sultan Muhammed'e gönderilmiş ve karşılıklı olarak dostluk ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Elçilik düzeyindeki bu ilk temastan sonra Cengiz Han, siyasî ve ticari ilişkileri geliştirebilmek için yeni bir elçilik heyetinin ve beraberinde de bir ticaret kervanının Hârizm ülkesine doğru yola çıkması talimatını vermiştir. Bu emirle kısa süre içerisinde hazırlanan kervan yola çıkmıştır. Söz konusu kervan dört yüz elli kişiden oluşmakta ve birkaçı dışında hemen hepsi Müslüman tüccarlardan oluşmaktadır (Gibbon, 1963: 628; Kafesoğlu, 1984: 235; Cüveynî, 1988a: 136; D'Ohsson, 2008: 94; Cûzcânî, 2016: 53).⁸⁷ Bu halde yola çıkan Moğol kervanı Sır Derya Nehri'nin (Seyhan) kıyısında bulunan Otrar şehrinde mola vermek üzere durmuştur. Bu mola esnasında kervanda bulunan elçilik heyeti, Sultan Alâeddin Muhammed ile görüşmek üzere Otrar'dan Ürgenç'e doğru hareket etmiştir (Vladimircov, 1950: 91; Vernadsky, 2007: 55). Ancak Otrar'da kalan tüccar kafilesi bu kadar şanslı olmamıştır. Nitekim şehrin valisi İnalcık, Alâeddin Muhammed'in emriyle kervanın mallarına el koyduğu gibi casusluk iddiası ile de mal sahiplerini öldürmüştür (Croix, 1722: 147; Howorth, 1876: 74; İbnü'l Esîr, 1941: 7; Kafesoğlu, 1984: 243; Cüveynî, 1988a: 136-137; Barthold, 1990: 423; İbnü'l İbrî, 2011:

⁸⁷ Bu kervan Otrarlı Ömer Hoca, Buharalı Fahreddin Denzeki, Eminüddini'l Herevi nezaretindedir (Barthold, 1990: 422; Yazıcı, 2014: 363). Gizli tarih öldürülen tüccar kafilesini yüz kişi olarak kaydetmiştir (MGT, 2019: 174).

8; Cûzcânî, 2016: 53). Bu talihsiz olayı Otrar mevkiinden kaçmayı başaran bir tüccardan öğrenen Cengiz Han, yeni bir elçilik heyetini Hârezmşâh Muhammed'e göndererek İnalıcık'ın teslimini istemiştir. Fakat bu görüşmeden de herhangi bir sonuç çıkmamıştır (Croix, 1722: 149; Howorth, 1876: 74; İbnü'l Esîr, 1941: 9; Cüveynî, 1988a: 138; Hartog, 1989: 89; Barthold, 1990: 424; Burgan, 2005: 20). Otrar'da başlayarak devam eden talihsiz olaylar silsilesi artık Moğollar ile Hârezmşâhlar arasında diplomatik ilişkilerin kesildiğinin ve savaşın kaçınılmaz olduğunun ilanı olmuştur.

2.2.2.2. Otrar İle Başlayan Süreç

Cengiz Han, Otrar faciası ve sonrasında yaşananlardan ötürü ülkesinde hummalı bir savaş hazırlığı başlatmış ve kalabalık bir ordu topladıktan sonra⁸⁸ yönünü Batı'ya çevirmiştir (Eberhard, 1944: 140). Bu arada Cengiz Han kendi ordularının yanı sıra Uygur, Karluk, Almalık ve Kayalık hükümdarlarından da askerî destek almıştır (Howorth, 1876: 74; Cüveynî, 1988a: 139; Togan, 2002: 245; Buell, 2003: 34; İbnü'l İbrî, 2011: 9). Bu takviye güçlerle daha kalabalık hale gelen Moğol ordusu Cengiz Han tarafından dört bölüğe ayrılmıştır. Onun bu şekilde strateji geliştirmesinin esas sebebi Alâeddin Muhammed'in hareket alanını daraltmak ve hızlı bir şekilde netice almaktır. Cengiz Han'ın bu planına göre Çağatay ve Ögedey Otrar üzerine giderken, büyük oğlu Cuci Han, Cend üzerine yönelecek, başında yetenekli generallerinin olduğu bir diğer kol ise Benakent üzerine yürüyecektir. Son olarak kendisi de küçük oğlu Tuluy ile birlikte Semerkant ve Buhara şehirlerine doğru hareket edeceklerdir (Croix, 1722: 163-164; Cüveynî, 1988a: 140; D'Ohsson, 2008: 98; İbnü'l İbrî, 2011: 9; Guignes, 2018a: 448).

Bu görevlendirme sonrası ilk olarak Çağatay ve Ögedey komutasındaki Moğol orduları savaşın başlamasına sebep olan Otrar şehri önlerine gelmişlerdir. Adı geçen şehir Moğollar tarafından şiddetli bir şekilde kuşatılmıştır. Şehirde bulunan askerî birlikler Otrar'ı beş ay gibi bir süre korumayı başarmışlarsa da Moğollar bu direnci kırarak şehri ele geçirmişlerdir. Ardından savaşın başlamasına sebep olan vali İnalıcık yakalanarak Cengiz Han'a teslim edilmiştir (Croix, 1722: 166-172; Howorth, 1876: 76; Lamb, 1956: 133; İzgi, 1976: 98-99; Cüveynî, 1988a: 141-142; D'Ohsson, 2008: 98; İbnü'l İbrî, 2011: 10; Cûzcânî, 2016: 55). Bu ilk yıkıcı darbeden sonra diğer şehirler Otrar kadar Moğol

⁸⁸Abû'l Farac, Moğol ordusunun sayı bakımından çekirge ve karıncaları geride bıraktığını yazmıştır (Abû'l Farac, 1950: 505). Bu ordunun sayısının yüz elli-iki yüz bin civarında olabileceği belirtmiştir (Barthold, 1990: 429; Burgan, 2005: 20; Merçil, 2017: 179).

ordularına karşı direnç gösterememişlerdir. Cuci Han önderliğindeki Moğollar kısa süre içerisinde Suğnak, Barçınlîkent, Urkent, Eşnas, Cend ve Yenikent'i ele geçirmişlerdir. Generallerin komutasındaki Moğol birlikleri ise Benakent ve Hocend gibi şehirleri birbiri ardına almışlardır (Croix, 1722: 176-199; Howorth, 1876: 76-77; Turan, 1965: 373; Kafesoğlu, 1984: 255-259; Cüveynî, 1988a: 143-150; Barthold, 1990: 439-444; D'Ohsson, 2008: 99-100; Yazıcı, 2014: 366; Guignes, 2018a: 452).

Orduları görev bölgelerinde başarılı seferler gerçekleştirirken Cengiz Han, 1220 yılında Buhara şehrini ardından Semerkant'ı büyük bir orduyla mücadele etmek pahasına ele geçirmiştir (Croix, 1722: 215-227; Howorth, 1876: 79; İbnü'l Esîr, 1941: 10-14; Kafesoğlu, 1984: 261-267; D'Ohsson, 2008: 101-104; Cûzcânî, 2016: 56-58).⁸⁹ Cengiz Han'ın Semerkant kuşatması henüz devam ederken Alâeddin Muhammed bu şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Bu durumdan haberdar olan Cengiz Han ise Alâeddin Muhammed'i takip etmek yerine Cebe ve Sübütey komutasındaki birliklerini kaçak durumda olan Hârezmşâh Muhammed'i yakalamaları için memur tayin etmiştir (Grousset, 1980: 235; Kafesoğlu, 1984: 268; Cüveynî, 1988a: 187; Hartog, 1989: 104; Sinor, 1999: 2; The Hundred Years' Chronicle, 2014: 329; Cûzcânî, 2016: 58). Bu komutanların girişeceği faaliyetler hakkında daha sonra teferruatlı bilgi vereceğimiz için burada sadece değinmekle yetineceğiz.

Bu şekilde ilerleyişini sürdüren Moğol orduları yönlerini Hârezm'in payitahtı Ürgenç şehrine çevirmişlerdir. Bu şehir zenginlikleriyle ünlüdür⁹⁰ ve Türkistan'ın kapısı olarak bilinmektedir (Hudud Al-Alem, 1970: 122). Şehrin öneminin farkında olan Cengiz Han, oğulları Çağatay ve Ögedey ile birlikte büyük bir orduyu bu şehrin alınması için göndermiştir. Bölgeye gelen Moğol orduları kendileri gibi büyük bir ordu ile savaşmak zorunda kalmıştır. Şehrin garnizon komutanı, Moğollara karşı bir müddet direnmeyi başarmış ancak askerî gücü tükenen şehir 1221 yılında Moğollar tarafından ele geçirilmiştir (Howorth, 1876: 84-85; Abû'l Farac, 1950: 513; Kafesoğlu, 1984: 268-275; Cüveynî, 1988a: 171-175; Hartog, 1989: 109-110; Roux, 2001b: 301; D'Ohsson, 2008: 114-116; Ötemiş Hacı, 2009: 79-80; MGT, 2019: 183).

⁸⁹ Abû'l Farac ve Cüveynî Semerkant şehrinin 1221 yılında alındığını aktarmaktadırlar (Abû'l Farac, 1950: 512; Cüveynî, 1988a: 156-160, 166-170).

⁹⁰ Ürgenç şehrini ziyaret eden seyyah El-Ömeri bu şehirde hububat fiyatlarının pahalı olmasına karşın et fiyatlarının ucuz olduğundan bahsederek şehrin bayındır bir vaziyette olduğunu belirtmiştir (El-Ömeri, 2014: 115-116).

Hârezm'in başkentini bu şekilde ele geçiren Moğollar ardından Horasan'a yönelmişlerdir. Ürgenç kadar müreffeh bir şehir olan Horasan'ın zaptına girişen Tuluy Merv, Nişabur, Serahs ve Herat gibi şehirleri birbiri ardına ele geçirmiştir. Adı geçen şehirler ciddi ölçüde yağmaya maruz kaldığı gibi şehir halkı kılıçtan geçirilmiştir (İbnü'l Esîr, 1941: 65-68; Cüveynî, 1988a: 191-192; Barthold, 1990: 471-472; D'Ohsson, 2008: 117-122; Cûzcânî, 2016: 72-73). Burada yaşanan olaylar hakkında bilgi veren Howorth, Moğol saldırısı sonrası burada bulunan Kayı boyu mensuplarının Anadolu'ya gelerek Osmanlı Devleti'nin temellerini attıklarından bahseder. D'Ohsson ise anlatımını biraz daha zenginleştirerek Merv şehrinin Moğollar tarafından istila edilmesi sonrası burada yaşayan Kayıların ilk olarak Ahlat'a göç ettiğini yazmıştır. Ardından Moğolların adı geçen şehri bir müddet sonra ele geçirmeleri üzerine Ertuğrul Bey öncülüğündeki Kayı boyunun Anadolu'ya geldiğini ve Selçuklular tarafından uç beyi olarak Ankara civarına yerleştirildiğini belirtmiştir (Pears, 1923: 655-656; Howorth, 1876: 88-89; Uzunçarşılı, 1988: 98-99; D'Ohsson, 2008: 123).⁹¹

Türk, Arap ve Pers medeniyetlerine ev sahipliği yapmış olan Türkistan toprakları çok çeşitli ve doygun bir bilgi birikiminin mahsulü idi. Şehirler ve içerisindeki eşsiz yapılar yukarıda ifade edildiği üzere Moğollar tarafından hiç inşa edilmemişçesine yok edilmiştir (Weatherford, 2018: 164). Buralarda yaşayan halk ise Moğollar karşısında ciddi bir kıyımaya maruz kalmışlardır. Ülkesinin bu şekilde harap olduğunu gören ve Moğolların peşinde olduğunu bilen Alâeddin Muhammed, maiyetiyle birlikte Hazar Denizi civarında bulunan Abiskun adasına geçmiştir (Howorth, 1876: 90; İbnü'l Esîr, 1941: 22; Abû'l Farac, 1950: 514; Taneri, 1977: 20; Guignes, 2018a: 456). Esasen Alâeddin Muhammed, bu adaya gelmeden evvel Moğol ordularından kaçabilmek adına çok kez yer değiştirmek zorunda kalmış ve gelmiş olduğu bu ada onun için son durak olmuştur. Son günlerini yaşayan Alâeddin Muhammed ölmeden kısa süre önce oğlu Celâleddin Hârezmşâh'ı veliaht tayin ederek kendi kılıcını onun beline bağlamış ve 1220 yılında hayata gözlerini yummuştur (Taneri, 1977: 20; Kafesoğlu, 1984: 283; Yazıcı, 2014: 368).

⁹¹ Fuad Köprülü, Kayıların bir kısmının Selçuklular ile birlikte Anadolu'ya geldiklerinden bahseder. Yine ona göre Kayılar İç Anadolu'dan Akdeniz ve Ege'ye kadar genişçe bir sahaya yayılmışlardır (Köprülü, 2009: 96).

2.2.2.3. Kafkasya Seferleri

Hârezmsâh Muhammed'in ölüm haberi, görevi onu yakalamak olan Cebe ve Sübütey Noyanlar komutasındaki Moğollar tarafından öğrenildiğinde onlar mevcut harekâtlarını devam ettirmişlerdir. Bunun sebebi muhtemelen merkezden geri dönmeleri yönünde bir emir almamış olmalarıdır. Söz konusu iki generalin Alâeddin Muhammed'i yakalamak için başlattığı harekâtı iki aşamada incelemek mümkündür. Bu doğrultuda ilk olarak Moğolların Alâeddin Muhammed'i takipteyken Güney Kafkasya'ya yapmış oldukları saldırıları inceleyeceğiz.

2.2.2.3.1. Güney Kafkasya Seferi

Moğol orduları Güney Kafkasya istikametinde yürüyüşe geçmeden önce ilk olarak güzergâhları üzerinde bulunan Belh şehri önlerine gelmişlerdir. Şehrin ileri gelenleri Moğolların diğer yerlerde yaptıkları katliamlardan haberdar olduklarından onlara hediyeler sunarak tabiiyetlerini bildirmişler ve bu şekilde Moğol istilasından kurtulmuşlardır. Ardından Moğollar Alâeddin Muhammed'i takiben geldikleri Nişabur, Rey ve Hamedan gibi şehirleri zorlanmadan ele geçirmişlerdir.⁹² İlerleyişine devam eden Moğol orduları Zencan ve Kazvin gibi yerleri kısa süre içerisinde ele geçirerek yönlerini Tebriz'e çevirmişlerdir (İbnü'l Esîr, 1941: 27; Grousset, 1980: 239; The Hundred Years' Chronicle, 2014: 329). O esnada Tebriz şehrinin hâkimi Atabeg Özbek (1210-1225), Moğollar ile savaşmaktan çekindiğinden dolayı onlara savaş için gerekli olan levazımı yollayarak tabiiyetini sunmuştur (Howorth, 1876: 93; İbnü'l Esîr, 1941: 29; D'Ohsson, 2008: 134; The Hundred Years' Chronicle, 2014: 329; Kayhan, 2017: 243; Merçil, 2017: 186; Büyükçınar, 2018: 268). Buradan gerekli levazımı alan Moğol orduları 1221 yılında büyük bir ordu ile Gürcistan önlerine gelmişlerdir.

Moğolların ciddi bir sorunla karşılaşmadan Gürcistan önlerine gelmeleri üzerine Gürcistan Kralı IV. Giorgi Laşa (1212-1223) derhal harekete geçmiştir. IV. Laşa ilk olarak Atabeg Özbek ile Ahlat hâkimi El-Melikü'l-Eşref'e (1200-1237) elçiler göndererek Moğollara karşı ortak hareket için anlaşmaya çalışmıştır. El-Melikü'l-Eşref,

⁹² Cüveynî ve İbnü'l Esir gibi müellifler adı geçen şehirlerin ele geçirilmesi hususunda farklı bilgiler vermektedirler. Örneğin her iki müellif Nişabur şehrinin rızâen ele geçirildiği hususunda mutabıktır. Ancak Rey şehri hususunda Cüveynî bu şehrin de rızâen ele geçirildiğini yazarken İbnü'l Esir, ani bir baskın sonucu alındığını ve ciddi bir kıyım gerçekleştirildiğini yazmıştır. Bu farklılık Hamedan şehrinin alınışında da göze çarpar. Cüveynî, Hamedan'ın kılıç ile alındığını, İbnü'l Esir ise şehrin rızâen teslim olduğunu ifade etmiştir (İbnü'l Esîr, 1941: 22-27; Cüveynî, 1988a: 187-190).

Haçlılar karşısında zor durumda kalan ağabeyi El-Melikü'l Kâmil'in yardımına gideceği için IV. Giorgi Laşa'nın bu teklifine olumsuz cevap vermiştir (Kaya, 2004: 65). Atabeg Özbek ise Meraga'yı ele geçiren Moğolları Tebriz'den ikinci kez fidye ile uzaklaştırmayı başarmış ancak üçüncü kez Tebriz'e ayak basan Moğol güçleri karşısında Nahçıvan'a kaçmak zorunda kalmıştır. IV. Giorgi Laşa'nın müttefik arayışı bu şekilde sonuçsuz kalırken ilerleyişlerini kış ayında dahi devam ettiren Moğollar hazırlıksız yakaladıkları Gürcü ordusunu mağlup etmişlerdir (Müverrih Vardan, 1937: 225; İbnü'l Esîr, 1941: 23-30; Minorsky, 1979: 269; Hartog, 1989: 116; Taşağıl, 2007: 106; Kiragos, 2009: 13-16; Dashdondog, 2011: 48-49; The Hundred Years' Chronicle, 2014: 321; Büyükçınar, 2018: 269-270). Buradan hareketle Moğollar, 1221-1222 dolaylarında Hamedan'a gelerek şehri yakıp yıkmış ve direnen halkı kılıçtan geçirmişlerdir (Howorth, 1876: 93-94; İbnü'l Esîr, 1941: 35-37, 41-43; Grousset, 1980: 240; Roux, 2001a: 205; D'Ohsson, 2008: 134-135). Bu şekilde Moğollar Azerbaycan'a doğru ilerlerken yol üzerindeki Erdebil'i ele geçirerek yönlerini tekrardan Gürcistan'a çevirmişlerdir. Gürcü ordusunu bir kez daha mağlup eden Moğollar Gence şehrini yağmalamışlardır (İbnü'l Esîr, 1941: 46-47; Grousset, 1980: 240; Hartog, 1989: 116; D'Ohsson, 2008: 135-136; Kiragos, 2009: 22).

Azerbaycan coğrafyasını ana hedef olarak belirleyen Moğol Noyanları bölgeye geldikten sonra Gürcistan topraklarına kadar ilerleyerek istila hareketlerinde bulunmuşlardır (Büyükçınar, 2018: 270). Her ne kadar Moğol atlıları kısa süre sonra bölgeden çekilmişler de Gürcistan toprakları bir müddet daha karmaşa içerisinde kalmıştır. Moğollar çekildikten sonra yine onların baskısı ile hareket eden Kıpçaklar, 1223 yılında Gürcistan'ı yağmalamışlardır. Bu yetmezmiş gibi yine Moğol baskısı karşısında sürekli yer değiştiren Celâleddin Hârezmşâh, Tebriz'i ele geçirerek başkent edinmiştir. Devletini genişletmek isteyen Celâleddin Hârezmşâh ardından 1225-1226 yılı civarında Gürcü ordusunu mağlup ederek Tiflis'i ele geçirmiştir (Howorth, 1876: 90; Aslan, 1920: 91; Minorsky, 1979: 269; Cüveynî, 1988b: 132; Suny, 1994: 40; İbnü'l Esir, 2008d: 302; Kiragos, 2009: 16-17; Dashdondog, 2011: 51; Selçuknâme, 2014: 33-34; The Hundred Years' Chronicle, 2014: 323-326; Büyükçınar, 2018: 270-273, Şahin, 2018: 159).

Cebe ve Sübütey Noyanlar Güney Kafkasya istikametinde kimi zaman savaşmış, kimi zamanda savaşmaya gerek kalmadan tabiiyet alarak ilerlemişlerdir. Güney Kafkasya harekâtını başarıyla tamamlayan Moğollar bu kez yönlerini Kafkasya'nın kuzeyine çevirmişler. Kaynakların aktardığına göre Moğolların Kuzey Kafkasya'ya geçişi şöyle

olmuştur. Moğollar Gürcistan içlerinden hareketle Tiflis'e kadar ilerlemişlerdir. Buranın halkı Moğollara rahat vermeyerek onların Derbent'e çekilmesine sebep olmuşlardır. Buraya gelen Moğollar şehrin hâkiminden elçi göndermesini talep etmiş, gelen elçileri de canlarıyla tehdit ederek Kuzey Kafkasya'ya sevklerinde zoraki yardımlarını almışlardır (İbnü'l Esîr, 1941: 52; Howorth, 1876: 94; Oktay, 2007: 201). Kaynaklara göre Moğollar Şirvan sınırını geçtikten sonra Deşt-i Kıpçak olarak bilinen sahaya bu şekilde gelmişlerdir.

2.2.2.3.2. Kuzey Kafkasya (I. Deşt-i Kıpçak) Seferi

Deşt-i Kıpçak olarak adlandırılan bölgede Alan, Lezgi ve Kıpçaklar gibi birbirinden bağımsız güçler bulunmaktadır. Bölgenin en güçlü unsuru bölgeye adını veren Kıpçak Türkleri olmasına rağmen ne onlar ne de bölgede yaşayan diğer unsurlar siyasî bir birliktelik oluşturamamışlardır. Buna rağmen Moğol tehlikesi Deşt-i Kıpçak'ta hissedilince ortak düşmanlarına karşı kısa süreliğine de olsa birleşebilmişlerdir. Bu doğrultuda adı geçen unsurlar Moğollara karşı ortak bir harekât gerçekleştirmişlerdir. İlk karşılaşmalarında Cebe ve Sübütey Noyanlar öncülüğündeki Moğollara karşı parlak olmasa da bir başarı sağlayan ittifak orduları, bu başarıları ile Moğolların kısa süreli geri çekilmelerine sebep olmuşlardır (İbnü'l Esîr, 1941: 54; Berkok, 1958: 208).

Bu yenilgi karşısında Cebe ve Sübütey Noyanlar Kıpçak başbuğlarına hediyeler göndererek onlarla uzlaşmak istemişlerdir. Moğollar Kıpçaklara herhangi bir zarar vermeyeceklerini vadederek onlara içinde bulundukları ittifaktan çıkmaları yönünde telkinlerde bulunmuşlardır. (Howorth, 1876: 94; İbnü'l Esîr, 1941: 54; Kurat, 1972: 92; Gökbek, 2000: 70; D'Ohsson, 2008: 136-137; Özcan, 2010: 20-21; Guignes, 2018a: 463). Ancak bu Moğolların bir hilesi olmakla birlikte gerçek bambaşka idi. Moğollar Kıpçak gücünden mahrum kalan diğer ittifak unsurlarını ezdikten sonra Kıpçaklar üzerine yönelmişlerdir. Beklemedikleri bir saldırıya maruz kalan Kıpçaklar, Moğollar karşısında ağır bir yenilgi almışlardır. Kıpçakları bu şekilde saf dışı bırakan Moğollar ardından Karadeniz ticareti için hayati öneme sahip olan Sudak şehrini 1223 yılında ele geçirerek bölge ticaretine büyük bir darbe vurmuşlardır (İbnü'l Esîr, 1941: 54-55; Devlet, 2002: 37; Buell, 2003: 45, 258; Barthold, 2004: 143; D'Ohsson, 2008: 137-138; Özcan, 2010: 22). Hatta Sudak şehrinin Moğol ordularınca ele geçirilmesinden sonra burada ikamet eden halkın bir kısmı daha güvenli gördükleri yerlere doğru hareket etmiş ve bir kısmı da

Moğol takibatı sebebi ile Anadolu'da Sinop civarına sığınmak zorunda kalmışlardır (İbnü'l Esîr, 1941: 55; Turan, 1965: 274).

Moğollar karşısında aldıkları yenilgi sonrası Ruslara sığınmak zorunda kalan Kıpçaklar, Rus topraklarına herhangi bir Moğol akını olması durumunda iş birliği yapabileceklerini muhataplarına belirterek onları olası tehlikelere karşın erken davranmaya teşvik etmişlerdir (Gökbel, 2000: 70; Özcan, 2010: 23-24). Kıpçak telkinlerinden oldukça etkilenen Rus prensleri Kiev'de yaptıkları toplantıda durumun kritiğini yaparak, Kıpçaklarla birlik olmanın kendilerinin lehine olacağı yönünde fikir birliğine varmışlardır (Gürün, 1981: 256; Özcan, 2010: 24-25). Rus toplantısından çıkan karardan haberdar olan Moğollar, Ruslara elçi göndererek, bu mücadelenin Kıpçaklara karşı olacağını bundan dolayı kendilerine dokunmayacaklarını bildirmişlerdir. Ruslar, Kıpçakların aynı söylemle kandırılıp sonrasında imha edildiklerinden haberdar olduklarından, Moğol elçilerini öldürerek saflarını belli etmiş ve Kıpçaklarla birlikte Dinyeper Nehri'ni geçerek Moğollara saldırmışlardır (Howorth, 1876: 95; Kurat, 1948: 63; Halperin, 1998: 322; D'Ohsson, 2008: 138). Bu güç birliği karşısında Moğol öncü birlikleri ciddi bir mukavemet göstermeden geri çekilmeye başlamışlardır. Moğolların bu şekilde davranmalarındaki amaç ittifak güçlerini üzerlerine çekip ani bir hücumla saldırmaktır. Bu pek bilinen bir Moğol hilesidir. İttifak güçleri bu geri çekilişe aldanarak Azak Denizi'ne dökülen Kalka Nehri civarına gelmişlerdir. 1223 yılında cereyan eden savaşta Kıpçak-Rus müttefik orduları, yaklaşık yirmi bin savaşçıdan oluşan Moğol güçleri karşısında ağır bir yenilgi almışlardır (Howorth, 1876: 96; İbnü'l Esîr, 1941: 57; Safran, 1993: 19; Sinor, 1999: 3; Gökbel, 2000: 71-72; Vernadsky, 2009: 85; May, 2012: 43; Guignes, 2018a: 464).

Kalka Nehri civarında alınan galibiyetten hemen sonra Cebe ve Sübütey komutasındaki Moğol orduları, yaklaşan kış mevsimini geçirmek için İdil Nehri'ne doğru hareket etmişlerdir. Moğolların İdil Nehri'ne hareket etmelerinden haberdar olan İdil Bulgarları, bu davetsiz misafirlere pusu kurarak, onları çepeçevre sarmış ve Moğolları kesin bir şekilde mağlup etmişlerdir (İbnü'l Esîr, 1941: 61; Kurat, 1948: 64; Kafalı, 1971: 185; Mercani, 2008: 107).⁹³ Bu yenilgi üzerine zaten yorgun olan Moğollar mücadelede ısrar etmeyerek merkeze dönmek için harekete geçmişlerdir.

⁹³ Buna karşın gizli tarih, Moğolların İdil Bulgar Devleti'ni yendiğini yazar (MGT, 2019: 185).

İki Moğol Noyanı Cebe ve Sübütey komutasında gerçekleştirilen I. Deşt-i Kıpçak Seferi geri dönmelerinden de anlaşılacağı üzere kalıcı amaçlı olmayıp Kıpçak bozkırlarının keşfedilmesi amacına yöneliktir (Bushkovitch, 2012: 20). Daha sonra Batu Han komutasında bölgeye gelecek olan Moğollar II. Deşt-i Kıpçak Seferi ile bölgede tutunacak ve yeni bir Moğol Devleti tanzim edeceklerdir.

2.3. ALTIN ORDA DEVLETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİ

2.3.1. Batı Seferlerinin İkinci Evresi

Cengiz Han'ın 1219 yılında Hârezmşâhlar Devleti'ni ortadan kaldırmak amacıyla başlatmış olduğu saldırı, akabinde büyük bir istila hareketine dönüşmüş kendisi de birçok savaşa katıldıktan sonra 1225 yılında Moğolistan'a geri dönmüştür. Cengiz Han'ın kısa süre içerisinde bu kadar toprağı ele geçirmesinde şüphesiz komutanları kadar oğullarının da payı büyüktür. Onun taht üzerinde veraseti bulunan dört oğlu vardır. Av işlerinden sorumlu en büyük oğlu Cuci Han, Cengiz yasalarının denetçisi Çağatay Han, devletin iç işlerinden sorumlu Ögedey Han ve askerî işlerden sorumlu küçük oğlu Tuluy Han (Cüveynî, 1988a: 107; Guignes, 2018a: 473). Bunlar içerisinde Altın Orda Devleti'nin temellerini atan Cuci Han konumuz açısından önemlidir.

Cengiz Han, batı seferlerini noktalayıp merkeze döndüğü esnada büyük oğlu Cuci Han'ın haricinde diğer üç oğlu kendisine eşlik etmiştir. Cuci Han'ın babası ile merkeze dönmemesinin sebebi, babası tarafından ona Deşt-i Kıpçak ve Harezm'in idaresinin verilmiş olmasıdır (Howorth, 1880: 35; Ötemiş Hacı, 2009: 83). Bunun haricinde Moğol atlarının gidebildiği her yeri fethetme yetkisi de Cengiz Han tarafından büyük oğlu Cuci Han'a verilmiştir (Grousset, 1980: 248; Fahreddin, 2003: 15). Onun tüm bu haklara sahip olması ile hem hali hazırda kendisine bırakılan topraklarda yeni bir ulus tesis etme imtiyazı veriliyor hem de batı yönünde yeni seferler gerçekleştirmesi için teşvik ediliyordu. Dolayısıyla batı yönlü yapılan seferlerle alınacak her toprak parçası Cuci Han ulusunun sınırlarını şekillendirecektir. Cuci Han kendisinden bekleneni yapma fırsatına sahip olamadan babası Cengiz Han'dan önce ölmüştür.⁹⁴

⁹⁴ Abû'l Farac, Cuci Han'ın 1231'de öldüğünü yazar (Abû'l Farac, 1950: 531). Howorth'a göre Cuci Han, 1224 yılında ölmüştür (Howorth, 1880: 35). İbnü'l İbrî, Cuci Han'ın ölümünün Cengiz Han'ın ölümünden sonraki bir tarihte gerçekleştiğini yazar (İbnü'l İbrî, 2011: 15-17). Cüveynî'ye göre Cuci Han, babasının yanından döndükten sonra Kulan Başı denen yerde ölmüştür. Ayrıca müellif hanlık seçimi için toplanan kurultayda Cengiz Han'ın tüm oğullarının kurultay için yola çıktıklarından bahsederken Cuci Han'ın yalnızca oğullarının isimlerini sayarak kurultaya iştirak ettiklerini belirtir

Moğol yasalarına göre ulus sahibi hanların ölümünden sonra ölenin oğlu, torunu veya akrabası büyük hanın görevlendirmesi ile iş başına gelmekte idi (Vladimirtsov, 1987: 153). Yasaya uygun olarak Cengiz Han, Cuci Han'ın ölümünden sonra torunu Batu Han'ı babasının yerine görevlendirmiştir (Howorth, 1880: 36; Kafalı, 1992: 208-210; Ötemiş Hacı, 2009: 84-85). Cengiz Han, Batu Han'a Batı Deşt-i Kıpçak'ın idaresini vermiş, diğer torunu Orda İçen'i ise Batu Han'a tabii olmak kaydıyla İrtiş Irmağı'na kadar uzanan Doğu Deşt-i Kıpçak bölgesinin idaresini vermiştir (Kafalı, 2011: 60). Bu görevlendirmeyi yaptıktan kısa süre sonra ise 1227 yılında ölmüştür.

Cengiz Han'ın ölümünden bir süre sonra Moğol geleneklerine uygun olarak büyük bir kurultay toplanmış ve kurultay Cengiz Han'ın vasiyetine uygun olarak 1228 yılında Ögedey Han'ın büyük hanlığını oy birliğiyle onaylamıştır (Abû'l Farac, 1950: 525-526; Cüveynî, 1988a: 217; Devlet, 2002: 51; The Hundred Years' Chronicle, 2014: 334; Cûzcânî, 2016: 105; MGT, 2019: 190-191). Moğolların yeni hanı Ögedey Han, kağanlık tahtına oturduktan sonra ilk iş olarak babası ile başlayan askerî harekâtı devam ettirme kararı alarak Moğol ordularına yer-yön ayrımı yapmaksızın saldırı emri vermiştir. Ögedey Han'ın söz konusu emrinden sonra ileride Altın Orda Devleti'ni kuracak olan Batu Han II. Deşt-i Kıpçak Seferi'ne çıkmıştır.

Ögedey Han, babasından devraldığı imparatorluğun sınırlarını genişletmek ve alınacak olan her yerde Moğol hâkimiyetini tam anlamıyla tesis etmek istiyordu. Bundan dolayı artık yapılacak olan askerî faaliyetlerin ilk amacı yağmadan ziyade yeni topraklar elde etmek adına yapılmıştır. Ögedey Han, Batı seferlerini koordine edebilmek adına üç başlıkta toparlayabileceğimiz emirlerini deklare etmiştir. Bu emirlerden ilki: Cengiz Han döneminden beri Batı seferleriyle meşgul olan Sübütey Batur kuvvetlerine, Batu Han komutasında, Buri, Göyük ve Mengü'nün iştiraki, ikincisi: Göyük komutasında merkezden bir ordu gönderilerek, bu ordunun Batu Han'ın emrine girmesi, üçüncü ve son emri ise: tüm prenslerin büyük oğullarını bu sefere göndermeleridir (MGT, 2019: 191). Ögedey Han'ın bu sefer için yeni kararlar alması hem Batı seferinin Moğollar için önemini göstermekte hem de merkezin Batu Han'a olan güvenini ortaya koymaktadır.

(Cüveynî, 1988a: 215, 279). Gizli tarih, kurultaya katılanlar arasında komutanlara değin isim belirtmesine karşın Cuci Han'dan bahis açmaz (MGT, 2019: 190-191). Bundan başka Ötemiş Hacı, Cuci Han'ın ölümünün avlandığı bir esnada karşılaştığı geyik sürüsünü kovalarken attan düşmesi sonucu olduğunu belirtmiştir (Ötemiş Hacı, 2009: 83).

2.3.2. II. Deşt-i Kıpçak Seferi ve Altın Orda Devleti'nin Kuruluşu

Merkezden verilen emir doğrultusunda harekete geçen Moğol orduları iki kol halinde, İdil Volga Bulgarları ve Kıpçak bozkırları üzerine yürümüşlerdir (Chaliand, 2001: 113). Bu doğrultuda Batu Han'ın ilk hedefi daha öncesinde Cebe ve Sübütey Noyanların komutasında gerçekleştirilen I. Deşt-i Kıpçak Seferi'nin başarılı bir şekilde sona ermesini son anda engelleyen İdil Volga Bulgar Devleti üzerine olmuştur. Bu hedefe doğru harekete geçen Moğol orduları ilk olarak 1232 yılında İdil Bulgarları'na ait Büler şehrini kuşatmış ancak alamadan geri çekilmişlerdir (Devlet, 1989: 324). Esasen bu gönderilen ordu Bulgarlar hakkında bilgi edinmek ve onların güçlerini sınamak için gönderilen öncü birlikten başka bir şey değildir. Nitekim Moğol ordusunun esas gücü, 1236-1237 yılları arasında yeniden Bulgar Devleti sınırlarına gelerek Bulgar şehrini ele geçirmiştir. Nüfusun büyük bir bölümünü kılıçtan geçiren Moğollar bu devletin siyasî varlığına son vermişlerdir (Howorth, 1876: 137; Kurat, 1948: 65; Cüveynî, 1988a: 281; Hartog, 1989: 161; Devlet, 1989: 324; Fahreddin, 2003: 36; Vernadsky, 2007: 70; Bushkovitch, 2012: 20; Merçil, 2017: 29).

İdil Volga Bulgar Devleti'ne son veren Moğol orduları Batu Han önderliğinde yeniden harekete geçmiş ve üzeri buzlarla kaplı olan İdil Nehri üzerinden Rus arazisine doğru yol almışlardır. O esnada Rus toprakları üzerinde birçok knezlik mevcut olmakla birlikte onlar da birbirleri ile mücadele içerisinde ve siyasî birlikten oldukça uzaktadırlar. Bu durum ise doğal olarak dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı Rus topraklarını savunmasız bırakmakta ve güvenlik zafiyeti yaratmaktadır. Bu bilinçle Rusya'ya girdikten hemen sonra iki kol halinde saldırıya geçen Moğol ordularının bir kolu 1237 yılında Ryazan Knezliği üzerine yürüyerek şehrin hâkimi prens Yuri'yi ortadan kaldırmıştır. Diğer Moğol birliği ise Yuri'nin kardeşi Roman'ı, hâkimi olduğu Kolomna şehrinde sıkıştırıp öldürdükten hemen sonra Moskova'yı ele geçirmişlerdir (Howorth, 1880: 41; Kurat, 1948: 65-66; Kafalı, 1976: 50; Sinor, 1999: 7; Buell, 2003: 45; Vernadsky, 2007: 71). Daha sonra Ryazan Knezliği'ni ele geçirip⁹⁵ Moskova şehrini yıkan Moğollar buradan hareketle yönünü Suzdal Knezliği'nin başkenti Vladimir'e çevirmişlerdir. Moğolların bu ilerleyişinden haberdar olan şehrin hâkimi II. George, asker toplamak için kuzeye doğru çekilmiştir. Vladimir önlerine gelen Moğol atlıları altı günlük

⁹⁵ İgor Destanı'ndan sonra Rus edebiyatının en önemli savaş hikâyesi Moğolların Ryazan'ı ele geçirmesini konu alan 'Ryazan Hikâyesi'dir. Bu hikâye için bkz. (Aykut, 1987: 1-23).

bir kuşatmadan sonra şehri ele geçirmiş ve ardından kuzeye yönelerek, asker toplamak ile meşgul olan II. George ve askerlerini ortadan kaldırmışlardır (Howorth, 1876: 139; Howorth, 1880: 41; Kafalı, 1976: 50; Vernadsky, 2009: 86; Splitli Toma, 2020: 89-90). Vladimir çıkarmasının hemen ardından, Rostov ve Tver gibi knezlikler kısa süre içerisinde Moğollar tarafından zapt ve imha edilmiştir (Kurat, 1948: 66-67; Grousset, 1980: 259; Hartog, 1989: 162; D'Ohsson, 2008: 187-188; Kemaloğlu, 2015: 78-79).

Batu Han komutasında başlayan II. Deşt-i Kıpçak Seferi ile yaklaşık iki yıl içerisinde Rusya'nın kuzey bölgeleri tamamen Moğol hâkimiyeti altına girmiş, bölgede bulunan otoriteler askerî açıdan büyük oranda tükenmişlerdir (Yücel, 2017: 334). Burada belirtmek gerekir ki Moğolların kuzeye doğru yaptıkları saldırılar esnasında, önemli bir Rus şehri olan Novgorod ele geçirilememiştir (The Chronicle of Novgorod, 1914: xxiv). Bu şehrin alınamamasının sebebi, o esnada ilkbahar mevsiminin yaklaşmasıyla birlikte eriyen kar sularının Novgorod yollarını bataklığa çevirmiş olmasıdır (Kurat, 1948: 67; Hartog, 1989: 162; Vernadsky, 2009: 86; Roux, 2018: 282). Ordunun bu şartlar altında ilerlemesi zorlaşacağından Moğol komutanları bu istikamette ilerlemekte ısrar etmemiş ve seferden vazgeçerek tekrardan Deşt-i Kıpçak'a doğru harekete geçmişlerdir.

Moğolların yıllar sonra tekrardan Kıpçak bozkırlarına gelmiş olmasıyla birlikte çarpışmalar adeta kaldığı yerden devam etmiştir. 1237 yılında yinelenen Moğol saldırısını durdurmak isteyen Kıpçak lideri Baçman, Moğolları tek başına karşılamak yerine Başkurt, Bulgar ve Aslar ile ittifak kurmuştur. Bu durum karşında iki kol halinde harekete geçen Moğollar, Batu Han komutasında Başkurt ve Burtasları saf dışı bırakmışlardır (Kurat, 1948: 68; Kemaloğlu, 2015: 78).⁹⁶ Moğolların diğer kolu ise Mengü Han komutasında hareket ederek bir müddet arayış ve kovalamacanın ardından Kıpçak başbuğu Baçman'ı İdil Irmağı civarında yakalayıp öldürmüşlerdir (Cüveynî, 1988b: 10-11; Yakubovskiy, 1992: 30; D'Ohsson, 2008: 187). Bu seferden sonra Berke Han komutasındaki Moğol atlıları 1238 yılında Kıpçaklarla son kez karşılaşarak onları mağlup etmişlerdir (Kafalı, 1976: 50; Grousset, 1980: 258). Böylece birinci bölümde temas ettiğimiz üzere Bizans İmparatorluğu'na Balkanlar üzerinden ciddi sıkıntılar yaşatan Peçenekleri ortadan kaldıran Kıpçaklar, şimdi Moğol saldırıları karşısında çaresiz

⁹⁶ Başkurtlar ile Moğollar arasında I. Deşt-i Kıpçak Seferi'nde de çatışmalar yaşanmıştır. II. Deşt-i Kıpçak Seferi'nde taraflar arasında nihai savaş yapılmış ve Başkurtlar Moğollar tarafından hâkimiyet altına alınmışlardır (Yusupov, 2008: 93).

kalmışlardır. Üstelik yaklaşık kırk bin çadır büyüklüğündeki Kıpçak nüfusu Başbuğ Kotan idaresinde Macaristan'a göç etmek zorunda kalmıştır (Howorth, 1880: 42; Sinor, 1959: 68; Safran, 1993: 19; Sinor, 1999: 9; Jackson, 2005: 68; Yücel, 2007: 64; Torre Maggioreli, 2020: 142-143).

Batu Han komutasında gerçekleşen II. Deşt-i Kıpçak Seferi ile hem Rus knezlikleri hem de bölgenin en güçlü unsuru olan Kıpçaklar hâkimiyet altına alınmıştır. Ancak Moğollar adına söz konusu sefer henüz tamamlanmıştır. Yukarıda ifade edildiği üzere Moğollar mevsim şartlarından ötürü Novgorod bataklığına girmeyip yönlerini güneye çevirmişlerdir. Bu durumda Moğollar için Rusya seferi bitmemiş sadece belirli bir süreliğine duraksamıştır. İklimin elverişli hale gelmesinden sonra tekrardan harekete geçen Moğollar, Rusya seferinin ikinci aşamasında Preyeslav ve Çernigov gibi şehirleri ani bir hücumla ele geçirmiş ve ardından Kiev'e doğru harekete geçmişlerdir (Loewe, 1923: 637; Grousset, 1980: 259; Hartog, 1989: 163; Özcan, 2010: 83-84; Roux, 2018: 282; Hilal, 2019: 38).

Kiev, diğer Rus şehirlere nazaran ekonomik olarak daha müreffeh bir şehirdir. Yaklaşık iki asırdır Bizans ile Rusya arasındaki ticaret bu şehir üzerinden sağlanmaktadır (D'Ohsson, 2008: 189). Askerî açıdan o kadar güçlü olmayan Kiev Knezliği, 1240 yılında çok kısa bir süre içerisinde Moğollar tarafından ele geçirilmiştir (Loewe, 1923: 637; Kafalı, 1971: 187; Kafalı, 1976: 50; Vernadsky, 2009: 86; Özcan, 2010: 87-90; Roux, 2018: 282). Kiev'in ele geçirilmesinden sonra batıya doğru iki kol halinde harekete geçen Moğolların bir kolu Litvanya ve Karpat dağlarına kadar uzanan Galiçya Rus prensliklerini yağmalarken, diğer bir kol ise Polonya'ya girmiştir (Howorth, 1880: 45-46; Hartog, 1989: 163-166; D'Ohsson, 2008: 189; Hilal, 2019: 48-49).

O dönemde Polonya'nın siyasî durumu Rus knezliklerinden farksızdır. Onlarda siyasî birlikten uzak ve prenslikler halinde varlıklarını sürdürmektedirler. Moğollara karşı direnemeyeceğini bilen Polonya prensleri, Macaristan ile birlikte hareket ederek Papa'ya hatta Almanya ve Fransa gibi dönemin siyasî aktörlerine elçiler göndererek yardım ve birlik çağrısında bulunmuşlardır (Vernadsky, 2009: 86). İfade etmek gerekir ki bu türden bir ittifak Moğol saldırılarını en azından Orta Avrupa'da durdurabilirdi. Fakat Kutsal Roma İmparatoru ve Papa arasında yaşanan anlaşmazlıklar böylesi bir ittifakın kurulmasını engellediğinden Orta Avrupa, Moğol tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.

Tüm bu girişimlerden habersiz olan Moğollar 1241 yılında Polonya arazisine doğru hareket etmişlerdir.

Moğollar Polonya yolu üzerinde bulunan tüm şehirleri yakıp yıktıktan sonra Silezya Dükü II. Henry'in komutasındaki Alman Töton ve Morovya şövalyelerini Liegnitz civarında karşılayarak mağlup etmişlerdir (Kafalı, 1971: 188; Rásonyi, 1983: 81; Hartog, 1989: 167; Devlet, 2002: 38; Jackson, 2005: 70; D'Ohsson, 2008: 190-191; Özcan, 2010: 98; Hilal, 2019: 50). Ardından bu Moğol birlikleri Macaristan'a yönelen orduyla birleşmişlerdir. Bu aşamada Rusya üzerindeki Moğol ordularının yıkıcı faaliyetleri yerel Rus yöneticilerinin direncini kırmış olduğundan Batı Rusya halkının çoğu Kıpçaklar gibi Macaristan ve Lehistan'a iltica etmeye başlamışlardır (Fine, 1994: 155; Vernadsky, 2009: 73). Rus halkının bu şekilde topraklarını terk etmesinin diğer bir nedeni Moğol istilasının uğramadığı Rus şehirlerine bu kez de Alman şövalyeleri ve İsveç derebeylerinin saldırmış olmasıdır (Ataöv, 1969: 3; Vernadsky, 2009: 86). Bu durumda Ruslar güvenlik gerekçesiyle göç etmeye mecbur kalmışlardır.

Macaristan 13. yüzyıla gelindiğinde adeta bir tarım ülkesi halini almış, ekonomik gelişim beraberinde askerî gücü getirmiştir. Kaldı ki o dönemde Macaristan Avrupa'nın en büyük askerî güçlerinden birisi olmuş Papa, Moğol istilasından daha tehlikeli olarak gördüğü Kutsal Roma İmparatoru II. Frederich'e karşı Haçlı seferi düzenlemek adına Macar Kralı IV. Bela'ya elçilerini göndermiştir (Sinor, 1959: 69-70; Lower, 2005: 90-91). Papa başta olmak üzere Avrupalı devletler şimdilik bu istila hareketini ciddiye almadıklarından veya Avrupa'ya sığıracaklarını düşünmediklerinden birbirleri ile hâkimiyet kavgasına girişmişlerdir. Fakat Macar Kralı durumun farkında olmasından ötürü bu teklife karşın ülkesinin tahkimatı ile ilgilenmiştir. Çünkü Moğol baskısından kaçan göçerlerin Macaristan'a sığınmış olması bu devleti açık hedef haline getirmektedir. Zira kısa süre sonra Moğollar yönünü Macaristan'a çevirerek bu ülkeye doğru ilerlemeye başlamışlardır.

Moğolların Macaristan'a doğru harekete geçmesi üzerine Macar Kralı IV. Bela, daha önceden kendisine sığınan Kotan önderliğindeki Kıpçakların askerî gücünden yararlanmak istemiştir. Fakat onlar müşterek bir saldırı fırsatı bulamamışlardır. Almanların tahriklerine kapılan Macar halkı Kıpçak lideri Kotan'ı öldürünce sinirlenen Kıpçaklar Macar ordularına katılmadan tahriplerde bulunarak Balkanlar'a çekilmişlerdir.

Böylece Batu Han komutasındaki Moğollarla yalnız başına savaşmak zorunda kalan Macar ordusu ağır bir yenilgi almıştır (Howorth, 1880: 50-52; Rásonyi, 1939: 411; Sinor, 1959: 71-73; Gibbon, 1963: 634; Rásonyi, 1983: 82; Sinor, 1999: 14-15; D’Ohsson, 2008: 194-199; Jackson, 2008: 706; Hilal, 2019: 51-52; Splitli Toma, 2020: 91-104; Torre Maggioroli, 2020: 174-177). Tıpkı Kıpçaklar gibi bir zaman bölgelerinde hâkim güç olan ve Bizans İmparatorluğu için ciddi sorunlara sebep olan Macar Krallığı, Moğol ordularınca alt üst edilmiş, askerî gücü kırılan IV. Bela ülkesini terk etmek zorunda kaldığı gibi Macarlar vergiye bağlanmıştır (Splitli Toma, 2020: 107; Torre Maggioroli, 2020: 136).

Batu Han’ın Moğolları, ilerleyişlerine hız kesmeden devam ederek adet üzere geçtikleri yerlerde tahriplerde bulunmuşlardır. Fakat Arnavutluk’un güneyinde bulunan Drivasto’ya kadar ulaşan Moğollar daha fazla ileriye gidememişlerdir. Bu durumun sebebi Moğolların büyük hanı Ögedey Han’ın 1241 yılındaki ölümü üzerine seferdeki Moğol birliklerinin merkeze dönmeleri için çağrı yapılmış olmasıdır (Howorth, 1880: 58; Lamb, 1956: 218; Jackson, 2008: 72; William of Rubruck, 2010: xx). Buna çağrıya rağmen daha öncesinden ele geçirilen yerlerde Moğol egemenliğinin tam olarak tesis edilmesi kararlaştırıldığından Batu Han Karakurum’a geri dönmeyerek, İdil Nehri civarına gelip buraya yerleşmiştir. Böylece Batu Han, Altın Orda Devleti’nin temellerini atmıştır.⁹⁷

Her ne kadar Moğol ordularının büyük bir bölümü Avrupa’dan çekilmişse de Macar Kralı IV. Bela’yı yakalamak için önceden ordudan ayrılan bir Moğol birliği Dalmaçya, Sırbistan ve nihayet Bulgaristan’a gelmişlerdir. Söz konusu Moğol birlikleri 1242 yılında Çar I. Kaliman’ın hâkimiyetindeki Bulgaristan’da istila hareketlerine başlamışlardır. Burada bir müddet yıkıcı faaliyetlerine devam eden Moğollar, Bulgaristan’ın güneyine doğru ilerlerken İstanbul’un Latin İmparatoru II. Baldouin’in ordusu ile karşılaşmışlardır. Taraflar arasında üstünlüğün kimde olduğu belirlenemeyen bir mücadele yaşanmış ve bu halde Moğollar geriye çekilmişlerdir⁹⁸ (Jackson, 2005: 72; Vasary, 2005: 82; Madgearu,

⁹⁷ Arap kaynaklarında “Kıpçak Sultanlığı”, Farsça ve Türkçe kaynaklarda ise “Ak Orda” olarak geçmektedir (Günay, 2006: 408). Orda, Moğolca “çadır, otağ” anlamlarına gelmektedir. Batu Han’ın otağının üst kısmının altın yaldızlı olması sebebiyle bu devlet Altın Orda adını almıştır (Saray, 1989: 538). Altın Orda tabiri Rus kaynaklarında ilk kez 1564 yılında yazılan “Kazan Çarlığının Tarihi” adlı eserde görülmektedir (Vernadsky, 2007: 175).

⁹⁸ Söz konusu Moğol müfrezesi ile Latin Kralı arasında cereyan eden bu savaş hakkındaki bilgiler yalnızca Chronicon Claustro-Neoburgense adlı bir Avusturya kroniğinde geçmektedir. Adı geçen kronik olayı

2017: 228-229). Latinler ile olan mücadeleyi bir tarafa bırakacak olursak Karakurum'a dönmeyerek Bulgaristan'a giren Moğol birliğinin bu saldırısı neticesinde Bulgarlar Moğollara haraç ödemek zorunda kalmışlardır.⁹⁹

II. Deşt-i Kıpçak Seferi ile Papa'nın bir zamanlar beklenti içerisinde olduğu Macar Krallığı, Moğollara karşı direnç dahi gösterememiştir. Beklenmeyen bu durum karşısında Papa ve Avrupa Devletleri Moğol tehlikesi ile yüzleşmeye başlamışlardır. Macaristan'ın düşüşü ile harekete geçen Avrupa liderleri 1245 yılında Papa öncülüğünde Lyon Konsülü'nde bir araya gelerek Moğollara karşı yeni bir Haçlı seferi kararı (*Remidium Contra Tartaros*) almışlardır. Fakat daha sonra olası bir mücadelenin Avrupa'da yaratacağı yıkım öngörülerek savaşın en son seçenek olması sonucuna varmışlardır. Bununla birlikte Moğolları Hristiyanlaştırmanın daha stratejik bir hamle olabileceği ve bunun içinde onlara misyoner elçiler gönderilmesi hususunda fikir birliğine varmışlardır (Howorth, 1880: 53, 68; Richard, 1969: 46-47; D'Ohsson, 2008: 203, 211).¹⁰⁰ Bu doğrultuda Papa IV. Innocent (1243-1254), Johann de Plano Carpini ve Pole Friar Benedict'i, Moğolları Hristiyan dinine davet etmeleri için görevlendirmiştir. (Howorth, 1880: 72; Yuvalı, 1987: 125; Davis, 2006: 447).

Johann de Plano Carpini, Batu Han'ın yanına varmadan önce Rus knezi Vasilico ile tanışmış ve knez ona Batu Han'ın yanına giderken büyük hediyeler götürmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Vasilico aksi bir davranışın Batu Han'a büyük bir saygısızlık olacağını ve bundan dolayı kendilerini dinlemeyeceklerini belirtmiştir. Aldığı bilgilerden ötürü bu karşılaşmanın Tanrı'nın bir lütfu olduğunu belirten Johann de Plano Carpini, yol harcırahları ile kunduz ve diğer hayvanların kürklerini Batu Han'a sunmak için satın almıştır (Carpini, 2000: 104). Johann de Plano Carpini, Batu Han'ın yanına varmadan önce 19 Şubat 1246 tarihinde General Corenza adlı bir Moğol generali tarafından kabul edildiklerini ve bu generalin kendisine Batu Han'ın huzuruna çıkarken yapmaları gereken birkaç protokol kuralını hatırlattığından bahseder. Johann de Plano Carpini'nin

şu şekilde anlatır: “Yunanistan'a giren Tatarlar ve Kumanlar güçlü savunmaya sahip kaleleri, şehirleri istisnasız tüm ülkeyi yakıp yıktılar. Baldwin adlı Konstantinopolis Kralı ilk karşılaşmada onlara karşı galip geldi. İkinci karşılaşmada ise acı çekerek yenildi” (Madgearu, 2017: 230).

⁹⁹ William Rubruck, Moğolların Bulgarlardan haraç aldıklarını hatta istilayı takip eden yıllarda her evden balta ve işlenmemiş demir aldıklarını yazmaktadır (William of Rubruck, 2010: 47; Giebfried, 2013: 132-133).

¹⁰⁰ Peter Jackson, söz konusu konsülün toplanma amacının sadece Moğol saldırıları olmadığını belirterek buna ek olarak İznik İmparatoru III. John Vatatzes'in kiliselerin birleştirilmesi yönündeki müzakere talebi ile kutsal topraklardaki kötü vaziyetin de görüşüldüğünü belirtmiştir (Jackson, 2008: 87).

aktardığına göre General onları sol dizleri üzerine üç defa çökmelerini ve otağa girerken eşiğe basmamaları konusunda uyarmıştır.¹⁰¹

Batu Han'ın sarayına girmeden önce iki ateş arasından geçmek zorunda kalan Johann de Plano Carpini ve Benedict, Papa tarafından gönderilen Hristiyanlığa davet mektubunu yukarıda bahsettiğimiz ritüelleri gerçekleştirerek Batu Han'a sunmuşlardır. Batu Han'ın sarayı hakkında da bilgi veren Johann de Plano Carpini, Batu Han'ın hemen yanındaki bir tahtta baş hatunun oturduğunu, seviye olarak biraz daha düşük tahtlarda ise Batu Han'ın kardeşlerinin, oğullarının oturduklarını belirtmiştir. Ayrıca Batu Han'ın at ile gezintiye çıktığında çetr olarak bilinen hakimiyet şemsiyesi ile gezdiğini belirtmiştir. Johann de Plano Carpini ve Benedict Saray'dan ayrılmadan önce Batu Han, vekili vasıtasıyla seyyahlara Göyük Han'ın sarayını da ziyaret etmelerinin gerekliliğini bildiren emirlerini bildirmiştir. Böylece adı geçen seyyahlar 7 Nisan 1246 yılında buradan ayrılmışlar ve 22 Temmuz 1246 yılında Göyük Han'ın sarayına ulaşmışlardır (Carpini, 2000: 111-117).

Batu Han, gerçekleştirmiş olduğu II. Deşt-i Kıpçak Seferi ile devletin temellerini atarak, İdil Nehri'nin sol tarafında kalan bölgeyi kendisine mesken tutmuştur. Burası devletin payitahtı olan Saray şehrine¹⁰² ev sahipliği yapmıştır (Howorth, 1880: 67; Kurat, 1976: 927; Cüveynî, 1988a: 279; Yakubovskiy, 1992: 84-85). Bundan başka devletin teşekkülünden sonra Deşt-i Kıpçak bölgesine önemli miktarda Moğol nüfusu yerleştirilmiştir. Ancak yeni alınan bu topraklara ne kadar göç olursa olsun sayıca üstün olan Moğol nüfusunun Moğolistan'da kalmış olması gerektiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte yerleşilen bölgenin esas kitlesinin Kıpçak Türkleri olduğunu düşünürsek baskın unsurun azınlığa hâkim olması kaçınılmaz olacaktır. Bu konuda El-Ömeri toprağın Moğolların tabiat ve soyuna galip geldiğini ve onların Kıpçaklaştığını söylemiştir (El-Ömeri, 1941: 373; Ziyayev, 2007: 37). Ayrıca Batu

¹⁰¹ Yabancı elçilerin otağdan geçerken eşiğe basmalarının cezası kılıç ile ölümdür (Macar Papaz Julian, 2020: 76-77). Batu Han'ın sarayını ziyaret eden William Rubruck, Batu Han'ın sarayına gittiklerinde kendisini ziyaret eden elçiler için diz çökerek saygı gösterme uygulamasının olmadığını kendilerinin de dik bir şekilde otağa girdiklerini belirtmiştir. Ancak William Rubruck, Batu Han'ı Hristiyanlığa davet eden Fransız Kralı IX. Louis'in mektubunu okuduğunda iki dizinin üzerine çöktüğünü belirtmiştir (William of Rubruck, 2010: 132-133).

¹⁰² William Rubruck'a göre Saray şehri ile Bulgaristan'ın kuzeyi arasında beş günlük yol mesafesi vardır (William of Rubruck, 2010: 121). İdil Nehri civarında yapılan arkeolojik kazılar esnasında iki adet Saray şehrine rastlanılmıştır. Bunlardan ilki Batu Han'a ait "Eski Saray" diğeri ise Berke Han döneminde inşa edilen "Yeni Saray"dır (Köprülü, 1941: 402).

Han'ın Deşt-i Kıpçak'a geldikten sonra Kıpçaklar başta olmak üzere diğer Türk halklarını ordu içerisinde istihdam etmiş (Bushkovitch, 2012: 21) olması ordunun da Türkleşme sürecini başlatmıştır.

Batu Han'ın 1255 yılında ölmesinin ardından başa geçen kardeşi Berke Han (1257-1266),¹⁰³ Buhara'dan gelen kervanda bulunan Müslüman tüccarlardan İslam dini hakkında bilgi edinmiş ve ardından bu dine samimi bir şekilde inanarak İslamiyet'i tanıyan ilk Moğol Han'ı olmuştur (Howorth, 1880: 105; Arnold, 1968: 230; Kitapçı, 2005: 238-240, 243; Cûzcâni, 2016: 181-186). Hem İslamiyet'in kabul edilmesi hem de yukarıda ifade edildiği üzere hâkim unsurun Türk olması, zamanla Altın Orda Devleti'nin Türk-İslam Devleti olmasını daha doğru bir ifade ile Türkleşmiş bir Moğol Devleti olmasına sebebiyet vermiştir (Kurat, 1976: 929; Saray, 1989: 540; Yakubovskiy, 1992: 34; Barthold, 2006: 22; Ötemiş Hacı, 2009: 51). Bundan başka Berke Han'ın Müslüman olması, dış ilişkilerinde göz önünde bulundurduğu bir husus olarak karşımıza çıkacaktır. Zira o Müslüman Memlûk Devleti ile aynı safta yer alırken İlhanlı Devleti'ne cephe alacaktır. Konumuz dâhilinde olan Bizans İmparatorluğu ile temaslarda yine onun döneminde başlayacak olup İslam inancı, Bizans İmparatorluğu ve İlhanlılar ile olan diyalogunda daima göz önünde bulunduracağı ve dış politikasını şekillendireceği bir etken olarak karşımıza çıkacaktır.

2.4. İLHANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİ

2.4.1. Hülâgû Han'dan Önce Ön Asya'da Moğol Faaliyetleri

Cengiz Han'ın ölmesinden sonra Ögedey Han'ın büyük hanlığını onaylayacak kurultayın toplanma süreci işlerken, önceden tabiiyete alınan yerlerde Moğol otoritesi bozulmaya yüz tutmuş, bazı tabiiler üzerlerine düşen vergileri ödemedikleri gibi Moğol şahanelerini sınır dışı etmeye başlamışlardır (Yuvalı, 2017: 130). Özellikle Celâleddin Hârezmşâh'ın halen yakalanamamış olması Moğol hâkimiyeti için ciddi bir tehlike olarak görülmüştür. Böylesi bir olumsuz duruma daha fazla mahal vermek istemeyen Moğolların yeni hanı Ögedey Han, ilk iş olarak bozulan Moğol otoritesinin tekrar tesis edilmesi ve Celâleddin Hârezmşâh'ın yakalanması gibi amaçlarla Curmagun Noyan komutasındaki bir orduyu yola çıkarmıştır (Cüveynî, 1988a: 219; Spuler, 2011: 44).

¹⁰³ Berke Han'dan önce Sartak ve Ulakçı Hanlar başa geçmiştir. Ancak onlar kısa süre içerisinde art arda ölmüşlerdir (Kafalı, 1976: 54; Cüveynî, 1988a: 280; Barthold, 1990: 528).

Karakurum'da bunlar olurken Celâleddin Hârezmşâh'ın Anadolu'yu etkileyen faaliyetlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Çünkü onun faaliyetleri sadece kendi kaderini değil kadim Anadolu tarihine de derin izler bırakarak tüm hesapları altüst etmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Moğollardan kaçan Celâleddin Hârezmşâh, Güney Kafkasya topraklarında Gürcüler ile mücadele ederek onların hâkimiyetinde bulunan Tiflis'i ele geçirmiştir. Ardından yönünü Azerbaycan'a çeviren Celâleddin Hârezmşâh, Tebriz başta olmak üzere aldığı bölgelerde hâkimiyetini ilan etmiştir (Sevim&Merçil, 2014: 573). Bu arada Celâleddin Hârezmşâh'ın Moğollar tarafından yakalanamayışı ve Hristiyan Gürcülere karşı elde ettiği başarılar İslam beldelerinde sevinçle karşılanmış ve şöhretinin giderek artmasına vesile olmuştur. Celâleddin Hârezmşâh Azerbaycan'a yerleştikten sonra ilk olarak, Anadolu Selçuklu Devleti ile elçiler vasıtasıyla temas kurmuştur. Bu amaçla o Harezmi'nin ünlü âlimlerinden kadı Mücireddin'i kendisinin kaleme aldığı bir mektup ile birlikte Sultan Alaeddin Keykubat'a, karşılıklı dostluk bağlarını tesis etmesi için göndermiştir (Taneri, 1977: 63; Turan, 1988: 82-83; İbn Bibi, 2014: 369-370; Şahin, 2018: 161). Alaeddin Keykubat gelen bu elçilik heyeti ve kurulmak istenen dostluk girişiminden oldukça memnun kalmış ve kendisi de bir elçilik heyetini yola çıkarmıştır.

Taraflar arasında iyi bir şekilde tesis edilmeye çalışılan ikili ilişkiler Celâleddin Hârezmşâh'ın Eyyûbi Devleti'ne ait Ahlat şehrine ve Erzurum sınırlarına yapacağı saldırılar yüzünden bozulmuştur. Celâleddin Hârezmşâh 1226 yılında Ahlat üzerine yürümüştür. Fakat hem bölge halkının direnişi hem de kış mevsiminin yaklaşmasından ötürü geri çekilmek zorunda kalmıştır (Howorth, 1876: 127; Sümer, 1990: 55; İbnü'l Esir, 2008d: 312-313; Kaya, 2010: 320; Şahin, 2018: 162). Bu durum Celâleddin Hârezmşâh'ın iki Müslüman devleti yani Eyyûbiler ve Türkiye Selçuklu Devleti'ni karşısına almasına sebep olmuştur (Howorth, 1888: 7-8; Turan, 1971: 367). Ayrıca onun bu amaçsız hareketi başlarda kendisine sempati duyan Müslüman ahalinin de tepkisini çekmiştir. Tüm bu tepkiler Celâleddin Hârezmşâh nezdinde karşılık bulmamış, bu kez ilkinden daha büyük bir orduyla 1230 yılında ikinci kez Ahlat önlerine gelerek şehri önce zapt daha sonra ele geçirmiştir (Howorth, 1876: 129; Abû'l Farac, 1950: 527; Taneri,

1977: 67-68; Cüveynî, 1988b: 146; Sümer, 1990: 56; İbnü'l Esir, 2008d: 340-341; Kaya, 2010: 321; Şahin, 2018: 162).¹⁰⁴

Celâleddin Hârezmşâh'ın 1226 yılındaki ilk Ahlat kuşatmasından sonra gönderdiği elçiler ile durumu kontrol altına almak isteyen Alaeddin Keykubat için Ahlat'ın alınmasından sonra yapacak pek bir şey kalmamıştır. Zira Celâleddin Hârezmşâh bu başarısına güvenerek Selçuklu topraklarına girebilir daha büyük sorunlara sebep olabilirdi. Böyle bir duruma mahal vermek istemeyen Alaeddin Keykubat, Eyyûbiler ile ittifak kurarak Celâleddin Hârezmşâh'ın ordularını 1230 yılında Erzincan sınırlarında yer alan Yassı Çemen mevkiinde karşılamıştır. Yapılan savaşta Celâleddin Hârezmşâh'ın orduları ittifak güçlerince mağlup edilmiştir (Howorth, 1876: 129-130; Howorth, 1888: 13-14; Abû'l Farac, 1950: 528; Taneri, 1977: 70-72; Cüveynî, 1988b: 145-152; Müneccimbaşı, 2001: 71; İbnü'l Esir, 2008d: 342-343; Kiragos, 2009: 18-19; Selçuknâme, 2014: 34-35; Şahin, 2018: 163). Bu mağlubiyetten sonra Celâleddin Hârezmşâh Azerbaycan'a çekilmek zorunda kalmıştır.

Celâleddin Hârezmşâh'ın ölümü¹⁰⁵ Moğollar tarafından olmamışsa da onun kaçışından sonra hâkimiyeti altında tuttuğu yerler Moğol idaresine geçmiştir. Dahası Azerbaycan civarında tutunmaya başlayan Moğollar, Selçuklu Devleti ile sınırdış olmuşlardır. Bu yeni durum ise Selçuklu Devleti için sonun başlangıcı olmuştur. Celâleddin Hârezmşâh'ı takip eden Moğol ordusu 1231 yılında Eyyûbi ve Artuklu şehirlerini istilaya uğratmış; Erciş, Bitlis, Erzen, Siirt, Mardin, Sincar, Diyarbakır ve Harput gibi Müslüman beldelerini zorlanmadan ele geçirmişlerdir (Howorth, 1888: 20; Loewe, 1923: 636; İbnü'l Esir, 1941: 99; Turan, 1971: 375). Ayrıca stratejik konumundan ötürü türlü mücadelelere ev sahipliği yapan ve şimdi Moğollar tarafından ele geçirilen Ahlat, Atabeg Avak Mkhargrdzeli'nin kız kardeşi Tamta'nın idaresine altına verilmiştir (Sümer, 1986: 458).

Moğolların adı geçen yerleri ele geçirmelerinden başka Sivas önlerine kadar geldikleri ve yağmalarda bulundukları haberi üzerine Alaeddin Keykubat öncü bir birliği görevlendirmiştir (Göksu, 2009: 1287). Kemâleddin Kamyar komutasında Sivas'a kadar ilerleyen birlik, Moğol birliğinin de kendileri gibi öncü bir birlik olduğunu ve zaten

¹⁰⁴ Selçuknâme müellifi bu tür kayıtlara yer vermeyerek, Celâleddin Hârezmşâh'ın, Alaeddin Keykubat'tan haraç istediğini ve kendi adına hutbe okutup sikke bastırmasını talep ettiğini belirterek, ikilinin arasının bu sebeplerden ötürü bozulduğunu ifade etmiştir (Selçuknâme, 2014: 34).

¹⁰⁵ Celâleddin Hârezmşâh, Moğol takibinden ötürü geldiği Diyarbakır'da tırmandığı dağda karşılaştığı bir eşkıya tarafından öldürülmüştür (Taner, 1993: 250).

bölgeden çekildiklerini bildirmiştir (Turan, 1971: 375; Özbek, 1999: 11-12; İbn Bibi, 2014: 410-411). Ancak yine de ihtiyatlı hareket eden Kemâleddin Kamyar, Erzurum'a kadar yürüyüşüne devam etmiştir. Buraya geldikten sonra Moğolların, Gürcü Kraliçesi Rusudan'ın telkinleri ile Anadolu'ya girdiklerini öğrenen Kemâleddin Kamyar Gürcistan üzerine yürümüştür. Türkler Gürcistan topraklarında birkaç kaleyi ele geçirmişlerdir. Bunu üzerine Kraliçe Rusudan, Selçuklu komutanına hediyelerle birlikte bir mektup yazmıştır. Mektubunda özür ve af dileyen Gürcistan Kraliçesi, durumun düzeltilip barışın tesis edilmesi için kızı Tamara ile Alaeddin Keykubat'ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev arasında bir evlilik gerçekleşmesi teklifinde bulunmuştur. Neticede teklif Alaeddin Keykubat tarafından kabul edilmiş ve çiftin nişan töreni gerçekleşmiştir (Turan, 1971: 375-376; İbn Bibi, 2014: 411-415).

Curmagun Noyan komutasındaki Moğol birlikleri İran hudutlarında bulunan Mugan ovasına karargâh kurmuş, bir kısım Moğol birliği ise Erran/Arran bölgesine yerleşmişlerdir (Yuvalı, 1994: 29; Dashdondog, 2011: 53). Ardından Güney Kafkasya'ya çıkan Curmagun Noyan komutasındaki Moğol orduları 1232 yılında Gürcülere tabii Ermeniler ile mücadele ederek Kars ve Ani gibi yerleri zapt etmişlerdir. Ardından 1233 yılında Gürcü ordusu ile mücadele ederek Gence'yi ele geçirmişlerdir (Howorth, 1876: 132; Howorth, 1880: 22-25; Müverrih Vardan, 1937: 225; Yuvalı, 1994: 30; Dashdondog, 2011: 58-59; Spuler, 2011: 45-46; The Hundred Years' Chronicle, 2014: 330). Gürcistan gibi dönemin dinamikleri arasında yer alan bu devleti ikinci kez istila eden Moğollar ile Gürcistan arasındaki çatışmaları sonlandıracak barış ise 1243 yılında gerçekleşmiştir. Gürcistan Kraliçesi Rusudan (1223-1245)¹⁰⁶ Moğol hâkimiyetini kabul ederek Karakurum'a tabii olmuştur (Minorsky, 1979: 269; Suny, 1994: 40; The Hundred Years' Chronicle, 2014: 334; Büyükçınar, 2018: 273-276).

Güney Kafkasya'daki durum Moğolların lehine değişirken, Moğol büyük hanı Ögedey Han'ın elçilik heyeti Anadolu'ya doğru yola çıkmıştır. Moğol elçileri Kayseri'ye ulaştığı esnada Alaiye'de bulunan Alaeddin Keykubat, Kayseri'ye döndüğünde Moğol elçileri kendisine, Ögedey Han tarafından gönderilen tabiiyet yarlığını sunmuşlardır. O bu teklifi ileri gelen devlet adamları ile bir müddet istişare ettikten sonra kabul etmiştir

¹⁰⁶ Gürcü Kraliçesi Rusudan, abisi IV. Giorgi Laşa öldükten sonra başa geçmiştir. O, 1224 yılında Papa'ya gönderdiği mektupta Gürcistan'a karşı yapılan ilk Moğol saldırısını önemsiz ifadelerle Papa'ya bildirdikten sonra yeni bir düşmanın türediğini ifade etmiştir (Minorsky, 1979: 269).

(Müneccimbaşı, 2001: 77-78; İbn Bibi, 2014: 438-440). Söz konusu tabiiyet her yıl elçi ve sembolik hediyeler göndermekten ibarettir (Sümer, 1969: 6; Yuvalı, 1994: 30; Uyumaz, 2001: 126). Onun bu teklifi kabul etmesindeki amaç Moğol istilasından ülkesini korumak ve onları sınırlarından uzak tutmaktır. Alaeddin Keykubat sağlığında da bu amacını gerçekleştirmiştir.

Alaeddin Keykubat'ın 1237 yılındaki ölümü üzerine yerine oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev geçmiştir (Turan, 1971: 403-404; Müneccimbaşı, 2001: 80; İbn Bibi, 2014: 447-448; Kaymaz, 2014: 32). Bu arada Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkmasında birinci derece rol oynayan vezir Sadeddin Köpek siyasi emelleri uğruna önemli devlet adamlarını teker teker ortadan kaldırmıştır. Bu durum ise devletin çözülme sürecinde önemli bir etken olmuştur (Turan, 1971: 407-411; Sevim&Yücel, 1989: 167-168; Köprülü, 1991: 188; Müneccimbaşı, 2001: 81-83; İbn Bibi, 2014: 453-460). Bu yetmezmiş gibi aşağıda ifade edilecek olan isyan hareketleri ve akabinde gerçekleşen olaylar devletin sonunu hazırlamıştır. Selçuklu Devleti'nde bu olaylar meydana gelirken, Moğol komutanı Curmagun Noyan iş göremez şekilde hastalanmıştır. Bunun üzerine büyük han Ögedey Han tarafından Baycu Noyan görevlendirilmiş ve o 1241 yılı başlarında yeni görevine başlamıştır (Howorth, 1880: 43; Yuvalı, 1994: 30). Bu görevlendirmeye birlikte Anadolu'nun Moğollar tarafından işgal süreci de resmen başlamıştır.

Moğolların takibinden kaçan Celâleddin Hârezmşâh, Selçuklu Devleti ile savaşa tutuşmuş ve mağlup bir şekilde kaçmak zorunda kalmıştır. Moğollar onu yakalayamamasına karşın ona ait olan yerlerde egemenliklerini ilan etmiş ve buralarda idarelerini tesis etmişlerdir. Onların bu şekilde ilerlemeleri Mâverâünnehir, Horasan ve Azerbaycan gibi çoğunluğu Türkmenlerden oluşan halk kitlelerinin mecburi olarak Anadolu'ya göçmelerine sebep olmuştur (Sümer, 1992: 139). İlk olarak belirtmek gerekir ki bu durum Anadolu için sadece olumsuz bir etki yaratmamış bununla birlikte olumlu etkileri de olmuştur. Türkistan ve İran'daki Moğol istilalarından doğrudan veya dolaylı olarak etkilenecek kaçan birçok âlim, sanatkâr, tacir, fikir ve sanat insanının yanı sıra yaklaşık iki yüz bin insan Orta Asya'dan hareketle siyasi, ticari ve sosyal açıdan daha güvenli olan Anadolu topraklarına gelmiştir (Köprülü, 1991: 192; Yuvalı, 1997: 1290; Köprülü, 2009: 72-73). Gelen bu kitleler Selçuklu Devleti dağıldıktan sonra kurulacak olan Türk devletlerinin oluşmasında ve Anadolu'nun İslamlaşma sürecinin nihayete ermesinde birinci derece rol oynamışlardır. Öte yandan Moğol istilasından etkilenecek

Anadolu'ya gelen bu yeni nüfus içerisinde yer alan Mevlânâ, Muhyiddin-i Arabi, Seyyid Burhaneddin, Sadreddin Konevi, Hacı Bektaş-ı Veli, Ahî Evran ve Yunus Emre gibi ilim insanları bu coğrafyanın her açıdan bir Türk-İslam yurdu olmasında ve kültürel kimliğinin zenginleşmesinde büyük fayda sağlamışlardır (Yuvalı, 1997: 1292-1293).

Orta Asya'daki Moğol istilaları Anadolu'nun demografik yapısını yukarıda ifade edildiği üzere uzun vadede olumlu bir şekilde etkilemiş ancak kısa vadede ciddi karışıklıklara sebep olmuştur. Örneğin, Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya gelen Vefai tarikatı lideri Dede Garkın'ın müritlerinden Baba İlyas Horâsani yine Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya gelen Türkmen aşiretleri arasında popülerliğini artırarak pek çoğunun desteğini almıştır (Ocak, 2011: 108-115; Şahin, 2017: 67-71). Kendisine destek verenlerin sayısındaki artışa güvenen Baba İlyas kendisini ilk önce seçilmiş kişi ardından peygamber ilan etmiştir (Abû'l Farac, 1950: 539-540; Turan, 1970: 248-249; Köprülü, 1991: 207-211; Müneccimbaşı, 2001: 86; İbn Bibi, 2014: 478-486). Daha sonrasında ise sosyal, siyasal ve iktisadi açıdan Selçuklu yöneticilerinden memnun olmayan zümreleri etrafında toplayan Baba İlyas, 1240 yılında Amasya'da isyan etmiştir (Ocak, 2011: 114-115, 126; Şahin, 2017: 72). Bu isyanı takiben Baba İlyas'ın müritlerinden Baba İshak, Adıyaman'da isyan etmiştir (Ocak, 2011: 127-128; Şahin, 2017: 72). Her geçen gün büyüyen bu isyan Güneydoğu Anadolu bölgesine kadar hissedilmiştir. İsyancılar ilk karşılaşmada Selçuklu ordusunu mağlup etmişler fakat Frank askerlerinin desteği ile söz konusu isyan bastırılmış ve elebaşları Baba İlyas öldürülmüştür (Ocak, 2011: 136-138; Şahin, 2017: 72).

Tarihte Babai İsyanı olarak bilinen bu ayaklanma hareketi, Anadolu tarihi üzerinde son derece yıkıcı bir etki bırakmıştır. İsyandan kısa süre sonra Selçuklu Devleti; siyasî, sosyal ve iktisadi açıdan ciddi şekilde sarsılmış, isyan adeta Anadolu'nun kapısını Moğollara açmıştır (Ocak, 1980: 134; Morgan, 1989: 201; Quentin, 2006: 45, 139; Wittek, 2012: 55). Bu iddiayı kuvvetlendiren en büyük amil ise isyanın bastırılması için Erzurum birliklerinin geri çekilerek bölgenin savunmasız bırakılması ve Moğolların Anadolu'ya buradan rahatlıkla girmiş olmasıdır (Konukçu, 1992: 61; Göksu, 2009: 1290). Baycu Noyan bu askerî zafiyetten yararlanmasını çok iyi bilmiş, 1242¹⁰⁷ yılında Erzurum'a saldırarak Anadolu'nun kapısı olarak nitelendirilen bu şehri ele geçirmiştir (Howorth,

¹⁰⁷ Aknerli Grigor, bu olayı 1239 yılı içerisinde değerlendirmektedir (Grigor, 1954: 15).

1880: 45; Aslan, 1920: 91; Abû'l Farac, 1950: 539; Sümer, 1969: 9; Cahen, 1994: 144; Kiragos, 2009: 49; İbn Bibi, 2014: 490-492; Selçuknâme, 2014: 43). İfade etmek gerekir ki Moğollar şehri ele geçirme noktasında bu şehrin tahkimatının gelişmiş olmasından ötürü hayli zorlanmışlardır. Ancak şehrin şahnesi Şerefeddin Duvini, diğer şahne Sinaneddin Yakut ile yaşadığı anlaşmazlıktan ötürü Moğollar ile iş birliği yapmıştır. Bu doğrultuda kale surlarından içeriye alınan Moğol askerleri şehrin kapılarını Moğol ordularına açmışlar ve Erzurum bu şekilde istilaya uğramıştır (Göksu, 2009: 1293).

Erzurum'un ele geçirilmesinden sonra artık Moğollar Anadolu içlerine rahatlıkla girmeye başlamışlardır. Durumun vahametinin farkında olan Gıyaseddin Keyhüsrev, Moğollara karşı ordusunu güçlendirebilmek adına çeşitli ittifak girişimlerinde bulunmuştur. Gıyaseddin Keyhüsrev bu girişimlerinin sonucunda Halep hükümdarı Melikünnasır Selahaddin'den iki bin askerlik bir destek almış ve Gürcü, Frank, Ermeni ve Kıpçaklardan ücretli askerler getirterek yaklaşık seksen bin civarında bir ordu toplamaya muvaffak olmuştur (Sevim&Yücel, 1989: 171; İbnü'l İbrî, 2011: 19; İbn Bibi, 2014: 495).¹⁰⁸ Buna karşın Baycu Noyan'ın ordusu Selçuklu ordusunun yarısı kadar olmakla birlikte bir kısmını Gürcü ve Ermeni askerleri oluşturmaktadır (Sümer, 1969: 9; Müneccimbaşı, 2001: 88; İbn Bibi, 2014: 497, The Hundred Years' Chronicle, 2014: 333)¹⁰⁹.

Gıyaseddin Keyhüsrev sayıca üstün olmasından dolayı devlet adamlarının savunmada kalınması tekliflerini ciddiye almamış ve ilk olarak yirmi bin kişiden oluşan öncü bir birliği Moğollar üzerine göndermiştir. Ancak bu karar hatalı bir karar olmuştur. Moğolların gönderilen bu öncü birliği imha etmesi üzerine esas Selçuklu ordusu içerisinde telaş ve korku yayılmaya başlamıştır. Bu halde savaşa giren Selçuklu ordusu 1243 tarihli Köseadağ Savaşı'nda tam anlamıyla bir mücadele verememiş Gıyaseddin Keyhüsrev'in savaş alanını terk ettiği haberi üzerine Selçuklu ordusu Moğollar karşısında tutunamamıştır (Sümer, 1969: 9; Müneccimbaşı, 2001: 88-89; İbn Bibi, 2014: 498-500; Selçuknâme, 2014: 43; The Hundred Years' Chronicle, 2014: 333). Köseadağ'da aldıkları bu basit galibiyetin ardından Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu Sivas içlerine doğru harekete geçmiştir. Bu ilerleyişi öğrenen şehrin kadısı Kırşehirli Necmeddin, Baycu Noyan'ı hediyelerle karşılayarak itaatlerini bildirmiştir. Bunun üzerine Moğol

¹⁰⁸ Selçuknâme müellifi bu rakamı yüz bin olarak ifade etmiştir (Selçuknâme, 2010: 43). Gürcü kaynağında ise bu rakam dört yüz bin olarak ifade edilmiştir (The Hundred Years' Chronicle, 2014: 332).

¹⁰⁹ Gürcü kaynağına göre sağ ve sol kola ayrılan Moğol ordusunun ön kısmına Gürcü askerleri yerleştirilmiştir (The Hundred Years' Chronicle, 2014: 333).

orduları şehri tahrip etmeyerek üç gün boyunca yağmalamışlardır (Müneccimbaşı, 2001: 89; İbnü'l İbrî, 2011: 20; İbn Bibi, 2014: 502). Kadı Necmeddin'in bu akıllı tutumu şehri olası bir felaketten kurtarmıştır. Örneklerle sabit olduğu üzere Moğollar direnç gösterenlere karşı merhamet göstermemektedirler. Zira Baycu Noyan, üç gün boyunca Sivas şehrini yağmaladıktan sonra yönünü Kayseri'ye çevirmiştir. Fakat buranın halkı şehri Moğollara teslim etmek istemeyip direnme yolunu tercih ettiklerinde ise Moğollar, şehrin surlarını mancınıklarla dövdükten sonra hazineleri ile birlikte şehri ele geçirerek halkı kılıçtan geçirmişlerdir (Abû'l Farac, 1950: 542; Kiragos, 2009: 51; Müneccimbaşı, 2001: 89-90; İbnü'l İbrî, 2011: 20; İbn Bibi, 2014: 503-504).

Moğollar bu şekilde İç Anadolu boyunca ilerlerken Gıyaseddin Keyhüsrev'in baş veziri Pervâne Muînüddin, Baycu Noyan'ın yanına gitmiştir. Vezir, hâlihazırda Selçuklu ordusunun gücü hakkında malumat verdikten sonra daha fazla ilerlenmesinin Moğolların aleyhine olacağını belirterek sulh teklifinde bulunmuştur. Baycu Noyan ise bu teklifi kendi ordusunun yorgunluğunu göz önünde bulundurarak kabul etmiştir (Kaymaz, 1970: 33; Kramers, 1979: 556; İbn Bibi, 2014: 508-509; Selçuknâme, 2014: 43). Moğol birlikleri Türk ordularını bozup Anadolu üzerinde ciddi yağmalar yaptıktan sonra bu kadim topraklardan çıkmışlardır. Bu arada Baycu Noyan ile varılan anlaşmanın bir Moğol hanı tarafından onaylanması gerektiğinden Şemseddin İsfahani başkanlığında bir heyet Altın Orda Hanı Batu Han'ın baş şehri Saray'a gitmişlerdir. Batu Han'ın mevcut anlaşmayı onaylaması sonrası Selçuklu-Moğol barışı şimdilik sağlanmıştır (Sevim&Yücel, 1989: 173; İbn Bibi, 2014: 511-513; Selçuknâme, 2014: 44).

Yukarıda ifade edildiği üzere Moğol birlikleri Celâleddin Hârezmşâh'ı takip amacıyla hayli yol kat etmişlerdir. Celâleddin Hârezmşâh'ın esas düşmanlarını bırakıp Müslüman ülkelere saldırması bunun haricinde onu takip eden Moğol askerlerinin faaliyetleri Anadolu'nun Moğollar tarafından istila edilmesine ve Selçuklu Devleti'nin Moğol tahakkümüne girmesine sebep olmuştur.¹¹⁰ Moğolların Anadolu toprakları üzerindeki ilk faaliyetleri genelde yağma amacıyla olup bölgede tutunmaya çalışmamışlardır. Hülâgû Han'ın başkent Karakurum tarafından görevlendirilmesinden sonra Moğolların bölgede

¹¹⁰ Moğolların ilk zamanlarında Selçuklu Devleti'nden alınan vergi, üç yüz altmış bin dirhem nakit para, on bin koyun, bin sığır, bin at idi. Baycu Noyan ile birlikte bu vergiler artmıştır. Bu dönemde ödenen nakdi vergi bir milyon iki yüz bin dirheme kadar çıkmıştır (Togan, 1931: 29-30; Turan, 1990: 137).

kalıcı faaliyetleri olmuş ve bu doğrultuda bölge aktörleriyle çeşitli temaslarda bulunmuşlardır.

2.4.2. Hülâgû Han'ın Ön Asya'ya Gönderilmesinin Nedenleri

Moğollar genel olarak ele geçirdikleri bölgelerde idarelerinin tesis edilmesi amacıyla vali atamışlardır. Şahne adı verilen askerî valiler Moğol kökenli olmak zorundayken, darugaci denen sivil valiler de ırk ayrımı gözetilmemiş ve bunlar genelde bölgenin eski yöneticileri arasından seçilmişlerdir (Yuvalı, 2017: 130). Bu şekilde Moğollar alınan yeni yerleri bir vali atayarak yönetmişlerdir. Ancak daha önceden ifade edildiği üzere oluşacak herhangi bir otorite boşluğu kazanımların kaybedilmesine sebep olabiliyordu. Örneğin Celâleddin Hârezmşâh, Moğol boşluğundan yararlanarak Azerbaycan'a kadar sokulmuş ve yeni bir devlet kurmuştu. Ögedey Han, Celâleddin Hârezmşâh üzerine Curmagun Noyan komutasında bir orduyu sevk etmiş bu ordu türlü maceralardan sonra merkeze dönmüştü. İşte başarılı da olsa her seferinde bir geri dönüşün oluşu ve bunun bir sonucu olarak bölgede sadece atanan idarecilerin kalması, alınan yerlerde tam anlamıyla Moğol idaresinin tesisini engellemiştir. Zaten Moğollara olan bağlılık elçi ve çeşitli hediyeler göndermekten ibaretti mamafih sembolikti. Bundan başka Ön Asya coğrafyasında Moğollar tarafından itaate alınan hükümdarlar yönetim hakkını elde edebilmek için Altın Orda Hanı Batu Han'ın da onayını almak durumundaydılar (Aksarayî, 1943: 134; Togan, 1970: 233). Moğol büyük hanlarının yaş ve tecrübe itibarı ile Batu Han'a duydukları güven ve saygıyı bir tarafa bırakacak olursak bunun asıl nedeni herhalde Karakurum'un Ön Asya topraklarına mesafe açısından uzak olmasıyla alakalıdır. Çünkü anında müdahale gerektirecek bir durum olduğunda bölgede Moğol soyundan gelen Batu Han'dan başka salahiyet sahibi kimse bulunmuyordu. Kaldı ki Batu Han'ın kendi başkentinden hareketle Anadolu veya daha uzak bir coğrafyadaki olaya müdahale etmesi de hayli zaman alacaktır. İşte tüm bunlar birleştirildiğinde hâkimiyet altına alınan bölgelerde idari zorlukların yaşanması olağanlaşmaktadır. Bu duruma köklü bir çözüm getirmek isteyen Moğol büyük hanı Mengü Han (1251-1259) yeni ve kalıcı seferlerin yapılması yönünde karar almıştır.

Mengü Han aldığı karar doğrultusunda yeni seferler için yeni görevlendirmeler yapmıştır. Bu doğrultuda küçük kardeşi Kubilay Han'ı Çin üzerine gönderirken,¹¹¹ diğer kardeşi Hülâgû Han'ı Ön Asya'nın zaptı için görevlendirmiştir (Vassaf Al-Hazrat, 1856: 22-23; Howorth, 1876: 193; Abû'l Farac, 1950: 554; Sümer, 1969: 11; Cüveynî, 1988c: 56; Spuler, 2011: 59). İran ve Irak gibi topraklar üzerinde başarılı savaşlar gerçekleştirecek olan Hülâgû Han, İlhan unvanı alarak¹¹² devletini tanzim etmiştir (Cüveynî, 1988c: 78; Soucek, 2000: 110). İlhanlı Devleti olarak bilinen bu devlet Karakurum'a bağlı şube bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Abisi Moğol büyük hanı Mengü Han'da bu duruma binaen diğer devletler nezdinde İlhan Hülâgû'nün siyasî tanınırlığına katkı sağlayabilmek için tabii devlet liderlerinin Karakurum'a gelerek maruzatta bulunma haklarını kaldırmıştır (Togan, 1970: 234). Bu hakkın geri alınması İlhan Hülâgû'nün büyük hanın bir gölgesi olarak bölge işlerinde tam salâhiyet sahibi olduğunun açık bir göstergesidir. Yakın Doğu tarihinde yeni bir sayfa açacak olan bu devlet, siyasî güç ve dengelerin yeniden şekillenmesinde etkin bir rol oynamıştır (Erdem, 2000: 8).

2.4.3. Moğolların Ön Asya'daki Faaliyetleri

2.4.3.1. İlhan Hülâgû'nün Haşhaşîler ve Âbbasî Devleti İle Mücadelesi

İlhan Hülâgû komutasında gerçekleştirilmesi kararlaştırılan Ön Asya seferi için büyük bir ordu oluşturulmuştur. Oluşturulan bu orduya Moğol Devleti'nin yükselişinde pay sahibi olan devlet adamları, komutan ve oğulları ile hanedan üyelerini temsilen pek çok şehzade katılmıştır.¹¹³ Ayrıca Mengü Han, Moğol ordularının yaklaşık olarak beşte birini İlhan Hülâgû'nün hizmetine vermiştir (Preiss, 1995: 15; Spuler, 2011: 59). Bu hazırlıkların yanı sıra İlhan Hülâgû, yola çıkmadan evvel elçilerini ve bir grup askerî önden göndererek esas ordunun geçeceği güzergâh üzerinde bulunan otlak ve çayırların başkaları tarafından kullanılmasının engellenmesini sağlamıştır (Cüveynî, 1988c: 57-58).

Tüm hazırlıklardan sonra 1253 yılında maiyetiyle beraber harekete geçen İlhan Hülâgû, ilerlediği güzergâh üzerinde onun şerefine verilen eğlencelerden dolayı gecikmeli olarak

¹¹¹ Kubilay Han (1260-1294) Moğol büyük hanı olduktan sonra devletin başkentini Karakurum'dan Pekin'e taşımıştır. Buraya geldikten sonra 1276 yılında Song hanedanlığına son vererek, Çin resmi tarihinin yirminci hanedanlığı olan Yuan hanedanlığını resmen kurmuştur. Bu durumda Kubilay Han, Çin'in tamamına hükmeden ilk yabancı hükümdar olarak tarihe geçmiştir (Prazniak&Özgüdenli, 2019: 88).

¹¹² Bu unvan hakkında detay için bkz. (Preiss, 2014: 645-656).

¹¹³ Balagav, Tutar Oğul, Kuli, Teküdar, Buka Timur gibi şehzadelerin yanı sıra Altın Orda hanı Batu Han'da bir askerî birliği destek amaçlı göndermiştir (Cüveynî, 1988c: 57; Yuvalı, 1994: 56).

1255 yılında Semerkant'a ulaşabilmiştir (Cüveynî, 1988c: 60; Devlet, 1989: 63; Spuler, 2011: 60; Reşîdüddîn Fazlullah, 2013: 16; Yuvalı, 2017: 136-137). Buraya geldikten sonra civardaki emirlere yarlıklar gönderilmiştir. O göndermiş olduğu yarlıklarında, Haşhaşîler üzerine yürüyeceğini bu sefer için kendisine yardım edilmesini, yardım edenlerin dost etmeyenlerin ise düşman kabul edileceğini belirtmiştir (Hammer, 2017: 291). Bunun üzerine Selçuklu Sultanlarından İzzeddin Keykavus ve Rükneddin Kılıçarslan'ın temsilcilerinden başka, Fars Atabeyi Sa'd, Irak, Horasan, Azerbaycan, Arran, Şirvan ve Gürcistan'da bulunan pek çok emir bağılıklarını bildirmek için Hülâgû Han'ın yanına gelmişlerdir (Devlet, 1989: 63; Yuvalı, 1994: 59; Spuler, 2011: 60; Reşîdüddîn Fazlullah, 2013: 17; Selçuknâme, 2014: 46)

Haşhaşîler üzerine ilk saldırılar 1253 yılında İlhan Hülâgû'nün öncü birlik olarak gönderdiği Ket Buga komutasındaki Moğol birliklerinin Kûhistan üzerine yürümesiyle başlamış fakat net bir sonuç alınamamıştır (Willey, 2005: 132; Reşîdüddîn Fazlullah, 2013: 18). Şimdi ise bir Moğol hanı nihai sefer için bölgeye gelmiş bulunmakta idi. İlhan Hülâgû, İran bölgesine geldikten hemen sonra Haşhaşî kalelerinin kuşatılması talimatını vermiştir. Bu aşamada Moğol birliklerinin başarılı kuşatmalarının haricinde İlhan Hülâgû'nün diplomatik başarısını ayrıca belirtmek gerekir. O, daha bölgeye gelir gelmez askerî üstünlüğünü Rükneddin Hürşâh üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmayı başarmıştır. Pek çok defa Hürşâh'a elçiler göndererek teslim olmaktan başka seçeneğinin olmadığını vurgulamıştır. Hem askerî kuşatmanın başarısı hem de İlhan Hülâgû'nün psikolojik baskıları netice vermiş ve Hürşâh maiyeti ile birlikte 1256 yılında bulunduğu Meymundiz kalesinden inerek İlhan Hülâgû'nün huzuruna çıkmıştır (Howorth, 1876: 195; Aksarayî, 1943: 142; Abû'l Farac, 1950: 561; Boyle, 1968: 344; Cüveynî, 1988c: 155; Buell, 2003: 51; İbnü'l İbrî, 2011: 28; Reşîdüddîn Fazlullah, 2013: 24). Onun bu şekilde teslim olması sonrası daha fazla direnmeyen Alamut dâhil pek çok kale muhafızı teslim olmaya başlamışlardır.

Haşhaşî seferinin belki de en büyük ganimeti Hürşâh'a teslim olması konusunda telkinlerde bulunan Nasıreddin Tusi olmuştur. İlhan Hülâgû, Nasıreddin Tusi'ye bu hareketinden ötürü iltifatlarda bulunarak yanına almış ve sonrasında onu Azerbaycan'da Merâğa Rasathanesi'ni kurması için görevlendirmiştir (Brockelmann, 1964: 234; Spuler, 2011: 241; Barthold, 2012: 160; Şirinov, 2012: 437; Reşîdüddîn Fazlullah, 2013: 52). Hürşâh'a gelince, Hülâgû onu affederek Kazvin'e göndermiştir. Daha sonra Mengü Han

tüm İsmâîlî neslinin ortadan kaldırılmasını emrettiğinden kendisi dâhil tüm nesli öldürülmüştür.¹¹⁴

İlhanlı hükümdarı Hülâgû Han'ın Âbbasîler ile olan ilk teması Haşhaşîler üzerine başlatmış olduğu savaş neticesinde gerçekleşmiştir. İlhan Hülâgû, elçilerini Âbbasî halifesi Mustasım Billah'a (1242-1258) göndererek ondan bu savaş için kendisine destek vermesini istemiştir (Howorth, 1888: 116; Cüveynî, 1988c: 163; İbnü'l İbrî, 2011: 32; Bozkurt, 2013: 488; Reşîdüddîn Fazlullah, 2013: 30; Guignes, 2018a: 526). Halife bu teklifin bir Moğol hilesi olduğunu düşünerek, kendisinden talep edilen askerî desteği göndermemiştir. Mustasım Billah yine de Moğollar ile bozuşmamak adına İlhan Hülâgû'ye çeşitli hediyeler gönderilmesini istemiştir (Howorth, 1888: 117; Apak, 2011: 490; Reşîdüddîn Fazlullah, 2013: 31-33; Guignes, 2018a: 527). Bu duruma oldukça sinirlenen İlhan Hülâgû, Haşhaşî seferini bitirdikten sonra Mustasım Billah'a neden istediği desteği göndermediğini mektup yazarak sormuştur. Vezirlerinin etkisinde kalan Halife az miktardaki hediye bu mektuba cevap olarak göndermiştir (Cüveynî, 1988c: 164; İbnü'l İbrî, 2011: 32). Bu ve benzeri birkaç girişimden sonra istediğini alamayan İlhan Hülâgû savaş kararı alarak harekete geçmiştir.

Moğollar ve Âbbasî Devleti arasındaki savaş 1258 yılında başlamış ve Moğol orduları Âbbasî ordusunu mağlup etmeyi başarmıştır (Howorth, 1888: 122-125; Müverrih Vardan, 1937: 232; Abû'l Farac, 1950: 568-569; Grigor, 1954: 28-29; Boyle, 1968: 347-348; May, 2012: 55; Reşîdüddîn Fazlullah, 2013: 38-50). Bu yenilgi karşısında İlhan Hülâgû'nün Bağdat'ı tamamen ele geçirmesi tehlikesine karşın Mustasım Billah maiyetiyle birlikte İlhan Hülâgû'ye teslim olmuştur. Onun teslim olması ne kendisinin ne de o dönemde dünyanın en büyük ilim merkezlerinden biri olan Bağdat şehrinin yağma ve imhasını engelleyememiştir (Loewe, 1923: 642; Panipeti, 1972: 952). Moğol orduları yaklaşık sekiz bin insanın hayatına son verirken Abbâsî Devleti tarih sahnesinden silinmiştir (Kazvîni, 2018: 478).

¹¹⁴ Bu konuda Reşîdüddîn, Hürşah'ın yolda öldürüldüğü yazarken, Abû'l Farac ve Cüveynî, Hürşah'ın Mengü Han'ın huzuruna çıktıktan sonra öldürüldüğünü yazmaktadırlar (Abû'l Farac, 1950: 562; Cüveynî, 1988c: 160-161; Fazlullah, 2013: 26). Ayrıca bkz. (Boyle, 1968: 345; Buell, 2003: 51; Spuler, 2011: 61).

2.4.3.2. İlhan Hülâgû'nün Memlûk Devleti ile Mücadelesi

Hülâgû henüz İlhan olarak bölgeye gönderilmeden önce Mısır ve Suriye'de Eyyûbî Sultanı El-Melik Es-Salih'in ölümüyle başlayan karışıklık neticesinde çoğunluğunu Kıpçak Türklerinin oluşturduğu Memlûk Devleti 1250 yılında kurulmuştur (Koprman, 2002: 102; Kuşçu, 2002: 366). Tarih 16. yüzyıla değin varlığını koruyacak olan Mısır merkezli Memlûk Devleti'nin doğuşuna şahit olurken, İlhan Hülâgû 1258 yılında Bağdat'ı ele geçirmiş ardından Suriye topraklarını tehdit etmeye başlamıştır. Bu aşamada Moğol tehlikesi karşısında ne yapacağını bilemeyen Musul hâkimi Bedreddin Lülü, değerli hediyelerle birlikte bizzat Hülâgû Han'ın yanına giderek itaatini bildirmiştir (Abû'l Farac, 1950: 572; Şeşen, 2007: 257).

Bedreddin Lülü'nün itaatine karşın Moğol ordularından çekinmeyip onlara direnen emirlerde mevcuttur. Örneğin Artuklu Emiri Necmeddin Gazi ve Meyyâfârikîn Emiri Melik El Kamil, Moğollara karşı direnmeyi tercih etmişlerdir. Hatta bundan dolayı Hülâgû Han, oğlu Yaşmut'u Mardin ve Meyyâfârikîn üzerine göndermiştir (Abûl Farac, 1950: 572; Turan, 1973: 183). Bunun üzerine Melik El Kamil, Halep hâkimi Nasır'dan yardım talep etmiştir. Beklediği yardımı göremeyen Melik El-Kâmil, Moğollar karşısında başarı sağlayamadığı gibi kendisi esir olarak ele geçirilmiştir (Yinanç, 1963b: 618; Turan, 1973: 184; Hilmi, 1974: 479-480; Şeşen, 2007: 257). Hülâgû Han bizzat fethettiği Bağdat'tan hareketle Urfa önlerine gelmiş ve şehri sulh ile teslim almıştır. Hülâgû Han ardından Nusaybin ve Harran gibi şehirlerin direnç göstermesi üzerine söz konusu bu iki şehre savaşarak hâkim olmuştur (Howorth, 1888: 145; Abû'l Farac, 1950: 573; Aktan, 1991: 183; Tagrıberdi, 2013: 30-34). Suriye önüne biriken Moğol orduları 1260 yılında Halep önlerine gelerek yaklaşık bir hafta süren kuşatmanın ardından şehri ele geçirmişlerdir (Howorth, 1888: 147; Aktan, 1991: 184; İbnü'l İbrî, 2011: 39-40; Tagrıberdi, 2013: 35). Bu esnada Selçuklu sultanlarından II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan İlhan Hülâgû'nün yanına bizzat giderek itaatlerini bildirmişlerdir (Howorth, 1888: 139; Aksarayî, 1943: 151; Abû'l Farac, 1950: 573; Hilmi, 1974: 482; İbnü'l İbrî, 2011: 39; İbn Bibi, 2014: 584-587; Kuşçu, 2017: 96).

Moğolların hızlı ilerleyişi ve Halep şehrinin düşmesi sonrası Şam yönetimi Moğollar karşısında direnmenin fayda vermeyeceği kanaatine vararak şehri Moğollara teslim etmiş ve şehri istiladan kurtarmışlardır (Abû'l Farac, 1950: 574; Grigor, 1954: 37; Şeşen, 2007:

263; İbnü'l İbrî, 2011: 41; Tagrıberdi, 2013: 35). İlerleyişlerine devam eden Moğollar Gazze'ye gelerek bu şehri zapt etmişlerdir. Moğolların bu tehlikeli ilerleyişi karşısında Memlûk Sultanı Seyfeddin Kutuz (1259-1260) Moğollara karşı harekete geçmiştir (Howorth, 1888: 167; Tagrıberdi, 2013: 35).¹¹⁵

3 Eylül 1260 tarihinde Memlûklar ile Moğollar arasında Ayn Calut mevkiinde cereyan eden savaşta taraflar arasında kıran kırana bir mücadele yaşanmıştır. Bu mücadelenin sonucunda Memlûklar, Moğollara karşı üstün gelerek parlak bir zafer kazanmışlardır (Howorth, 1880: 115; Howorth, 1888: 168; El-Ömeri, 1941: 118; Abû'l Farac, 1950: 576; Boyle, 1968: 351; Aktan, 1991: 195; Preiss, 1995: 39-42; Şeşen, 2007: 267; Tagrıberdi, 2013: 37). Moğol ordu komutanı Ket Buga dâhil olmak üzere pek çok Moğol askerî savaş esnasında öldürülmüş, sağ kalanlar ise kaçarak hayatlarını kurtarmışlardır (Howorth, 1888: 168-169; Müverrih Vardan, 1937: 234; Abû'l Farac, 1950: 576; Boyle, 1968: 352; Schütz, 1991: 4; Preiss, 1995: 42; Reşîdüddîn Fazlullah, 2013: 55-60).

Moğolların Ayn Calut yenilgisi İslam âlemine moral bakımından ciddi bir fayda sağlamıştır. Moğolların kısa süre içerisinde aldıkları Suriye toprakları yine aynı şekilde Memlûk idaresi altında birleştirilmiştir. Böylece Filistin'den Fırat'a kadar olan İslam beldelerinde Moğol tehlikesi durdurulduğu gibi onların batı yönlü ilerleyişleri kesin olarak durdurulmuştur (Abû'l Farac, 1950: 578; Buell, 2003: 52; Köprülü, 2005: 257; Cahen, 2010: 286; Hitti, 2011: 666).

İlhan Hülâgû bu savaşa bizzat katılmamasının yanı sıra yeni bir Memlûk seferi noktasında herhangi bir girişim ya da talepte bulunmamıştır. Zira bu sıralarda Moğol büyük hanı Mengü Han öldüğünden yeni bir kurultayın toplanması söz konusu olmuş ve kendisinin bu kurultaya iştirak etmesi istenmiştir. Bununla birlikte bir başka gerekçe ise Azerbaycan ve civarının İlhan Hülâgû tarafından ele geçirilmesi sonrası Altın Orda Hanı Berke ile çeşitli ihtilaflara düşülmüş olmasıdır (Jackson, 1978: 208-209; Garthwaite, 2011: 130). Taraflar arasında yaşanan anlaşmazlığın sebebi İlhan Hülâgû'nün almış olduğu topraklardan Berke Han'a pay vermemiş olmasından kaynaklanmaktadır.¹¹⁶ İlerde

¹¹⁵ Sultan Kutuz, Moğolları güçlü bir şekilde karşılayabilmek adına cihat çağrısı yapmıştır. Onun bu çağrısına ilk olarak Baybars El Bundukdari önderliğindeki Bahri Memlûkları karşılık vermiştir. Bunun yanı sıra Akka'da bulunan Haçlılar ile anlaşarak tarafsızlıklarını sağlayan Sultan Kutuz, Mısır halkından yeni vergiler talep etmiştir (Arslantaş, 2003: 4-5).

¹¹⁶ İbni Vâsılı Hamevi'nin aktardığına göre Cengiz Han bir ferman yayınlayarak yeni alınacak toprakların taksimatını bir kaideye bağlamıştır. Buna göre; alınan topraklardan elde edilen gelir üçe bölünecek, üçte biri savaş sahibine kalırken geriye kalan üçte ikilik pay büyük han ve Cuci ailesine aktarılacaktır.

bahsedeceğimiz üzere bu durum Altın Orda Devleti ve İlhanlı Devleti arasında ciddi bir rekabete yol açmış, bu durum ise her iki devletin farklı politikalar yürütmesine sebep olmuştur.

(Hamevi, 1941: 151). El Mufaddal'a göre ise; Ceyhun Irmağı'nın batısında alınan yerlerin hasılatı beşe bölünecektir. İki bölümü büyük hana, iki bölümü toprakları ele geçiren hana, bir bölümü ise Batu ailesine verilecektir (El Mufaddal, 1941: 322).

3. BÖLÜM

BİZANS-MOĞOL İLİŞKİLERİ

Bu bölümde Bizans İmparatorluğu ile Moğol İmparatorluğu arasında kurulan siyasî münasebetler incelenmiştir. Ayrıca Moğol istilalarının Balkan ve Anadolu'yu etkisi altına aldığı sıralarda Bizans İmparatorluğu'nun bu tehdit karşısındaki tutumu, iç ve dış meselelerde takip ettiği politika Bizans-Moğol ilişkileri ekseninde değerlendirilmiştir.

3.1. İZNİK İMPARATORLUĞU DÖNEMİ

Bizans İmparatorluğu, Büyük Roma İmparatorluğu ile ayrılmasından sonra Anadolu ve Balkanlar için yüzyıllarca yıl mücadele etmiş ancak istediği kalıcı sonuca bir türlü ulaşamamıştır. Bu başarısızlığın yanı sıra bu mücadelelerin bir gerekçesi olan ve türlü badireler atlatan İstanbul, Bizanslıların tahmin edemeyeceği bir şekilde dindaşları Latinler tarafından ele geçirilmiştir. Latinlerin şehri yağmalamaya başlamaları üzerine çoğu Bizans vatandaşı evinden olmuş, bir kısmı ise şehri terk etmek zorunda kalmıştır. İşte bu noktada şehri terk edenler arasında bazı Bizans soyluları da bulunmaktadır. Bizans soylularının bir kısmı Latinler tarafından ele geçirilmemiş bölgelere kaçarak yerel halkın desteğiyle Bizans İmparatorluğu'nu İstanbul dışında yaşatmaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda III. Aleksios Angelos'un damadı Theodoros Laskaris, İznik'te ve yine Angelos hanedanlığından Mikhail Dukas Epir'de, Bizans İmparatorluğu'nun temsilcileri olarak karşımıza çıkmışlardır (Joinville&Villehardoin, 1963: 109-110; Vryonis, 1967: 153-154; Paine, 2001: 69; Demirkent, 2004: 180; Ayönü, 2009: 6; Ostrogorsky, 2015: 393). Bunun haricinde Bizans İmparatoru I. Andronikos Komnenos'un torunları Aleksios ve David kardeşler İstanbul'un Latinler tarafından ele geçirilmesinden az önce buradan kaçarak Trabzon bölgesinde hâkimiyetlerini ilan etmişlerdir (Finlay, 1851: 368; Treadgold, 1997: 710; Keçiş, 2009: 144).

İstanbul'un düşüşü ile ortaya çıkan bu yeni devletler içerisinde bizim için mühim olan İznik/Nikea İmparatorluğu'dur. Bu imparatorluğun sınırları, Anadolu'nun batı ucundan Ege Denizi ve Karadeniz'e kadar uzanmakta, kuzeyi ve batısında yeni kurulan Latin İmparatorluğu, doğusunda ise Selçuklu Devleti yer almaktadır (Norwich, 2013: 172-173). Yeni kurulan bu devleti sadece konum itibari ile değerlendirecek olursak eski başkente

yakınlığı sebebiyle onu geri almaya en uygun aday olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte kurulma aşamasındaki İznik İmparatorluğu, Epir Despotluğu'na nazaran daha şimdiden eski başkentten gelen pek çok soylu kimseye ev sahipliği yapmaya başlamıştır.

Latin saldırısından kurtulmayı başaran ve soylu bir aileden gelen Theodoros Laskaris (1206-1222) İznik'te İmparator olarak tahta çıkmayı başarmıştır. Ardından Ortodoks patrikliğini İznik'e taşıyarak gelenek olduğu üzere patrik elinden taç giymiş ve böylece hukuken İznik İmparatorluğu kurularak Bizans'ın meşru ardılı haline gelmiştir (Miller, 1923b: 482; Treadgold, 1997: 715; Angold, 2008a: 544-545; Herrin, 2010: 367; Angelov, 2019: 27-28). İstanbul'un 1204 yılında Latinler tarafından ele geçirilmesinden, 1261 yılında İzniklilerce geri alınmasına kadar geçen elli yedi yıllık süre zarfında Bizans tarihi İznik üzerinden devam etmiştir. Bu son cümleye atfen belirtmek gerekir ki İznik imparatorlarının ilk hedefi eski başkenti ele geçirmek ve hanedanlığın sürgün hayatına son vermek olmuş ve politikalarını buna göre şekillendirerek hareket etmişlerdir.

3.1.1. III. John Ioannes Vatatzes (1222-1254)

İznik İmparatorluğu'nu kurarak İstanbul'u ele geçirmek adına büyük bir adım atan Theodoros Laskaris'in ölümü sonrası yerine damadı III. John Vatatzes İznik İmparatoru olarak başa geçmiştir (Foord, 1911: 382; Nicol, 2003: 24; Angold, 2008a: 547; Akropolites, 2008: 41-42; Norwich, 2013: 180; Vasiliev, 2016: 582; Lemerle, 2019: 116). Kendisinin iş başına geldiği sırada yukarıda da ifade edildiği üzere Moğollar I. Deşt-i Kıpçak Seferi'ni gerçekleştirmekteydiler. Moğollar, söz konusu seferi tamamladıktan sonra Avrupa topraklarında tutunmayarak Moğolistan'a geri dönmüşlerdir. İşte onların geri dönmüş olmaları bölge adına tehlikenin atlatıldığı anlamını taşıyor ve siyasî bir kriz yaşanmasını engelliyordu. Dolayısıyla Moğolların bu ilk seferinin etki alanının bölge ile sınırlı kaldığını söylemek mümkün olduğundan, İznik İmparatorluğu için şimdilik bir tehdit söz konusu değildir. Anadolu ise Alaeddin Keykubat ile en parlak dönemini yaşamakta, adı geçen sultan Anadolu birliğini tesis etmek adına hareket ettiğinden onun fetih politikası yeni kurulan İznik İmparatorluğu için tehlike arz etmemektedir. Oldukça müsait olan bu siyasî ortam karşısında İmparator III. John Vatatzes devlet işleri ile daha yakinen ilgilenme fırsatı bulmuş, kısa süre içerisinde oluşturduğu ordu ile ana hedefine karşı harekete geçme fırsatına sahip olmuştur.

Bu elverişli ortamda hazırlıklarını tamamlayan III. John Vatatzes, yaklaşık iki yıl sonra harekete geçerek İstanbul'daki Latin yönetimini sıkıştırmaya başlamış ve Latin yönetimine karşı küçükte olsa başarılar elde etmeye başarmıştır. Hatta bu başarılar karşısında Latin yönetimi III. John Vatatzes ile 1225 tarihli bir barış anlaşması yaparak İstanbul'un güneyinde kalan bölgeleri kendisine bırakmıştır (Bartusis, 1992: 23; Nicol, 2003: 29; Akropolites, 2008: 48). Tarafların geçmişte yaşadıkları olaylar göz önünde bulundurulursa bu anlaşmanın uzun soluklu olamayacağı taraflar nezdinde de malumdur. Nitekim kısa süre sonra İmparator III. John Vatatzes, Bulgar Kralı II. İvan Asen (1218-1241) ile kurduğu dostluk ve akrabalık bağı sonrası onunla birlikte Latinlerin elindeki Rumeli'ye karşı bir saldırıda bulunmuştur. Müttefik güçleri bu saldırıları ile Latin ordusunu bozdukları gibi zengin ganimetlerle geri dönmüşlerdir (Miller, 1923b: 489; Akropolites, 2008: 56-59; Angold, 2008a: 548).¹¹⁷

III. John Vatatzes, Latinlere karşı düşmanca tutum içerisine girmişken Bulgar Çarı II. İvan Asen ile kurduğu ittifak oldukça işine yaramış ve çeşitli kazanımlar elde etmiştir. Bulgarlar ile iyi geçinmeye özen gösteren III. John Vatatzes, bir taraftan da doğudaki komşusu Anadolu Selçukluları ile iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Daha önceden ifade edildiği üzere Bizans imparatorları iki cephede savaştıktan genel itibarı ile kaçınmışlar ve başarı, biri ile anlaşıp diğeri ile savaştıktan sonra gelmiştir. Şimdi ise İznik İmparatorluğu, Bulgarlar ve Türkler ile barış tesis ederek Latinleri alt etmeyi hedeflemiştir. Bu dönemde doğuda bir başka tehlike de baş göstermiştir. Celâleddin Hârezmşâh'ın Anadolu'da sebep olduğu karışıklıklar bir yana onun bölgeye gelmesinden sonra Moğollar, Anadolu'da görünmeye başlamışlar ve yaptıkları saldırılar ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk hâkimiyetini sarsmışlardır. Hal böyleyken doğudan gelebilecek en büyük tehlikenin Moğol saldırısı olabileceğini düşünürsek Selçuklular, İznik İmparatorluğu ile Moğollar arasında bir tampon konumundadır. Henüz yeterli güce ulaşamayan ancak buna rağmen hedefi İstanbul'u Latin işgalinden kurtarmak olan İznik İmparatorluğu için doğudan gelecek olası bir istila hareketi İznik'i İstanbul'un durumuna düşürebilirdi. Bu durum karşısında İznik ve Selçuklu yönetimlerinin barış içerisinde

¹¹⁷ Bulgar Çarı bu yardım karşılığında İmparator III. John Vatatzes ve Ortodoks patriğinden Bulgar Kilisesi'nin özerkliğinin tanınmasını talep etmiştir (Miller, 1923a: 523). Bu talep, Asen'in kızı Helen ile III. John Vatatzes'in oğlu ve sonraki İmparator Theodoros Laskaris'in evlendiği bir tören ile resmen kabul edilmiş ve Bulgar Kilisesi bağımsızlığını kazanmıştır (Runciman, 1948: 360; Fine, 1994: 129-130; Treadgold, 1997: 723-724; Angold, 2008b: 742; Angelov, 2011-2012: 238).

hareket etmeleri kendi menfaatlerine olacağı için tarafların siyasî mevcudiyetleri bu noktada hayati öneme sahip olacaktır. Bu paydaşlığa rağmen taraflar arasında yine de birkaç önemsiz çatışma yaşandığını ifade etmek gerekir. Moğol tehlikesi bu çatışmaların taraflar arasında ciddi bir savaşa dönüşmesini engellemiştir (Cahen, 1994: 142-143). Hatta kısa süre sonra bu önemsiz çatışmaları görmezden gelerek dostane ilişkilerini sürdürmeye devam eden İmparator III. John Vatatzes ile Alaeddin Keykubat, Moğol tehlikesine karşı 1231 yılında bir barış anlaşması yaparak ortak düşmanlarına karşı bir birlik oluşturmuşlardır (Langdon, 1998: 98-99; Kılıç, 2002: 625).

Moğolların Anadolu'da ciddi bir tehlike olarak hissedildiği bu evrede III. John Vatatzes, Selçuklular ile yapmış olduğu bu barış ile ülkesinin doğu sınırlarını güvence altına alarak ana hedefi olan Latinlere karşı tekrardan harekete geçmiştir. Fakat III. John Vatatzes'in bu şekilde rahat hareket etmesinin sebebi, Moğolların tıpkı Balkanlar'da olduğu gibi Anadolu'da da tutunmayarak bir müddet sonra merkeze dönmüş olmasıdır. Bu ilk Moğol tehlikesinin Anadolu'dan uzaklaşması sonrası harekete geçen İmparator III. John Vatatzes, bir kez daha Bulgar Çarı II. İvan Asen ile birlikte Latin düşmanlarına karşı bir ittifak kurmuştur. 1235 yılında saldırı durumuna geçen müttefik orduları Latin hâkimiyetinde kalan topraklarda tahriplerde bulunarak İstanbul önlerine kadar ilerlemeyi başarmışlardır. Müttefik orduları saldırının tüm şiddetine rağmen kış mevsimine yaklaşmış olmasından ötürü herhangi bir netice elde edemediği için geri çekilmek zorunda kalmışlardır (Miller, 1923b: 489; Gibbon, 1963: 558; Lower, 2005: 83; Akropolites, 2008: 59; Angold, 2008b: 738; Vasiliev, 2016: 592).

İstanbul'u geri alma hedefinden ödün vermeyen III. John Vatatzes, bu tarihten iki yıl sonra tekrardan İstanbul önlerine gelerek şehri kuşatmıştır. Fakat yine bir netice elde edememiştir. Söz konusu kuşatmanın akamete uğramasının en büyük sebebi o esnada II. İvan Asen ile III. John Vatatzes'in arasının açılmaya başlamış olmasıdır. Bulgarlar İstanbul'un, İznik yönetimi tarafından ele geçirilmesinin kendileri için çok daha tehlikeli olabileceğini öngörerek, İstanbul'da güçlü bir Bizans oluşturmak yerine güçsüz bir Latin devletinin varlığının, ülkeleri için daha yararlı olacağını düşünmüşlerdir. Bu politika değişikliğini uygulamak için harekete geçen II. İvan Asen, bu kez de Latinler ile bir ittifak kurmuştur. Bundan sonra II. İvan Asen, Moğol istilası sonrası dağılan Kıpçakları yanına alarak Çorlu'yu kuşatmıştır (Finlay, 1854: 384-385; Fine, 1994: 130-131; Treadgold, 1997: 724; Lower, 2005: 85; Vászary, 2007: 76; Akropolites, 2008: 60-62). II. İvan Asen,

her ne kadar başarılı bir kuşatma gerçekleştirmiş olsa da o esnada eşi, çocuğu ve bir piskoposun salgın bir hastalığa yakalanıp ölmesini ilahi bir mesaj olarak değerlendirek söz konusu kuşatmayı kaldırmıştır (Miller, 1923a: 523; Miller, 1923b: 490; Fine, 1994: 130; Treadgold, 1997: 724; Lower, 2005: 85; Akropolites, 2008: 62-64; Norwich, 2013: 183).

Yukarıda ifade edildiği üzere ilk Moğol istilalarının Doğu Avrupa ve Anadolu'yu vurduğu dönemde, İznik İmparatorluğu doğrudan bir tehlike ile karşı karşıya kalmamıştır. Hatta bu esnada Anadolu'da Selçuklular ile varılan uzlaşısı sonrası arkasını güvence altına alan III. John Vatatzes, Latinler ile ilgilenme fırsatı bulmuştur. Ancak İznik İmparatorluğu için Moğol istilalarının ikinci dalgası ilki kadar sorunsuz bir şekilde atlatılamamıştır. İkinci bölümde anlatıldığı üzere 1236 yılında Batu Han tarafından gerçekleştirilen II. Deşt-i Kıpçak Seferi ile Moğollar bir kez daha Doğu Avrupa'ya gelerek buralarda, ilkinden çok daha şiddetli saldırılarda bulunmuşlardır. Onların bu saldırıları neticesinde bölgedeki statüko bozulduğu gibi bölgenin en güçlü unsuru olarak karşımıza çıkan Kıpçaklar, yurtlarını terk ederek Macaristan'a göç etmek zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte Kıpçaklar bir müddet sonra Trakya hudutlarında birikmeye başlamışlardır (Langdon, 1998: 103; Vásáry, 2007: 78; Akropolites, 2008: 61).¹¹⁸

Moğolların sebep olduğu bu yeni göç dalgasını lehine çevirmek için harekete geçen İmparator III. John Vatatzes, Latinleri abluka altına almak amacıyla, Kıpçakların bir kısmını Trakya hudutlarına yerleştirmiştir. Ayrıca İznik İmparatoru, Kıpçaklardan nüfus açısından önemli bir kısmını ordusu içerisinde istihdam etmek üzere Anadolu'da Menderes Vadisi civarına yerleştirmiştir (Witteck, 1986: 13; Bartusis, 1992: 27; Halperin, 2000: 238; Ostrogorsky, 2015: 409). III. John Vatatzes'in bu son faaliyeti tam olarak beklentisini karşılamadığı gibi Kıpçakların ırkdaşları olan Müslüman Türkler ile kaynaşmaları sonrası bölgenin Türkleşmesi hız kazanmıştır (Finlay, 1854: 387; Turan, 1971: 352; Wittek, 1986: 13; Uyumaz, 2003: 85). Öte yandan Kıpçakların Macaristan'a gelmelerinden sonra Balkanlar'a inen Moğollar, bu devleti ve akabinde III. John Vatatzes'in Latinlere karşı desteklerini gördüğü II. Bulgar Devleti gibi Balkanlar'ın en büyük iki devletini istila etmişlerdir. Fakat buna rağmen bilindiği üzere Moğollar, Ögedey Han'ın 1241 yılındaki ölümü üzerine Karakurum'a dönmek zorunda

¹¹⁸ I. Deşt-i Kıpçak Seferi'nde Bizans arazisine sığınan on bin civarında Kıpçak vardır (Halperin, 2000: 235; D'Ohsson, 2008: 137).

kaldıklarından Balkanlar'da daha fazla ilerlemeyerek geri dönmüşlerdir. İşte tamda bu noktada Moğolların söz konusu seferi ile yıktıkları düzen karşısında III. John Vatatzes, Balkanlar ile daha yakından ilgilenme fırsatına sahip olmuştur (Finlay, 1854: 389; Langdon, 1998: 112; Giebfried, 2013: 129).

III. John Vatatzes, Macar ve Bulgarlar gibi güvenliğini tehdit eden iki düşmanın Moğollar tarafından saf dışı bırakılışı sonrası sınır güvenliğinden emin bir şekilde harekete geçmiştir. O, bu doğrultuda kısa süre içerisinde Serez'i ele geçirdiği gibi Meriç'e kadar ileri harekâtına devam ederek Selanik'i zapt etmeye muvaffak olmuştur (Akropolites, 2008: 78-86; Vasiliev, 2016: 598-599). III. John Vatatzes'in herhangi bir engel ile karşılaşmaması şüphesiz Balkanlar üzerinden kendisini tehdit edecek bir gücün kalmayışı ile doğrudan alakalıdır. III. John Vatatzes bu son saldırısında daha önce ordu içerisinde istihdam ettiği Kıpçak birliklerinden yararlanmış ve 1242 yılında Kutsal Roma İmparatoru II. Frederich ile kurduğu bağ ile Latinlere karşı elini güçlendirmeye çalışmıştır (Treadgold, 1997: 725; Langdon, 1998: 113; Vasiliev, 2016: 593-594; Gregory, 2019: 338).

Moğolların II. Deşt-i Kıpçak Seferi'nin İznik'teki olumlu etkisinden başka İznik İmparatorluğu'nu tedirgin eden bir durum daha yaşanmıştır. Bu durum Moğolların Baycu Noyan ile gerçekleştirdikleri Anadolu seferi olmuştur. Moğollar ikinci kez Anadolu'da göründükleri sıralarda Selanik üzerine bir kuşatma gerçekleştiren III. John Vatatzes, oğlu Theodoros'tan Moğolların Köseadağ Savaşı ile Selçuklu Türklerini yenerek Anadolu'da ilerledikleri yönünde bir mektup almıştır. Bu mektup üzerine derhal harekete geçen III. John Vatatzes, Selanik kuşatmasını kaldırıp buranın mevcut hâkimine despot unvanı verdikten sonra Lapseki'ye kadar geri çekilmek zorunda kalmıştır (Miller, 1923b: 491; Treadgold, 1997: 725; Langdon, 1998: 114; Nicol, 2003: 29; Akropolites, 2008: 72-74; Giebfried, 2013: 134; Ostrogorsky, 2015: 405-406). III. John Vatatzes bu şekilde geri çekilmesinin yanı sıra olası bir Moğol saldırısına karşı dirençli olabilmek için hazırlıklara girişmiştir. Bu doğrultuda Selçuklu Devleti ile arasında kalan sınır kalelerine askerî takviye yapılmasını ve bu kalelere uzun süre yetecek kadar askerî levazım ve gıda ürünlerinin tedarik edilmesini emretmiştir (Vryonis, 1971: 218-219; Angold, 1975: 194; Langdon, 1998: 118). Bu şekilde hazırlık yapılmasının sebebi batı işlerinin devamlılığı için doğu sınırlarının emniyetli olması gerekliliği ile alakalıdır. Bu politikayı daha en başından siyasetine dâhil eden III. John Vatatzes, Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin

Keyhüsrev (1237-1246) ile ondan gelen talep üzerine Menderes Nehri civarında bir araya gelmiştir. Bu buluşmayla birlikte söz konusu taraflar arasında Moğollara karşı birlikte hareket etmek amacıyla bir savunma birliği anlaşması yapılmıştır (Finlay, 1854: 389; Miller, 1923b: 492; Gibbon, 1963: 638; Vryonis, 1971: 165; Bartusis, 1992: 24; Akropolites, 2008: 74-76; Vasiliev, 2016: 597; Ayönü, 2018: 252).¹¹⁹ Bu arada II. Bulgar Devleti ile de onlardan gelen talep üzerine bir anlaşma yapılmıştır (Evans, 1960: 67). Böylece Moğolların Doğu Avrupa ve Anadolu üzerine gerçekleştirdikleri ikinci dalga saldırılar adı geçen bölgelerde siyasî dengeleri tamamıyla değiştirmiştir. Bu durum ise İznik İmparatorluğu'nun siyaseten Moğol gerçeği ile tanışmasına sebep olmuştur.

Selçuklu Devleti ile yapılan anlaşma ile birlikte III. John Vatatzes, kendinden önce tahta oturan Bizans İmparatorlarının Anadolu politikası haline getirdikleri Türkleri bu topraklardan çıkarma tasarımlarına zıt bir politika geliştirmiştir. III. John Vatatzes dönemin siyasî konjonktürüne uygun olarak Selçuklu Devleti ile siyasî ve askerî ittifak kurarak Türkleri bu coğrafyada ayakta tutabilmek için politika geliştirmiştir. III. John Vatatzes, sınırlarına kadar sokulan Moğol tehlikesine karşı İstanbul'u ele geçirme hedefinden bir anda uzaklaşarak kendisini başka bir siyasetin ve tehlikenin içerisinde bulmuştur. Bizans İmparatorluğu birinci bölümde ifade edildiği üzere hem Balkanlar'da hem de Anadolu'da büyük mücadeleler vermiş ve askerî anlamda sıkışınca o anki düşmanına karşı bölgenin diğer güçleri ile birlikte hareket etmiştir. İmparatorluk bu şekilde siyasî bölünmüşlüğünden ötürü Balkanlar'da uzun bir dönem varlığını muhafaza etmiştir. Ancak şimdi İznik İmparatorluğu her iki cephede, tek bir amaçla ve tek bir merkezden idare edilen bir ulus ile karşı karşıya kalmış ve daha şimdiden etkilerini hissetmeye başlamıştır.

Baycu Noyan'ın Köseadağ Savaşı'nın ardından Anadolu'dan çekilmesi sonrası İznik İmparatorluğu rahat bir nefes almıştır. Hatta bu savaş sonrası Anadolu'da bozulan siyasî ve ekonomik düzen kısa vadede tarımsal üretimin azalmasına sebep olduğundan, İznik İmparatorluğu için ciddi bir ekonomik fayda sağlamış, erzak sıkıntısı çeken Türklere fahiş fiyatlarla satılan ürünlerden büyük kazançlar elde edilmiştir (Ostrogorsky, 2015: 410; Ayönü, 2018: 254-255). Uzun vadede düşünecek olursak bu tarihten itibaren başlayan

¹¹⁹ Selçuknâme müellifi savaşı kaybeden Gıyaseddin Keyhüsrev'in İstanbul'a (?) kaçtığını ancak barışın tesis edilmesi dolayısıyla geri döndüğünü belirtir (Selçuknâme, 2014: 43). Müellif burada bir hata yaparak Gıyaseddin Keyhüsrev'in İstanbul'a hareket ettiğinden bahseder ki böyle bir hareket o esnada İznik yönlü olması gerekmektedir.

Moğol baskısı ile birlikte Selçuklu uç bölgelerine büyük Türkmen kitleleri birikmeye başlamış ve bunlar Bizans topraklarına saldırılarda bulunarak ikinci dalga uç beyliklerinin kurulmasına öncülük etmişlerdir (Turan, 1977: 251; İnalcık, 2007: 479).¹²⁰

Kösedağ Savaşı ile Selçuklu hâkimiyetinin zayıflamasına sebep olan Moğollar, İznik İmparatorluğu'nu bir hayli telaşlandırmışlardır. Onların Anadolu'da tutunmayarak merkeze geri dönmeleri İmparator III. John Vatatzes'e hiç beklemediği bir fırsat sunmuştur. Zira doğuda ve batıda İznik'i tehdit edecek bir gücün kalmayışı üzerine III. John Vatatzes dikkatini tekrardan Balkanlar üzerine çevirmiştir (Giebfried, 2013: 135; Norwich, 2013: 184; Murata, 2015: 485). III. John Vatatzes ilk olarak Moğol istilasını ile sarsılan ve ardından Çar I. Kaliman'ın 1246 yılındaki ölümü ile zafiyete uğrayan II. Bulgar Devleti arazisine girmiştir. İmparatorluk orduları Makedonya'ya kadar ilerlemiş ve kısa süre içerisinde Rodop, Melnik ve Serez gibi yerleri ele geçirmiştir (Bartusis, 1992: 24; Fine, 1994: 156; Treadgold, 1997: 728; Kayapınar, 2002: 814; Akropolites, 2008: 78-87; Norwich, 2013: 184; Vasiliev, 2016: 598). Buradan hareketle yönünü Selanik'e çeviren III. John Vatatzes bu şehri ele geçirerek Balkanlar'ın tartışmasız en büyük gücü haline gelmiştir (Diehl, 1923: 429-430; Miller, 1923b: 492-493; Runciman, 1948: 361; Vryonis, 1971: 165; Fine, 1994: 156-157; Akropolites, 2008: 89; Angold, 2008a: 549; Vasiliev, 2016: 598). Bu güç karşısında Epir Despotluğu 1253 yılında III. John Vatatzes'in hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. Böylece İmparator III. John Vatatzes için İstanbul'u ele geçirmek artık an meselesi olmuştur (Giebfried, 2013: 135; Norwich, 2013: 184-185; Ayönü, 2015: 21; Vasiliev, 2016: 599; Lemerle, 2019: 117).

İlk aşamada Moğollar hem Anadolu'da hem de Balkanlar'da yapmış oldukları istila hareketleri ile İznik İmparatorluğu'nu oldukça rahatlatmışlardır. İmparator III. John Vatatzes, tahta çıktıktan sonra ilk hedefi eski başkent İstanbul'u ele geçirmek olmuştur. Bu hedefin yanı sıra tarihsel olarak aynı döneme denk gelen Moğol istila gerçeğini öngörmüş ve dış politikasını şekillendirirken Moğolları siyasetine dâhil etmek zorunda kalmıştır. III. John Vatatzes Balkanlar'ı vuran Moğol istilalarının meyvesini toplarken

¹²⁰ Bu beylikler; Karamanoğulları (1256-1483), İnanoğulları (1261-1368), Menteşeoğulları (1280-1424), Karesioğulları (1297-1360), Germiyanogulları (1300-1429), Eşrefogulları (?-1326), Saruhanogulları (1302-1410), Aydinogulları (1308-1426), Alâye Beyliği (1293-1471), Hamidoğulları (1301-1423), Dulkadiroğulları (1339-1521), Eretnaoğulları (1335-1381), Çobanoğulları (1227-1309), Pervâneoğulları (1277-1322), Tâceddinoğulları (1348-1428)'dir. Detay için bkz. (Merçil, 1991: 138-139).

Papa ve Fransa Kralı IX. Louis'in (1226-1270) Hristiyanlık davetini Mengü Han'a iletmesi için Karakurum'da bulunan William Rubruck'un, bir keşiş ile yaptığı sohbetin seyahatnamesine yansıyan kısmı oldukça dikkat çekicidir. William Rubruck'un yazdığına göre Mengü Han tarafından istila amacıyla yeni birlikler yola çıkartılmış ve Moğol birlikleri İran, Anadolu ve İznik üzerine saldırılar gerçekleştirmeleri için görevlendirilmişlerdir (Langdon, 1998: 129; William of Rubruck, 2010: 222-223; Korobeinikov, 2014: 188-189). Durum böyleyken bizim için tarihi ehemmiyeti yüksek olan bir hadise cereyan etmiştir. 1252 yılında Moğol büyük hanı Mengü Han'ın elçileri İznik'e İmparator III. John Vatatzes ile görüşmeye gelerek ilk adımı atmışlardır (Korobeinikov, 2014: 189). İznik'e gelen bu Moğol elçisi ile daha sonra Karakurum'da görüşen William Rubruck'un arasında geçen sohbeğe göre, Moğol elçileri İmparator III. John Vatatzes ile görüşerek Mengü Han tarafından gönderilen değerli hediyeleri takdim etmişlerdir. Hatta İznik İmparatorunun bu hediyeler karşısında gözleri kamaşmıştır. İmparator III. John Vatatzes ile görüşen Moğol elçileri ardından İmparatora, kendisinin de Mengü Han'a bir elçi göndermesini tavsiye ederek bunun aralarında husumet çıkmaması için önemli olduğunu bildirmişlerdir (William of Rubruck, 2010: 227).¹²¹

Moğol elçileri tarafından yapılan bu öneri üzerine harekete geçen III. John Vatatzes'te 1253 yılında Karakurum'a bir elçilik heyeti göndermiştir. Söz konusu İznik elçisinin Karakurum'daki varlığını Mengü Han'ın yanında bulunan William Rubruck'un seyahatnamesinden takip edebiliyoruz. William Rubruck Mengü Han'ın huzuruna çıkmak için kendisinin deyişiyle soğuk bulduğu otağa gittiğinde açlıklarını yatıştırmak için az miktarda ikram edilen eti pişirip orada bulunanlarla birlikte yemişlerdir. Tam bu esnada kendisi ile aynı pozisyonda olan yani Mengü Han ile görüşmek için orada bulunan bir kişi ile tanıştıklarında, bu kişinin İznik İmparatoru III. John Vatatzes'in elçisi olduğunu öğrenmiştir. Hatta William Rubruck İznik elçisinin buradaki varlığından haberdar edilmediği için şaşırmıştır. Tanışma faslından sonra İznik elçisi William Rubruck'a III. John Vatatzes ile savaşta mısın barışta mısın diye sormuş seyyahta elçiye ne barışta ne de savaşta diye cevap vermiştir. Ardından da William Rubruck kendisinin İznik elçisi tarafından orada koruma altına alındığından bahsetmiştir (William of

¹²¹ Bir görüşe göre İmparator III. John Vatatzes, 1252 yılında İznik'e gelen bu elçiler arasındaki baş elçiye rüşvet vererek Moğollar hakkında bilgi almaya çalışmıştır. Elçi İznik İmparatoruna Mengü Han'a elçi göndermesinin kendi yararına olacağını bildirmiştir (Korobeinikov, 2014: 189).

Rubruck, 2010: 175). Bizans elçisinin William Rubruck'a sorduğu bu sorunun nedeni herhalde IV. Haçlı Seferi sonrası artan Katolik-Ortodoks çekişmesinde seyyahın hangi safta yer aldığına tespiti ile alakalıdır. Kaldı ki William Rubruck Bizans elçisine verdiği cevabın hemen akabinde bölgelerin birbirlerine uzak olduğunu ve birbirleri ile alakaları olmadığını söylemiştir. Onun bu sözlerle kastettiği de Fransa ve Papalık ile İstanbul arasında herhangi bir karasal bağın olmayışı olarak yorumlanabilir.

İznik haricinde adı geçen diğer yerlerin Moğollar tarafından ele geçirildiğini göz önünde bulundurursak III. John Vatatzes, Moğol tehlikesi karşısında diyalog yolunu açık tutarak olası bir sıcak çatışmaya mahal vermeden İstanbul hedefine ulaşmak istemiştir. Ancak beklenenin aksine ilk adımı atan İznik yönetimi olmamıştır. Aslında bu durum daha öncesinden de takip edilen bir durumdur. Zira hatırlanacağı üzere Ögeday Han'ın elçileri de Alaeddin Keykubat'ı ziyaret ederek tabiiyet almışlardı. Zannımızca bu bir Moğol politikasıdır ve düşman olarak görülen devletlere psikolojik baskı yaparak üstünlüklerini kabul ettirme amacına yöneliktir.

3.1.2. II. Theodoros Laskaris (1254-1258)

İmparatorluğu döneminde önemli icraatlar gerçekleştirerek haklı bir şöhreti elde eden III. John Vatatzes öldükten sonra yerine oğlu II. Theodoros Laskaris geçmiştir (Foord, 1911: 383; Miller, 1923b: 500; Treadgold, 1997: 730; Langdon, 1998: 130; Akropolites, 2008: 103; Angold, 2008a: 558). Babasından güçlü bir imparatorluk devralan genç İmparator tahta çıktığı sıralarda üst düzey bir Moğol elçilik heyeti de İznik'e doğru yaklaşmaktaydı. Kaynaklar gelen bu Moğol elçilerinin Manisa'da karşılandığını ve bu kabulün II. Theodoros Laskaris tarafından bir güç seremonisi haline getirildiğinden bahsetmektedirler. Yine aynı kaynaklar bunun sebebinin, II. Theodoros Laskaris'in korktuğu Moğolları etkilemeye çalışması ile açıklamaktadırlar (Langdon, 2003: 194; Ostrogorsky, 2015: 412; Vasiliev, 2016: 602).

İznik İmparatorluğu'nu teyakkuza geçiren bu elçilik heyetinden başka önemli bir mesele ise İlhan Hülâgû ile birlikte görevlendirilen Baycu Noyan'ın bir kez daha Anadolu'da görünmüş olmasıdır. Hem Moğol elçilerinin tahta çıkma arifesinde İznik'e gelmiş olmaları hem de Moğolların askerî kanadının Anadolu'da görünmesi II. Theodoros Laskaris'i oldukça tedirgin etmiştir. İmparator söz konusu Moğol heyetini iyi bir şekilde ağırlayıp uğurladıktan sonra babasının çok önem verdiği Anadolu sınır tahkimatını

kontrol etmek ve kalelerin durumunu yerinde görebilmek için bizzat yola çıkmıştır (Langdon, 1998: 131-132; Langdon, 2003: 194). Öte yandan III. John Vatatzes'in ölümünü fırsat bilen Bulgarlar, Rumeli taraflarında daha önce ele geçirilen birçok yeri zapt ederek İznik İmparatorluğu'nu sıkıştırmaya başlamışlardır. Bu durum karşısında II. Theodoros Laskaris derhal harekete geçerek herhangi bir toprak kaybına mahal vermeden Bulgarlar ile arasında barışı tesis etmiştir (Finlay, 1854: 404; Diehl, 1923: 430; Miller, 1923a: 525; Miller, 1923b: 502; Fine, 1994: 160; Treadgold, 1997: 730; Kayapınar, 2002: 814; Akropolites, 2008: 106-107).

Bulgarların İznik İmparatorluğu'na karşı bu şekilde saldırgan bir tutum izlemelerindeki bir amilde yeni İmparatorun doğudaki kalelerin tahkimatı ile uğraşırken mesafe olarak batıya uzak kalmasıdır. Bu durum bize III. John Vatatzes'in doğu sınır politikasının ne kadar isabetli olduğunu göstermektedir. Zira İmparator II. Theodoros Laskaris'te bu politikanın önemini anlama fırsatı bulmuştur. II. Theodoros Laskaris henüz Serez istikametinde iken önceden Anadolu'ya gönderdiği elçisi Mouzalon'dan, Moğolların Anadolu'ya karşı saldırılarda bulundukları yönünde bir mektup almıştır. Bu haber karşısında konaklamak üzere vardığı Serez'den hızlıca ayrılarak Bulgar seferini mümkün mertebe süratli bir şekilde noktalayıp geri dönmeye çalışmıştır (Akropolites, 2008: 116). Daha sonra durumun bir istila hareketi olmadığını öğrenince ilerleyişine normal bir şekilde devam etmiştir.

İznik İmparatorlarının devlet politikası haline getirdiği bir mesele varsa oda şüphesiz İstanbul'u Latin işgalinden kurtarıp imparatorluğun sürgün hayatına son vermek olmuştur. Söz konusu amaç kısa süren saltanatı süresince İmparator II. Theodoros Laskaris'te de var olmuştur. İmparator bu ideali Balkanlar'da tekrardan harekete geçen Bulgarlar ile uğraşmasından ötürü bir türlü gerçekleştirememiştir. Bizanslı müellif Akropolites'in aktardığına göre II. Theodoros Laskaris, Bulgar seferinden henüz yeni dönmüşken, Bulgarlar Kıpçaklardan aldıkları destekle bir kez daha harekete geçerek Trakya civarında yağmalarda bulunmuşlardır. Bunun üzerine tekrardan harekete geçen II. Theodoros Laskaris, İznik'in güvenliğini kendisi seferde iken garanti altına almak adına Selçuklu Devleti'ne bir elçi göndermiştir. Bu durum II. Theodoros Laskaris'in Moğol istilasına uğrama ihtimalinden ne kadar endişe duyduğunu göstermektedir. Böyle bir durumla karşılaşmanın İznik ve İmparatorluk tarihi için aşılabilir sorunlar açacağını öngören II. Theodoros Laskaris devletinin bekasını Anadolu'nun Selçuklularda kalması

şartına bağlamış ve bu doğrultuda hareket etmiştir. Moğolların Anadolu'daki durumu hakkında bilgi sahibi olmaya çalışan II. Theodoros Laskaris herhangi bir tehlike durumunun olmadığı haberini alınca, İznik'ten Rumeli'ye doğru tekrardan harekete geçmiştir (Akropolites, 2008: 121). Anadolu sınırından emin olan II. Theodoros Laskaris ardından büyük bir ordu ile Bulgarlar üzerine yürümüştür. Kalabalık İznik ordusu karşısında tutunamayacağını anlayan Bulgarlar geri çekildikleri gibi Tzepaina hisarını İznik İmparatorluğu'na bırakmak zorunda kalmışlardır (Akropolites, 2008: 123).

II. Theodoros Laskaris bu şekilde Bulgarlar üzerine başarılı bir saldırı gerçekleştirip İznik'e doğru yola çıktığında, daha sonra tahta çıkacak olan Mikhail Palaiologos, II. Theodoros Laskaris'ten çekinerek Selçuklu Devleti'ne sığınmış bulunuyordu.¹²² Mikhail Palaiologos bu şekilde kaçarak Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'un yanına gelmiş ve onun tarafından iyi bir şekilde karşılanmıştır. Selçuklu Sultanı İznik'e karşı elini güçlendirdiği, kaçak Mikhail ise canını kurtardığı için kendisini şanslı saydığı sıralarda, İlhan Hülâgû, Karakurum'dan hareketle İran coğrafyasına gelmiştir. Uzun bir müddet Müslüman devlet adamlarına yaptıkları suikastlar ile korku salan Haşhaşîler ve ardından bir müddet Bizans İmparatorluğu'na yarattığı sorunlar ile karşımıza çıkan Abbasîleri ortadan kaldırmıştır. O bu şekilde Suriye'ye doğru ilerlerken bir diğer Moğol ordusu ise Baycu Noyan komutasında Anadolu üzerine yürümekte idi. İşte bu Moğol komutanının Anadolu harekâtı, 1256 yılında Aksaray civarındaki Sultanhanı'nda vuku bulacak savaşın fitilini ateşlemiştir.

Selçuklular ile Moğollar arasında cereyan edecek bu savaşta II. İzzeddin Keykavus, kısa süre önce kendisine iltica eden Mikhail Palaiologos komutasında Hristiyan askerlerinden oluşan bir birliği Moğollar ile mücadele etmesi için görevlendirmiştir (Miller, 1923b: 504; Geanakoplos, 1959: 29; Kaymaz, 1970: 61; Akropolites, 2008: 131-133; Korobeinikov, 2014: 193). Selçuklu ordusu ve Mikhail Palaiologos öncülüğündeki

¹²² Akropolites'e göre Mikhail Palaiologos, önceden III. John Vatatzes tarafından Büyük İmrahor unvanı ile Bitinya bölgesine idareci olarak atanmıştır. II. Theodoros Laskaris, Bulgar seferindeyken Bitinya halkı kendisine mektup göndererek Mikhail Palaiologos'un görevini terk ederek Türk ülkesine kaçtığını bildirmişlerdir (Akropolites, 2008: 130). Bir başka Bizanslı müellif Pachymérès ise bu konu hakkında farklı bilgi vermektedir. Ona göre, Mikhail Palaiologos İmparator II. Theodoros Laskaris tarafından kendisi batı işleri meşgulken İznik'i idare etmesi için bırakılmıştır. O bu görevi ifa ederken Kotis adındaki birisi kendisine gelerek İmparator'dan korkması gerektiğini ve hayatının tehlikede olduğunu söyleyerek Türk ülkesine kaçarak hayatını kurtarmasını yönünde telkinlerde bulunmuştur. İşte ona göre Mikhail Palaiologos bu şekilde İznik'ten kaçmıştır (Pachymérès, 2009: 1). Ayrıca bkz. (Finlay, 1854: 407; Miller, 1923b: 503-504; Geanakoplos, 1959: 28-29; Korobeinikov, 2014: 192; Ostrogorsky, 2015: 412).

Hristiyan birlikleri her ne kadar başarılı bir şekilde mücadele etmişlerse de Arslan Doğmuş adındaki bir Selçuklu beyinin saf değiştirmesi neticesinde Selçuklu ordusu mağlup olmuştur (Sümer, 1969: 29-30; Kaymaz, 1970: 62-63; Turan, 1988: 67; Müneccimbaşı, 2001: 96-97; Akropolites, 2008: 133; İbnü'l İbrî, 2011: 27; Selçuknâme, 2014: 46). Gönderdiği birliklerin bu şekilde yenilgiye uğraması sonrası alabildiği kadar kıymetli eşyayı ve ailesini yanına alan II. İzzeddin Keykavus, Moğol takibatı sebebiyle bir süre kaçak bir şekilde yaşamıştır. Daha sonrasında ise İmparator II. Theodoros Laskaris'in yanına sığınmak zorunda kalmıştır (Aksarayî, 1943: 137; Turan, 1971: 485; Sevim&Yücel, 1989: 179; Merçil, 1990: 717; Müneccimbaşı, 2001: 99; İbn Bibi, 2014: 574-548; Korobeinikov, 2014: 194; Selçuknâme, 2014: 46).

Anadolu'da bunlar olup biterken Rumeli civarında bulunan II. Theodoros Laskaris, Moğolların Anadolu'daki faaliyetlerinden haberdar olur olmaz Mikhail Laskaris komutasında bir birliği Selanik'te bırakarak derhal geri dönmek için yola çıkmıştır (Akropolites, 2008: 134). Onun bu şekilde hızlı bir geri dönüş yapmasının sebebi babasının ve kendisinin doğu politikası çerçevesinde önem verdikleri Selçuklu toprak bütünlüğünün Baycu Noyan'ın saldırısı sonrasında kesin olarak kırılmış olması ve artık İznik'e giden yolların Moğol kontrolü altına girmiş olmasıdır. Bu durumda ilk amacı ülkesinin sınırlarını korumak olan II. Theodoros Laskaris, geri dönüş yolunda Lidya bölgesinde karargâh kurduğu sırada kendisine iltica eden II. İzzeddin Keykavus'u gayet iyi bir şekilde karşılamış ve kendisine bol miktarda hediye takdim ederek desteklerini bildirmiştir (Akropolites, 2008: 134; Pachymérés, 2009: 35-36). Belirtmek gerekir ki II. İzzeddin Keykavus'un İznik'teki varlığı kalıcı olmamıştır. Anadolu'yu ele geçiren Baycu Noyan, İlhan Hülâgû tarafından Bağdat seferine destek vermesi için çağırılınca, Baycu Noyan beraberindeki Moğol askerleri ile birlikte Anadolu'dan hareketle Bağdat'a yönelmiştir. Moğol komutanının bu şekilde Anadolu'dan çıkması üzerine İmparator Theodoros Laskaris'ten aldığı destekle İznik'ten ayrılan II. İzzeddin Keykavus, Konya üzerine yürümüştür. Herhangi bir çatışma yaşanmadan şehir halkı tarafından selamlanan II. İzzeddin Keykavus tahta oturmuştur (Turan, 1971: 485; İbn Bibi, 2014: 580; Selçuknâme, 2014: 46).¹²³

¹²³ II. İzzeddin Keykavus'a yapılan yardım hususunda Akropolites dört yüz asker verildiğini, Aksarayî ise üç bin asker verildiğini ifade etmektedir (Aksarayî, 1943: 145; Akropolites, 2008: 138). Ayrıca bkz. (Bartusis, 1992: 52).

II. Theodoros Laskaris'in İzzeddin Keykavus'a bu şekilde askerî destek vererek Moğollara karşı açık bir tavır takınması herhalde İlhan Hülâgû'nün gerçekleştirdiği seferlerle alakalıdır. Yukarıda ifade edildiği üzere İlhan Hülâgû, Karakurum'dan aldığı direktifler doğrultusunda doğrudan Azerbaycan'a gelmiş ve buradan hareketle ilerleyişine devam etmiştir. Anadolu işleri ise Baycu Noyan'ın kontrolüne bırakılmıştır. Baycu Noyan, sonrasında İlhan Hülâgû'nün çağrısı ile ona katılmıştır. Moğol istila hareketinin merkez noktasının Anadolu olmayışı II. Theodoros Laskaris'e rahat hareket etme fırsatını sunmuş kendisi de bu boşluktan mümkün mertebe yararlanmıştır. Bundan başka II. İzzeddin Keykavus, kendisine verdiği destekten ötürü Denizli şehrini İznik İmparatorluğu'nun idaresine bırakmıştır. Adı geçen şehir kısa süre sonra İmparatorluğun askerî zafiyeti dolayısıyla elde tutulamadığından tekrardan Türk hâkimiyetine girmiştir (Darkot, 1963: 529; Angold, 1975: 100; Sümer, 2002a: 356; Akropolites, 2008: 139). Bu olayın hemen akabinde Mikhail Palaiologos, II. Theodoros Laskaris'in onu affetmesi üzerine ülkesine geri dönmüştür.

3.2. BİZANS İMPARATORLUĞU DÖNEMİ

3.2.1. VIII. Mikhail Palaiologos (1259-1282)

II. Theodoros Laskaris'in 1258 yılında ölümü üzerine vasiyeti gereğince oğlu Ioannes Laskaris İmparator ilan edilmiş, Georgios Mouzalon ise naip olarak görevlendirilmiştir (Finlay, 1854: 412; Geanakoplos, 1959: 33; Angold, 1975: 80-81; Treadgold, 1997: 731; Nicol, 2003: 38). Bu görevlendirmeden birkaç gün sonra henüz yeni göreve getirilmiş olan Georgios Mouzalon, ölen II. Theodoros Laskaris için düzenlenen ayin esnasında öldürülmüştür. Bunun üzerine yerine Mikhail Palaiologos yeni naip olarak göreve getirilmiştir. Bu yeni görevlendirmeden yaklaşık bir yıl sonra, Mikhail Palaiologos müşterek İmparator ilan edilerek İznik tahtında kendisine yer bulmuştur (Geanakoplos, 1959: 40-43; Angold, 1975: 81-89; Browning, 1992: 227; Treadgold, 1997: 731; Akropolites, 2008: 151; Ostrogorsky, 2015: 413).

Bu şekilde İmparatorluk tahtına oturan VIII. Mikhail'in ilk icraatı devletin zafiyetinden faydalanmak için ittifak kuran Sicilya Krallığı, Akhaia Prenslığı ve Sırp Krallığı ile mücadele etmek olmuştur. VIII. Mikhail, 1259 yılında cereyan eden Pelagonia Savaşı'nda ittifak güçlerini mağlup etmeyi başarmıştır (Miller, 1923b: 508; Geanakoplos, 1953: 101-135; Geanakoplos, 1959: 101-135; Browning, 1992: 228; Ostrogorsky, 2015:

414; Gregory, 2019: 340; Lemerle, 2019: 117). Bu ilk galibiyetin hemen ardından VIII. Mikhail, kendisinden önceki İznik İmparatorlarının çok çabalamalarına rağmen bir türlü başaramadıkları eski başkenti geri almak için harekete geçmiştir.

İmparator VIII. Mikhail, İstanbul'u ele geçirmenin sadece bir askerî operasyondan ibaret olmadığını farkındadır. İstanbul'da kurulan Latin hâkimiyetinin birinci dereceden sorumlusu ve o ana değin muhafazasını sağlayan Venedik, İstanbul'un ele geçirilmesi noktasında halen daha büyük bir engel teşkil etmektedir. Bu engel karşısında VIII. Mikhail, Venedik'in o dönemde denizcilikte en büyük rakibi ve çekişme içerisinde olduğu Cenova ile çeşitli ticari imtiyazlar verme pahasına bir anlaşma yapmıştır (Browning, 1992: 228; Vasiliev, 2016: 603-604).¹²⁴ VIII. Mikhail bu şekilde elini güçlendirmeye çalışırken gelişen bir olay Cenova ya da başka bir ittifaka gerek kalmadan İstanbul'un ele geçirilmesine sebep olmuştur. VIII. Mikhail, Cenovalılar ile bir ittifak kurmaya çalışırken İznikli kumandan Aleksios Strategopulos savunmasız yakaladığı Latin ordusuna saldırarak Temmuz 1261'de İstanbul'u ele geçirmeye başarmıştır (Finlay, 1854: 426; Foord, 1911: 384; Miller, 1923b: 511-512; Abû'l Farac, 1950: 567; Fine, 1994: 165; Treadgold, 1997: 733; Akropolites, 2008: 166-168; Ostrogorsky, 2015: 415). Onun bu başarısı ile birlikte 1204 tarihli IV. Haçlı Seferi sonucunda İstanbul'da kurulan Latin İmparatorluğu lağvedildiği gibi İznik'te bulunan yönetim ve Ortodoks Patrikliği tekrardan İstanbul'a taşınarak sürgün hayatına son verilmiştir.

Aleksios Strategopulos'un çabası ile ele geçirilen İstanbul her ne kadar kolay bir şekilde geri alınmışsa da o andan itibaren Bizans yönetimi için zor olan bu şehri elde tutmak olmuştur. İstanbul hem IV. Haçlı Seferi esnasında ciddi bir tahribe maruz kalmış hem de bu faaliyet sonucunda kurulan Latin hâkimiyeti esnasında hayli ihmal edilmiştir. Şehrin harap vaziyeti bir yana yeni idarenin siyasî olarak ayakta kalabilmesi için şehrin hem tahkimat hem de askerî açıdan ciddi şekilde desteklenmesi gerekmekte ve bunun ivedilikle halledilmesi icap etmektedir. Bu durumun farkında olan VIII. Mikhail, İstanbul'daki ilk yıllarında şehrin civarındaki sahil ve adaları arazi hibeleri ile

¹²⁴ Anlaşmaya göre, Ceneviz ile Bizans arasında Venedik'e karşı kalıcı bir birlik oluşturulacak, Ceneviz tüccarlarına serbest ticaret hakkı tanınacak, elli gemiye kadar bir Ceneviz filosu talep edilmesi durumunda Bizans İmparatorluğu'na gönderilecektir. Buna karşın, Cenova'daki Yunan tüccarlarına ticari imtiyaz tanınacak, Bizans'a ait yerlerde yaşayan Cenevizli sivil vatandaşlar idari ve adli durumlarda kendi konsolosları tarafından yargılanacak, Bizans İmparatorluğu Ceneviz düşmanlarına karşı boğazları kapatacaktır (Geanakoplos, 1959: 87-89).

güçlendirerek buralara asker takviyesi yapmıştır. Bundan başka yeni bir donanma oluşturmak amacıyla yeni gemiler yaptırmaya başlamış ve donanmayı modernize edebilmek adına dört yeni askerî birliği kısa süre içerisinde vücuda getirmeyi başarmıştır (Bartusis, 1992: 43-45; Treadgold, 1997: 737; Baskıcı, 2009: 147-148).

VIII. Mikhail'in yukarıda ifade edilen çabaları ve aldığı tedbirler gösteriyor ki İznik İmparatorları İstanbul'u Latin işgalinden kurtarmak için politika geliştirip buna göre hareket etmişken, Palaiologos İmparatorları ise bu şehri elde tutabilmek için politika geliştirmişlerdir. Bu doğrultuda VIII. Mikhail'in ilk önceliği İstanbul'u Balkanlar üzerinden gelebilecek tehlikelere karşı korumak olmuştur. Bu durum ise zaten yetersiz ve ücretli olan askerî personelin tüm varlığıyla bu politika çerçevesinde Balkan hattına konuşlandırılmasına bu ise Anadolu sınır güvenliğinin her geçen gün zafiyete uğramasına sebep olmuştur.

İstanbul'un Latin işgalinden kurtarıldığı sıralarda Anadolu toprakları ve Selçuklu Devleti karışık bir vaziyette idi. Daha önce Moğollar karşısında tutunamayarak İznik'e kaçan ve sonrasında II. Theodoros Laskaris'ten aldığı destekle Konya'da tahta oturan II. İzzeddin Keykavus, bir kez daha Moğol baskısı sonucunda Konya'yı terk etmek zorunda kalmıştır. (Howorth, 1880: 122; Miller, 1923b: 510; Baybars Tarihi, 1941: 7-8; Abû'l Farac, 1950: 582; Sümer, 1969: 35; Müneccimbaşı, 2001: 105; Sümer, 2002a: 356; Vászary, 2007: 85; Angold, 2008a: 563; İbn Bibi, 2014: 587-589). II. İzzeddin Keykavus, Antalya civarındayken Memlûk Sultanı Baybars'a (1260-1277)¹²⁵ elçilerini göndererek Moğollara karşı birlikte hareket edebilmek adına yardım talep etmiştir (Sümer, 1969: 34; Sevim&Yücel, 1989: 180; Holt, 2003: 99; İbn Bibi, 2014: 587; Kuşçu, 2017: 98). Selçuklu Sultanından gelen bu talep üzerine kendi elçilik heyetini yola çıkaran Sultan Baybars, elçileri vasıtasıyla II. İzzeddin Keykavus'a yardım edeceğini ve ayrıca kendisini Mısır'da ağırlayabileceğini bildirmiştir. Sultan Baybars'tan gelen bu olumlu yanıt üzerine harekete geçen II. İzzeddin Keykavus Konya civarına gelmiştir. Fakat Selçuklu Sultanı Konya'ya geldiği sırada kardeşinin Moğollar ile iş birliği içerisinde olduğunu öğrenince

¹²⁵ Bir Kıpçak Türkü olan Sultan Baybars, 1223 yılında dünyaya gelmiştir. Köle olarak ilk önce Sivas'a ardından Halep ve Dımaşk'a götürülmüş ve burada Emir Alaeddin Aytekin El Bundukdari tarafından satın alınması ile birlikte Mısır'a gelerek Bahriyye Memlûkları'na katılmıştır. Sultan Baybars, Moğollara karşı kazanılan Ayn Calut zaferinden sonra Memlûk Sultanı Kutuz'a bir suikast düzenleyerek Memlûk Devleti tahtına oturmuştur (Koprman, 1992: 221).

Moğollar ile çatışmayı göze alamayan II. İzzeddin Keykavus Bizans'a iltica etmiştir (Özbek, 1999: 45-46; Ayaz, 2016: 87-90).¹²⁶

İmparator VIII. Mikhail kendisine iltica eden bu eski dostunu oldukça iyi bir şekilde karşılayarak iltifatlarda bulunmuştur. Ayrıca Konya tahtını ele geçirebilmesi için kendisine gereken tüm desteği vereceğini belirtmiştir (Aksarayî, 1943: 158-159; Turan, 1971: 497; Pachymérès, 2009: 36; İbn Bibi, 2014: 589). Bundan başka İmparator VIII. Mikhail, II. İzzeddin Keykavus'un ardından İstanbul'a gelen Ali Bahadır ve Moğollardan kaçan binlerce Türkmen'i Dobruca bölgesine yerleştirmiştir (Howorth, 1880: 122; Wittek, 1952: 648). Burada belirtmek gerekir ki VIII. Mikhail bu son hamlesi ile bu bölgeden gelebilecek olası bir tehlikeye karşı Türkmenlerden yararlanmak istemiştir. Bu aşamada Moğollar ile Bizans arasındaki münasebetlerin daha iyi anlaşılması için Bizans'ın sahip olduğu boğazların o dönem için önemine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

İstanbul, bulunduğu konum ve sahip olduğu İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Karadeniz ve Akdeniz'i birleştiren yapısıyla tarihin her döneminde önemini muhafaza etmiştir (Demirkent, 2001: 205). Söz konusu boğazlar incelediğimiz dönem içerisinde de Altın Orda ve Memlûk Devleti için hayati bir önem taşımaktadır. Memlûk Devleti için Altın Orda Devleti, Moğol istilasından sonrası ülkesinden kaçmak zorunda kalan veya onlar tarafından esir pazarında satılan Kıpçak Türkleri demektir. Bu Türkler, Memlûk Devleti'nin askerî varlığının temelini teşkil etmektedirler (Vernadsky, 1939: 528; Buell, 2003: 74; Cosmo, 2005: 398).¹²⁷ Altın Orda Devleti ise ihtilaf içerisinde oldukları İlhanlı Devleti'ne karşı, onları mağlup ederek büyük bir şöhrete kavuşan dindaşları Memlûk Devleti ile iyi geçinmek ve onlarla ortak hareket etmek istemektedir. Her iki devletin coğrafi konumları düşünüldüğünde taraflar arasında karayolu ulaşımının mümkün olduğu görülmektedir. İki devlet arasındaki karayolu ulaşımının İlhanlı Devleti'nin kontrolünde olması ve bilindiği üzere her iki tarafında İlhanlı Devleti ile düşman oluşları bu irtibatın

¹²⁶ Sultan Baybars üç yüz kişiden oluşan bir birliği II. İzzeddin Keykavus'a göndermiştir. Ancak Selçuklu öncü birliklerinin Moğollar karşısında tutunamadığı haberi üzerine Sultan Baybars'ın askerleri herhangi bir çatışmaya girmeden II. İzzeddin Keykavus'un yanından ayrılarak Mısır'a geri dönmüşlerdir (Kuşçu, 2017: 98).

¹²⁷ Satın alınan köleler kışlalarda askerî ve dini eğitim görürlerdi. Öğrenimleri bitiren köle ilk önce azat edilir daha sonra askerî teçhizatla donatılarak Memlûk askerî olarak görev yapardı. Öğrenimini tamamlamayıp azat edilmeyen öğrencinin ödenek, maaş, iktâ, kılıç, at gibi imkânlardan yararlanması mümkün değildir (Ayalon, 1989: 221-247).

en azından karayolu ile yapılma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Bu durum taraflar arasında kurulacak olası bir temasın dönemin şartları gereği yalnızca deniz yoluyla mümkün olabileceği anlamını taşımaktadır. Bu zorunluluk ise doğal olarak Akdeniz ve Karadeniz'i birbirine bağlayan İstanbul ve Çanakkale Boğazı'na sahip olan Bizans İmparatorluğu ile münasebeti Altın Orda Devleti ve Memlûklar için zorunlu hale getirmektedir (Vernadsky, 1939: 529; Turan, 1971: 501; Arslantaş, 2003: 10; Buell, 2003: 73; Baştav, 2015: 23; Vasiliev, 2016: 672).

Altın Orda Devleti ve Memlûklar arasında kurulmak istenen bu bağlantı Bizans İmparatorluğu'nu siyasî ve ticari açıdan önemli bir konuma yükselterek bu devleti Yakın Doğu'da kurulmak istenen dengenin vazgeçilmez bir halkası haline getirmiştir (Sinor, 1999: 27; Tezcan, 2009: 158; Ostrogorsky, 2015: 423-424). Bu arada ticaret denince ön plana çıkan ve denizcilikteki üstünlüğü ile bilinen Venedik, Altın Orda Devleti ile Memlûk Devleti arasındaki köle ticareti dâhil, yapılacak olan her türlü ticarete sevkiyatı yapan taraf olarak kurulmak istenen bu blokta yerini almak için girişimlere başlamış bulunmakta idi (Öztürk, 1995: 118).

Yukarıda ifade edildiği üzere İznik yönetimi İstanbul'a taşındığı sıralarda Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'ta İstanbul'a iltica etmiş ve VIII. Mikhail tarafından iyi bir şekilde karşılanmıştı. Fakat kısa süre sonra VIII. Mikhail, II. İzzeddin Keykavus'a olan dostane tutumunu değiştirmiştir. Bu tavır değişikliğinin sebebi hakkında kaynaklar, II. İzzeddin Keykavus'un, VIII. Mikhail'i devirmek için bir komplo planladığını belirterek bu durumu fark eden VIII. Mikhail'in dostane tutumundan vazgeçtiğini ve onu yakalattırarak Enez Kalesi'ne hapsedtiğini yazmaktadırlar (Howorth, 1880: 122; Aksarayî, 1943: 162-163; Turan, 1971: 499; Merçil, 1990: 719; Müneccimbaşı, 2001: 106; Sümer, 2002a: 356; Vásáry, 2007: 88; Pachymérés, 2009: 43-47; İbn Bibi, 2014: 590). Hatta VIII. Mikhail, biraz daha ileriye giderek II. İzzeddin Keykavus'un beraberinde getirdiği beyleri Hristiyanlığa zorlamış, kabul etmeyenleri ise öldürtmüştür (Aksarayî, 1943: 163; Merçil, 1990: 719; İbn Bibi, 2014: 590). Gerekçesi ne olursa olsun Alaşehir Savaşı'ndan sonra tesis olunan iyi ilişkiler bu tarihten sonra ilk defa yerini gerginliğe bırakmıştır. Selçuklular ile başlayan bu gerginlik bir yana Bizans İmparatorluğu yukarıda ifade edildiği üzere yeni bir siyasî süreç içerisine girmekte idi. Altın Orda Devleti'nin Müslüman Sultanı Berke Han, özellikle Âbbasî Devleti'nin başına gelenlerden sonra İslam düşmanı olarak nitelendirdiği İlhan Hülâgû'ye karşı bir ittifak

kurmayı amaçlamıştır. Bu amaçla Berke Han, Celâleddin ve İzzeddin Türkmani adlı iki elçiyi kendisinin kaleme aldığı bir mektup ile Mısır'a göndermiştir (Baybars Tarihi, 1941: 7-8; El Mufaddal, 1941: 325; Preiss, 1995: 82).

Altın Orda hanı Berke Han tarafından gönderilen elçiler İstanbul üzerinden sorunsuz bir şekilde geçmişlerdir. Berke Han'ın elçileri Mısır'a ulaştıkları zaman Sultan Baybars tarafından gayet iyi bir şekilde karşılanmışlar ve bir müddet burada misafir olarak kalmışlardır. Bu ilk elçilik temasının ardından Sultan Baybars'ta Berke Han'a olan siyasi yakınlığını ve muhabbetlerini bildirmeleri için Seyyid Şerif İmadüddin, Abdurrahim Haşim Abbas ve Emir Farisüddin Akkuş adlı elçilerini değerli hediyeler ile birlikte Berke Han'ın sarayına göndermiştir (El Mufaddal, 1941: 325; Yuvalı, 1985: 116). Mısır Sultanı Baybars'ın göndermiş olduğu bu elçilik heyeti ve beraberlerindeki değerli hediyeler Berke Han'ın heyeti gibi sorunsuz bir şekilde boğazlardan geçememişlerdir. Mısır'dan hareket eden bu elçilik heyeti İstanbul'a vardığı sıralarda İlhan Hülâgû'nün elçileri İstanbul'da bulunmaktaydılar. Bu durum karşısında İlhanlılardan çekinen ve verecekleri tepkiyi tahmin edemeyen VIII. Mikhail, 1264 yılında Mısır elçilerinin Karadeniz'e geçişlerini geciktirebilmek amacıyla onları bir müddet İstanbul'da alıkoymak durumunda kalmıştır (Howorth, 1880: 120; Vernadsky, 1939: 531; El Mufaddal, 1941: 326; Turan, 1971: 498; Preiss, 1995: 84; Holt, 2003: 162; Arslantaş, 2003: 9; Vernadsky, 2007: 200-201; Vasiliev, 2016: 672).¹²⁸

II. İzzeddin Keykavus'u tutuklatarak tepkileri üzerine çeken VIII. Mikhail, şimdi de söz konusu elçileri alıkoyarak Memlûk Devleti ile Altın Orda Devleti yakınlaşmasına karşı İlhanlı Devleti'nin desteğini ve dostluğunu kazanmaya çalışmıştır (Howorth, 1888: 184; Yuvalı, 1985: 114; Kuşçu, 2017: 96). İlhan Hülâgû'nün rekabet içerisinde olduğu Altın Orda hanı Berke Han ve Memlûk Sultanı Baybars aynı dinin yani Sünni İslam'ın mensupları idi ve onlar her geçen gün biraz daha yakınlaşıyorlardı.¹²⁹ Öte yandan bu iki

¹²⁸ Sultan Baybars bu durumu öğrendiğinde Bizans İmparatoru VIII. Mikhail'e bir elçilik heyeti göndererek durumu kontrol altına almaya çalışmış ve bu girişimden bir müddet sonra İmparator VIII. Mikhail, Mısır elçilerini serbest bırakmıştır (Kuşçu, 2017: 99).

¹²⁹ İki Moğol devletinin anlaşmazlığa düşmesinin bir sebebi de 1259 yılında Moğol büyük hanı Mengü Han'ın ölmesi üzerine Kubilay Han ve Arık Buğa Han arasında çıkan taht kavgasında Hülâgû Han'ın, Kubilay Han'ı desteklemesine karşın, Berke Han'ın Arık Buğa Han'ı desteklemesidir (Yuvalı, 2017: 200). Moğol büyük hanlığına İlhan Hülâgû'nün desteklediği Kubilay Han yükselmiştir (Spuler, 2011: 67). Karakurum'da Kubilay Han'ın kazanması Berke Han'ın Ön Asya'da İlhan Hülâgû'ye karşı yalnızlaşması anlamını gelmektedir. Bundan dolayı Altın Orda hanı Berke Han, kendisi gibi Müslüman olan Memlûk Sultanı Baybars ile ittifak kurmak adına harekete geçmiştir. Bu amaçla Berke Han Baybars ile yakınlaşabilmek adına önceden Hülâgû Han'a destek olması için gönderdiği askerlerine,

Müslüman liderin yaklaşması Avrupalı devletlerinde dikkatini çekmekteydi. Başta Papalık olmak üzere, Fransa, Sicilya, Küçük Ermeni Krallığı ve Cenevizliler İlhanlılar ile mektuplaşarak Müslüman devletlerine karşı bir blok oluşturmaya çalışıyorlardı (Rásonyi, 1983: 126; Yuvalı, 1998: 474). Öte yandan İlhanlılar da aynı sebepten dolayı siyaseten Hristiyan dünyaya daha yakın bir tutum sergilemekteydiler (Grousset, 1980: 349-350; Turan, 1990: 129; Schütz, 1991: 11; Nicol, 2003: 102; Spuler, 2011: 231; Vasiliev, 2016: 671). İlhan Hülâgû 1262 yılında Hristiyan dünya ile yakınlaşabilmek ve desteklerini almak adına Fransa Kralı IX. Louis'e (1226-1237) bir mektup göndererek Memlûklar'a karşı yapacağı savaşta kendisine savaş gemileri ile yardım etmesini dahi istemiştir (Meyvaert, 1980: 246-249; Preiss, 1995: 95; Jackson, 2005: 714; Jackson, 2008: 116).

İlhanlı Devleti'nin bu şekilde Hristiyan dünyası ile yaklaşması, Ortodoks Bizans İmparatorluğu için büyük bir şanstı ve denenmeye değer bir ihtimaldi. Fakat yine de belirtmek gerekir ki VIII. Mikhail tarafından kurulmak istenen bu birliktelik sadece karşı cenahta yer alan Memlûk-Altın Orda bloğundan korunma amacına yönelik değildir. VIII. Mikhail, Avrupa işleri ile daha yakinen ilgilenebilmek için de İlhanlılar ile yaklaşma gerekliliğini öngörmüştür. Ancak yine de onlardan gelebilecek doğrudan veya dolaylı bir etkiye karşın yardım alabileceği Türkmenler ile de iyi geçinerek, onların Anadolu sınırlarına yaptıkları saldırılara mukavemet göstermemiştir (Cahen, 1994: 273). Bu şekilde hassas bir denge kurmaya çalışan VIII. Mikhail daha sonra İlhanlı Devleti'ne tamamen yaklaşmak adına bir de akrabalık bağı tesis etmek için adım atmıştır. Bu doğrultuda İmparator VIII. Mikhail, 1265 yılında kızlarından Maria'yı bir keşişin nezaretinde İlhanlı sarayına göndermiştir. Fakat gelin henüz İlhanlı sarayına varmadan Hülâgû Han ölmüştür (Aksarayî, 1943: 164; Turan, 1971: 499; Morgan, 1989: 205).¹³⁰ Bu ölümün peşi sıra İlhanlı sarayına varmış olan Maria, İstanbul'a geri çağrılmayarak İlhan Hülâgû'nün oğlu ve şimdiki İlhan Abaka (1265-1282) ile evlendirilmiştir (Müverrih Vardan, 1937: 242; Abû'l Farac, 1950: 585; Sinor, 1999: 27; Luttwak, 2009: 143; Pachymérés, 2009: 39-40; Spuler, 2011: 236). Ayrıca ifade etmek gerekir ki Maria Palaiologos, Abaka Han'ın ölümünden sonra İstanbul'a geri dönmüştür. Despina Hatun adıyla da bilinen Maria, İstanbul'a döndükten sonra Panayia Muhliotissa Kilisesi'ni

İlhan Hülâgû'nün ordusundan ayrılarak memleketlerine geri dönmelerini bu mümkün değilse Memlûk Sultanı Baybars'ın ordusuna dâhil olmalarını emretmiştir (Holt, 2003: 96).

¹³⁰ Abû'l Farac, Hülâgû Han'ın ölümünün tüm Hristiyan âleminde üzüntü yarattığını belirtmiştir (Abû'l Farac, 1950: 584-585).

(Church of Saint Mary of the Mongols) yeniden inşa ettirmiştir. Kilise, Kanlı Kilise adıyla da bilinir. Bu Ortodoks kilisesi, İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesinden sonra camiye dönüştürülmeyen tek kilisedir ve varlığını günümüze değin korumuştur (Luttwak, 2009: 144; Taylor, 2007: 75-76).

VIII. Mikhail, İlhanlı Devleti ile akrabalık bağı tesis ederek Anadolu üzerinden kendisini güvence altına almaya çalışmıştır. Fakat VIII. Mikhail, Anadolu güvenliğini hesaba katarak İlhanlılar ile yakınlaşmaya başlaması bu kez de Bizans İmparatorluğu'nu Avrupa üzerinden gelebilecek tehlikelere karşı açık hale getirmiştir. Kısa süre sonra Altın Orda hanı Berke Han, hem dostluk bağlarını güçlendirmeye çalıştığı Sultan Baybars'ın kendisine gönderdiği elçilerin gereksiz yere alıkonulmuş olması hem de Sünni oluşuyla birlikte İlhanlılar ile düşman olması münasebetiyle desteklenmeye layık olarak gördüğü Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'u kurtarabilmek adına harekete geçmiştir.

Berke Han, daha önce hâkimiyet altına alınan Bulgar Devleti'nden askerî destek alarak Emir Nogay komutasındaki yaklaşık yirmi bin kişilik bir orduyu Bizans İmparatorluğu üzerine sevk etmiştir (Kamalov, 2005: 8; Kuşçu, 2017: 100). Yola çıkan Moğol ordusu imparatorluk arazisine girdikten sonra buralarda yıkıcı faaliyetlerde bulundukları gibi II. İzzeddin Keykavus ve oğlunun hapiste bulundukları kaleden çıkartılarak maiyeti ile birlikte Berke Han'ın huzuruna götürmüşlerdir (Howorth, 1880: 122; Baybars Tarihi, 1941: 32; Ez Zehebi, 1941: 351; Aksarayî, 1943: 163; Gibbon, 1963: 638; Merçil, 1990: 719; Bartusis, 1992: 53; Fine, 1994: 177-178; Müneccimbaşı, 2001: 106; İbn Bibi, 2014: 590; Vasiliev, 2016: 672).¹³¹ Burada ifade etmek gerekir ki II. İzzeddin Keykavus'un Bizans esaretinden kurtarılması hususunda bilgi veren Treadgold, Sultan II. İzzeddin Keykavus'un Altın Orda hanı Berke Han'a haber göndererek kurtarılmasını talep ettiğini belirtmiştir. Bunun üzerine o esnada Trakya'dan dönen İmparator VIII. Mikhail, Altın Orda askerlerinin ani bir baskısına uğramıştır. Daha sonrasında Moğollar, Selçuklu Sultanını hapiste olduğu Enez'den teslim alarak ülkelerine doğru hareket etmişlerdir (Treadgold, 1997: 738). Abû'l Farac ise İzzeddin'in Keykavus'un İstanbul'dan kaçarak Berke Han'a sığındığını yazmıştır (Abû'l Farac, 1950: 585; Zachariadou, 1977: 60). Bundan başka Mısır elçilerinin İstanbul'daki durumları hakkında malumat veren El-Mufaddal'ın aktardığına göre elçiler Emir Nogay'ın saldırısından önce yaklaşık iki yıl

¹³¹ II. İzzeddin Keykavus, Berke Han'ın kızı Urbay Hatun ile evlenerek yaklaşık on dört yıl burada kalmıştır (Togan, 1970: 269; Kitapçı, 2005: 253).

burada kalmışlardır. Emir Nogay yukarıda ifade edilen saldırısını gerçekleştirdiğinde şehri terk etmek zorunda kalan İmparator VIII. Mikhail, alıkoyduğu son Mısır elçisi Emir Farisüddin Akkuş'u Emir Nogay ile görüşmesi için göndermiştir. İmparator ile Sultan Baybars'ın dost ve barış içerisinde olduklarını Emir Nogay'a bildiren elçi hem VIII. Mikhail'in bu beyanını hem de İstanbul'da oluşunun zoraki olmayıp kendi rızası ile olduğunu dile getirdikten sonra bu sözlerini yazılı bir şekilde Emir Nogay'a iletmıştır. Bunun üzerine Emir Nogay, II. İzzeddin Keykavus'u kurtardıktan sonra buradan ayrılmıştır. Altın Orda ordusunun çekilişinden sonra VIII. Mikhail, Emir Akkuş ile kendisinin bir elçisini bir mektup ile Berke Han'ın yanına göndermiştir. VIII. Mikhail yazdığı mektupta, Berke Han'a her yıl üç yüz atlas elbise göndereceğini taahhüt etmiştir (Howorth, 1880: 121; El Mufaddal, 1941: 326-327; Holt, 2003: 162). Böylece İmparator hem aralarında barış tesis edebilmek hem de tek taraflı uygulamayı düşündüğü Moğol politikasından sıyrılmayı amaçlamıştır. Mısır elçisi ise Berke Han'ın huzuruna çıktığında daha önce yazdıklarını inkâr edercesine İstanbul'da zoraki alıkonulduğunu itiraf etmiş Berke Han'da bunun için kendisine sinirlenmiştir (El Mufaddal, 1941: 326-327).

Berke Han'ın, II. İzzeddin Keykavus'u hapisten kurtarmasından sonra önceden VIII. Mikhail tarafından Dobruca bölgesine yerleştirilen Türkmenler, Sarı Saltuk¹³² önderliğinde Deşt-i Kıpçak bölgesine yerleştirilmişlerdir. Onlar 1279'da Sultan İzzeddin'in vefatına kadar yaklaşık on beş yıl burada yaşamışlardır. Onun ölümünden sonra Berke Han'dan izin alan Sarı Saltuk önderliğindeki Türkmenler tekrardan hareket ettikleri alana yani Dobruca'ya geri dönmüşlerdir (Togan, 1970: 268-269; Ocak, 2011: 32). Geri dönmeyenlerde olmuştur. Bunlarda bu coğrafyada kalarak Hristiyanlığı kabul etmiş ve Keykavus'un halkı anlamına gelen Gagavuz adı ile anılmaya başlamışlardır (İnalçık, 2005: 21). Bölge Peçenek, Uz, Kuman ve Selçuklu Türkleri tarafından tamamen Türkleştirilmiştir. Nüfusun Türk olması, Bizans'ın zayıflığı ve Altın Orda Devleti'nin mesafe olarak uzak oluşunu fırsata çeviren Balık (kendisi Hristiyanlaşmış bir Türk'tür), başkenti Balçık (Karvuna), resmi dini Hristiyanlık olan Gagavuz (Oğuz) Devleti'ni kurmuştur. Balık, Bulgar çarları ile temasa geçtiği gibi, Bizans İmparatorları, Moğollar ve Venedikliler ile ticaret antlaşması yapacak kadar güçlenmiştir (Güngör&Argunşah, 1991: 11-12; Manov, 2001: 23).

¹³² Sarı Saltuk hakkında detaylı bilgi için bkz. (Büyükcınar, 2017: 268-273).

Avrupa Hunlarından itibaren onlarca mücadeleye ev sahipliği yapan ve her seferinde bir şekilde Bizans İmparatorluğu'nun çıkar elde ettiği Trakya arazisi, Moğollar tarafından yağmaya maruz kalmış ve İmparatorluk orduları herhangi bir mukavemet gösterememişlerdir. İznik İmparatorluğu döneminden beri gündemde olan Moğol gerçeği ve onlarla yaşanabilecek sıcak bir çatışma ihtimali İmparator VIII. Mikhail döneminde gerçekleşmiş ve Trakya ilk defa Moğol askerleri tarafından tahrip edilmiştir. Bu durum karşısında VIII. Mikhail, Moğollara karşı çatışmak şöyle dursun ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. İmparator ancak Moğollar Bizans arazisinden çekildikten sonra ülkesine geri dönebilmiştir. Sonrasında ise yukarıda ifade edildiği üzere VIII. Mikhail, Berke Han'a yıllık olarak belirli bir miktar elbise göndereceğini taahhüt etmiştir. Bizans İmparatoru bu girişimi ile esasen Balkanlar'daki otoritenin Altın Orda Devleti'ne ait olduğunu kabul etmiştir.

İmparator VIII. Mikhail'in İlhanlı Devleti ile en başta kurmaya çalıştığı dostane ilişkiler onun sağlığı boyunca devam etmiştir. Daha sonra değinileceği üzere İlhanlılar, Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki can simidi olacak ve en küçük bir tehlikede onlardan destek almaya çalışacaklardır. Bu dönem için Altın Orda Devleti ile olan ilişkiler tıpkı ilk seferdeki gibi gergin bir süreçten geçmektedir. Berke Han'ın 1266 yılındaki ölümünden sonra başa geçen Mengü Timur (1266-1282) döneminde Bizans ile temaslar olmuş ve bu yine bir çatışma ile başlamıştır. Altın Orda Devleti içerisinde hayli nüfuzlu bir mevkie sahip olan Emir Nogay, 1271 yılında Teselya hâkimleri Ioannes ve Andronikos'un teşvikleri ile Bizans'a karşı harekete geçmiştir. Emir Nogay ve beraberindeki Moğollar Bizans Trakya'sına şiddetli bir akın gerçekleştirmişler ve Bizans toprakları bir kez daha Moğol tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır (Vásáry, 2007: 90-91; Ostrogorsky, 2015: 424).¹³³

Bu son saldırı VIII. Mikhail'e Bizans'ın Avrupa üzerinden gelebilecek saldırılara ne kadar açık olduğunu bir kez daha hatırlatmıştır. İstanbul'un ele geçirilmesinden sonra belirginleşen düşüş eğilimi artık her geçen gün daha fazla derinleşiyor ve bu durum devletin var olma ihtimalinin sadece denge politikası ile mümkün olabileceği anlamını taşıyordu. Bu çerçevede hareket eden VIII. Mikhail, Altın Orda Devleti ile olan ilişkilerini

¹³³ Vernadsky'e göre 1271 yılında gerçekleştirilen bu seferin amacı Emir Nogay'ın Mısır Sultanı Baybars ile kurduğu dostluk bağıdır. Bu şekilde Emir Nogay, elçi gidiş gelişlerinin deniz yolu ile yapılmasını amaçlamıştır (Vernadsky, 2007: 204).

bir kez daha gözden geçirmiş ve aralarında kurulacak bir evlilik akdinin ikili ilişkileri geliştirebileceği sonucuna vararak harekete geçmiştir. VIII. Mikhail, son seferinde Trakya üzerine saldırılarda bulunarak adından bahsettiren Altın Orda Devleti komutanı Emir Nogay'a¹³⁴ 1272 yılında gayrimeşru kızlarından Eufrosyne'i eş olması için göndermiştir (Howorth, 1880: 146; Gibbon, 1963: 638; Grousset, 1980: 378; Fine, 1994: 180; Holt, 2003: 163; Vásáry, 2007: 92-95; Pachymérés, 2009: 43; Luttwak, 2009: 143; Guignes, 2018b: 14). Böylece VIII. Mikhail bu evlilik ile hem İlhanlı Devleti hem de Altın Orda Devleti ile akrabalık bağı kurmuştur. İmparatorun yapmış olduğu bu siyasi hamle tek yönlü Moğol politikasına göre daha uygun düşmektedir. Çünkü Altın Orda Devleti ile kurulan bu bağ dolaylı olarak bu devletin müttefiki olan Memlûklar ile de dostane ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Bizans İmparatorluğu'nun sahip olduğu boğazlar ikili ilişkilerin gelişmesinde bir köprü görevini üstlenecek, bu yeni dostluk İlhanlı Devleti'ne karşı da bir alternatif oluşturacaktır.

VIII. Mikhail, Altın Orda Devleti ile yakınlaşma politikasının meyvesini kısa süre sonra toplamaya başlamıştır. Bulgar Çarı Tech ile arasındaki husumette Emir Nogay, kayınbabasının safında yer alıp onu destekleyince Bulgarlar geri adım atmak zorunda kalmıştır (Miller, 1923a: 530-531; Vásáry, 2007: 92-95; Baştav, 2015: 23; Vasiliev, 2016: 673). Böylece VIII. Mikhail damadının nüfuzunu kullanarak Balkan sınırını güvence altına almaya başarak en azından Bulgar Devleti'nden gelebilecek bir saldırıya karşı elini güçlendirmiştir. Mengü Timur gibi kudretli bir yönetici döneminde Emir Nogay'ın bu şekilde otonom hareket edebilmesi kendisinin o dönemde ne kadar güçlenmiş olduğunu göstermektedir. Öte yandan Mengü Timur'un kendisi de Bizans İmparatorluğu ile temasa geçmiştir. Vernadsky'in Nikon Vakayinamesi'nden aktardığına göre Mengü Timur, 1279 yılında Rus piskopos Feognost ile Metropolit Kril adlı iki elçiyi İstanbul patriğine göndermiştir. Buna karşılık olarak VIII. Mikhail'de Şemseddin Sungur ve Seyfeddin Balaban adlı iki elçiyi Altın Orda hanı Mengü Timur'a göndermiştir (Vernadsky, 1939: 532; Kamalov, 2005: 10). Bu aşamada dikkate değer bir detay vardır ki oda Mengü Timur'un göndermiş olduğu bu elçilerin papaz oluşunun tesadüfi bir hareket olmayışdır. Onun bu elçiler vasıtasıyla elde etmek istediği kazanımı anlayabilmek için biraz geriye gitmek yeterli olacaktır.

¹³⁴ Han sülalesinin bir mensubu olan Emir Nogay, Karadeniz'in kuzeyindeki batı uluslarına ve Kırım'a sahiptir (Yakubovskiy, 1992: 60).

İznik imparatorlarının umumiyetle çabaladıkları kilise birliği politikası VIII. Mikhail döneminde de devam etmiştir. O 1274 tarihli Lyon Konsülü'nden çıkan karar ile birlikte Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleştiğini ülkesi adına onaylayarak Roma'nın üstünlüğü kabul etmiştir (Geanakoplos, 1959: 263; Vryonis, 1967: 166; Delilbaşı, 2002: 122; Mantran, 2005: 143; Angold, 2008b: 755; Baskıcı, 2009: 175; Norwich, 2013: 211; Vasiliev, 2016: 667). Bu arada söz konusu konsülde Abaka Han'ın elçilerinin bulunduğunu ayrıca ifade etmek gerekir (Howorth, 1880: 280; Boyle, 1976: 28; Meyvaert, 1980: 246; Spuler, 2011: 251; Hilal, 2019: 127). Fakat VIII. Mikhail tarafından onaylanan bu birleşme ne Bizans halkı ne de ruhban sınıfı tarafından kabul edilmemiş ve bu hamle 10. yüzyıldan beri Ortodoks Hristiyan olan Rus halkının da tepkisine neden olmuştur. Ancak onlar o dönemde Altın Orda Devleti'ne tabii olduğundan ne konsül kararlarından ne de Katolik Roma Papa'sının nüfuzundan etkilenmemişlerdir. İşte Rus Ortodoks Kilisesi'ne bu rahatlığı sunan Mengü Timur, Bizans İmparatorluğu'na Ortodoks Rus din adamlarını göndererek hem Bizans halkının hem de Rus halkının sempatisini sağlamayı amaçlamıştır. Hatta tebaası olması münasebetiyle Rus Ortodoks Kilisesine vergi muafiyeti ve mülk dokunulmazlığı gibi pek çok ayrıcalık tanımıştır (Rásonyi, 1983: 130; Sinor, 1999: 28; Vernadsky, 2007: 190). Bu şekilde VIII. Mikhail siyasî amaçlı desteklediği kilise birliği siyasetinden ötürü Ortodoks dünyasını huzursuz ederken bu durum Mengü Timur'un Ortodoks halkları arasındaki konumunu güçlendirmiştir.

İmparator VIII. Mikhail, ölümünden az önce IV. Haçlı Seferi sonrası ortaya çıkan Teselya Prenslığı ile tekrardan sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Onlar Bizans İmparatorluğu'na karşı birkaç kez başkaldırmışlardır. Fakat Bizans ordusu yapılan tüm reformlara rağmen istenilen seviyeye getirilememiştir. Hal böyleyken ordunun tek başına gireceği bir savaş felaketle sonuçlanabileceğinden VIII. Mikhail bir kez daha damadı Emir Nogay'a başvurarak ondan kendisine destek vermesini istemiştir. Bu talep üzerine harekete geçen Emir Nogay, yaklaşık dört bin kişiden oluşan bir birliği kayınbabası VIII. Mikhail'e göndermiştir (Bartusis, 1992: 64; Nicol, 2003: 110; Kamalov, 2005: 11; Vernadsky, 2007: 215; Vászary, 2007: 95-96; Pachymérés, 2009: 60-61). Fakat VIII. Mikhail'in 1282 yılındaki ölümü üzerine planlaması yapılan bu sefer başlamadan sona ermiştir. Belirtmek gerekir ki alınan bu yardım VIII. Mikhail'in diplomatik başarısının açık bir göstergesidir. Zira yukarıda ifade edildiği üzere Ioannes tarafından Bizans İmparatorluğu'na karşı

saldırılan Emir Nogay, şimdi kayınbabasının yanında eski müttefiklerine karşı harekete geçmiş ve ancak bu beklenmedik ölüm onları kurtarmıştır.

Altın Orda Devleti'nin II. Deşt-i Kıpçak Seferi neticesinde kurulmasıyla Doğu Avrupa ve Balkanlar bu devletin nüfuzu altında kalmıştır. Özellikle başkentin İstanbul'a taşınmasından itibaren başa geçen imparatorlar Karadeniz'in güvenliğini sağlayabilmek adına Altın Orda Devleti hanları ile iyi ilişkiler kurmaya özen göstererek elçilerini bu devlete göndermişlerdir. Bu elçiler ise tıpkı tabii devlet elçileri gibi muamele görmüşlerdir (Baştav, 2004: 3). Öte yandan iktidarının büyük bir bölümünü Balkan sorunlarının çözümü için ayıran İmparator VIII. Mikhail, haleflerinin oldukça önem verdiği Anadolu sınır politikasını ziyadesiyle ihmal etmiştir. Bunun en önemli nedeni İlhanlı Devleti ile ilişkilerin iyi bir seviyede olması ve bu noktada onlara duyulan güven olmuştur. Fakat Anadolu'da ihmal edilen her an bu toprakların kaderini değiştirecek sonuçları beraberinde getirmiştir. Türkleri baskı altında tutması dolayısıyla fayda getirdiği düşünülen Moğol baskısı, Batı Anadolu'nun uç bölgelerinde yer alan Bizans arazisine doğru tutunmaya çalışan binlerce Türkün gayretlerini ve faaliyetlerini artırmıştır (İnalçık, 1991: 330). Bu durum beraberinde çok daha büyük sorunlara sebep olmuş ilerde de görüleceği üzere Batı Anadolu topraklarının çok daha hızlı bir şekilde Türkleşmesine ve İslamlaşmasına yol açmıştır (Şeker, 1973: 118-123; Şeker, 2000: 18). Bu süreç sadece göçmen Türkmenler ile değil Türk-İslam memleketlerinden gelen ulema, şeyh ve zanaatkar gibi kalifiyeli nüfusunda katkıları ile sistematik ve kalıcı bir şekilde gerçekleşmiştir (Barkan, 1942: 281).

Anadolu'nun yukarıda ifade edilen durumuna ek olarak bir müdahale de Memlûklar tarafından gerçekleşmiş, Sultan Baybars 1277 yılında Kayseri'yi işgal etmiştir (Aksarayî, 1943: 191). Bu işgalin yarattığı karışıklıktan yararlanmak isteyen Karamanoğlu Mehmet Bey, bu esnada II. İzzeddin Keykavus'un oğlu olduğu iddiası ile ortaya çıkan Siyavuş (Cimri) adına para bastırarak Selçuklu tahtına oturtmuştur (Aksarayî, 1943: 204-205; Sağlam, 1945: 301; Artuk, 1958: 154-155; İbn Bibi, 2014: 631-637)¹³⁵. Bu oldubitti üzerine derhal harekete geçen Moğol veziri Şemsüddin Cüveynî Selçuklu birlikleriyle beraber, Karaman'a gelerek Cimri taraftarlarının bir kısmını tutuklattırıştır. Bunun

¹³⁵ Cimri'ye biat etmeleri için civarda bulunan yöneticilere fermanlar gönderilmiştir. Fermanla *"Bu günden sonra hiç kimse Divan'da, dergâhta, bargâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil konuşmayacak"* şeklinde bir uyarı yapılmıştır (İbn Bibi, 2014: 636).

üzerine Cimri ve Mehmet Bey Konya'dan kaçmak zorunda kalmışlardır. Fakat sonrasında Karamanoğlu Mehmet Bey Moğollar tarafından ele geçirilerek öldürülmüş, Cimri ise Selçuklu yönetimine teslim edilmiştir (Sağlam, 1945: 301-302; Artuk, 1958: 156-159; Sevim, 1961: 64-70; Tekindağ, 1977: 319). Bu şekilde Moğollar bir kez daha Anadolu'ya müdahale etmişlerdir.

Sınırları bu şekilde tehdit altında olan Bizans İmparatorluğu'nun İstanbul'u hakiki bir devlet merkezi haline getirmesi ve ekonomik kalkınmayı sağlaması özellikle bunu dış yardım almadan yapması artık imkânsız bir hal almıştır (Runciman, 1943: 555). Bundan başka VIII. Mikhail ile hızlanan feodalleşme, Bizans'ın orta ve alt sınıfını tehdit ederek aşılmaz sorunlara sebep olmuştur. Ayrıca ordunun tamamen yabancı asıllı ve paralı askerlerden oluşturulması devlet hazinesine ağır bir yük getirmiştir (Delilbaşı, 2002: 123; Baskıcı, 2009: 142-143). Ekonomik olarak tükenen Bizans İmparatorluğu bunun bir sonucu olarak askerî ve siyasî olarak geri dönüşü olmayan bir buhrana doğru sürüklenmeye başlamıştır.

3.2.2. II. Andronikos Palaiologos (1282-1328)

Bizans İmparatorluğu'nu İstanbul'a taşıyarak büyük bir iş başaran ve devlet tarihinin son ve en uzun hanedanlığını kuran VIII. Mikhail, sağlığı boyunca imparatorluğu ayakta tutmayı başarmıştır. Fakat onun ihmal ettiği doğu politikası kendinden sonra başa geçenler için ciddi sorunlara sebep olmuştur. Onun ölümü sonrası başa geçen oğlu II. Andronikos dönemi, Bizans İmparatorluğu'nun çözülme sürecinin hızlandığı bir evre olmuş ve babasının ihmal ettiği meseleler bu dönemde devletin uğraştığı temel sorunlar olmuştur (Laiou, 1972: 1; Browning, 1992: 232; Pachymérés, 2009: 65; Norwich, 2013: 224; Vasiliev, 2016: 653). II. Andronikos, hâkimiyetinin hemen başında tıpkı babası gibi Balkan işlerine ağırlık vermek istemiş fakat bu sırada gelişen bir olay II. Andronikos'a bu imkânı vermemiştir.

Bizans İmparatorluğu'nda taht değişikliği yaşanırken Altın Orda Devleti'nde Mengü Timur ölmüştür. Onun ölümü Emir Nogay'ı daha otonom hale getirerek Balkan işleri tamamen onun inisiyatifine kalmıştır. Kısa süre sonra Balkanlar üzerine harekete geçen Emir Nogay, 1285 yılında Macaristan ve ardından Polonya'yı ikinci kez istila etmiştir. Ardından Bulgaristan'da nüfuz kazanmaya çalışan Çar Terter üzerine yürüdüğünde ise Emir Nogay'a direnemeyeceğini anlayan Terter, oğlu Svetoslav'ı ona rehin olarak

göndermiştir. Ayrıca kendi kızını Emir Nogay'ın oğlu Ceku/Çaka ile evlenmesi için göndermiştir (Howorth, 1880: 138; Miller, 1923a: 530; Grousset, 1980: 380; Fine, 1994: 225; Vásáry, 2007: 98-99). Böylece II. Andronikos'un Balkanlar'da güçlenme tasarımı Emir Nogay'ın söz konusu seferine takıldığı gibi yeni İmparatorun buna itiraz edecek şansı olmamıştır. İfade etmek gerekir ki Emir Nogay'ın varlığı ve Balkanlar'a bu şekilde müdahale etmesi II. Andronikos'un Balkan seferine çıkmasından daha etkili sonuçlar doğurmuştur. Emir Nogay tarafından ezilen devletler kısa vadede Bizans İmparatorluğu için sorun olmaktan çıkmıştır. Ancak yine de Emir Nogay'ın Balkanlar'da otonom hareket etmesi bölgenin tekrardan karışmasına sebep olmuştur. Anlaşma sonrası Bulgar tahtında bırakılan Terter, 1291 yılında Emir Nogay tarafından görevden alınarak Smilec adında bir başkası Bulgar çarı ilan edilmiştir. Terter ise Bizans'a sığınmak için yola çıkmış, II. Andronikos Emir Nogay ile ters düşmemek adına onu kabul etmemiştir (Fine, 1994: 226; Vásáry, 2007: 100).¹³⁶

Emir Nogay'ın hem varlığının hem de yokluğunun Bizans için tehlike yarattığı bu dönemde Altın Orda Devleti tahtına Tokta Han (1291-1312) oturmuştur. Tokta Han kendisinin tahta oturmasında birinci dereceden etkili olan Emir Nogay ile başlarda iyi geçinmeye çalışmıştır (Schamiloglu, 2002: 417). Fakat bir müddet sonra Tokta Han ile Emir Nogay arasında ihtilaflar yaşanmaya başlamıştır. Bu anlaşmazlığın temel sebebi Altın Orda Devleti'nin gerçek hanının Tokta Han olmasına karşın devlet yönetiminin Emir Nogay'ın nüfuzu altında kalmış olmasından kaynaklanmaktadır. Neticede Tokta Han ile Emir Nogay arasındaki güç savaşı ve bunun sebep olduğu gerginlik bir müddet sonra yerini savaşa bırakmıştır. Taraflar arasında yapılan savaşta Emir Nogay, 1299-1300 yılları civarında yapılan savaş sonucunda Tokta Han tarafından ortadan kaldırılmıştır (Howorth, 1880: 143-144; En Nüveyri, 1941: 278; Kafalı, 1976: 69; Yakubovskiy, 1992: 48; Schamiloglu, 2002: 416; Pachymérés, 2009: 69). Bu savaş esnasında Nogay'ın oğlu Çaka, savaş alanından kaçarak Bulgaristan'a doğru hareket etmiştir. O esnada Bulgaristan'da ise Emir Nogay'ın çar ilan ettiği Smilec ölmüş onun yerine daha önce Emir Nogay'a rehin olarak gönderilen Terter'in oğlu Svetoslav başa geçmiştir. Yeni Çar, Çaka'nın bu bölgeye gelmesinden sonra ona yardım ederek Tırnova tahtına çıkmasını sağlamıştır. Fakat Çar Svetoslav, Emir Nogay'ı ortadan kaldırdıktan sonra kudreti artan

¹³⁶ Vernadsky'e göre İmparator II. Andronikos, Terter'i tutuklattırıştır (Vernadsky, 2007: 215-216).

Tokta Han'dan çekinerek ona durum hakkında bilgi vermiş ve ondan gelen emir üzerine harekete geçerek Çaka'yı öldürmüştür (Miller, 1923a: 531; En Nüveyri, 1941: 280-281; Fine, 1994: 226-228; Pachymérés, 2009: 70-71).

Yukarıda ifade edilenlerden hareketle bu dönemde Nogay ailesinin Altın Orda Devleti'nin dış siyasetine yön verdiklerini söylemek mümkündür. Nogaylar, ulaştıkları gücün bir göstergesi olarak kendi adlarına para kestirmişlerdir. Romanya yakınlarında İsakça'da yapılan arkeolojik kazılarda, Emir Nogay ve oğlu Çaka'ya ait Grekçe yazılı sikkeler bulunmuştur. Bu durum, Nogayların bağımsız bir hanlık olduklarını ve kısa süreli de olsa kendilerine ait siyasî bir teşekkülün mevcut olduğunun göstergesidir (Vásáry, 2007: 100-101).

Altın Orda Devleti içerisinde ve Balkanlar'da gelişen bu olaylar silsilesi bir kez daha Bizans İmparatorluğu'nun Balkan hattı için tehlikeli bir hal almıştır. Hem Emir Nogay'ın hem de halefi Çaka'nın ortadan kaldırılmaları Balkanlar'da ciddi bir askerî boşluk yaratmıştır. Kendilerini durdurabilecek bir gücün kalmayışı sonrası bir kez daha tarih sahnesine çıkan Bulgarlar, Bizans topraklarına doğru harekete geçmişlerdir. Bu doğrultuda Çar Svetoslav, Kuzey Trakya'ya ve Karadeniz kıyılarında bulunan Bizans şehirlerine doğru saldırılar gerçekleştirmiştir. Bu son saldırı ile Svetoslav, Cenevizliler'in ticaretini engelleyerek buğday gibi temel gıda maddelerinin tedarikini sekteye uğratmıştır. Bu durum ise İstanbul'da kısa bir süreliğine kıtlığa sebep olmuştur (Nicol, 2003: 149). Bu zor durum karşısında İmparator II. Andronikos, Svetoslav'ın aldığı yerleri kendisine bırakan bir anlaşma yapmış, torunlarından birini de ona eş olması için göndermiştir.

İmparator II. Andronikos Balkanlar'da aleyhine işleyen süreci tekrardan lehine çevirmek için bir kez daha Altın Orda Devleti ile irtibata geçmiştir. İmparator Emir Nogay'ın ölümü sonrası kopmaya başlayan ikili ilişkileri geliştirmek adına kızlarından Maria'yı Tokta Han'a eş olması için göndermiştir (Howorth, 1880: 146; Kamalov, 2005: 12; Vernadsky, 2007: 233; Vásáry, 2007: 102; Buell, 2003: 75; Pachymérés, 2009: 71). Böylece İmparator, Nogay'ın ölümü sonrası bozulan Balkan işlerini askerî tükenişin bir sonucu olarak siyasî evlilikler yapmak suretiyle kontrol altına almaya çalışmıştır.

II. Andronikos döneminde tıpkı babası döneminde olduğu gibi Altın Orda Devleti ve Memlûklar arasında Bizans İmparatorluğu'nun sahip olduğu boğazlar vasıtasıyla bir

temas gerçekleşmiştir. Bu temas ilk olarak Memlûk Sultanı Melikü'n Nasır Muhammed (1293-1294, 1299-1309, 1310-1341) tarafından Altın Orda Hanı Özbek Han'a (1312-1341) gönderilen elçiler yoluyla sağlanmıştır. Söz konusu Memlûk elçileri değerli hediyeler ile birlikte Özbek Han'ın huzuruna vararak Melikü'n Nasır Muhammed'in Cengiz Han soyundan gelen bir hatun ile evlenme isteğini iletmışlerdir (En Nüveyri, 1941: 302). Bunun üzerine Özbek Han, taraflar arasında süregelen dostane ilişkileri akrabalık seviyesine çıkarmak adına Tulunbay adındaki bir hatunu gelen elçiler ile birlikte Memlûk Sultanına eş olması için göndermiştir.¹³⁷ Söz konusu gelin alayı, Mısır'a gitmek için gemiler ile yola çıktığında çıkan rüzgâr sebebiyle Menteşe adlı limanda beş ay duraksamak zorunda kalmıştır. Gelin alayı yaklaşık altmış bin dinara tekabül eden büyük bir harcama ile bizzat II. Andronikos tarafından İstanbul'da iyi bir şekilde ağırlandı. Bu konukseverliğin yanı sıra misafirler Mısır'a uğurlandığında ise bir Bizans elçisi de gelin alayına katılarak Mısır'a hareket etmiştir (Gökbilgin, 1972: 4).¹³⁸

II. Andronikos, Mısır heyetini İstanbul'dan gönderdiği sıralarda Anadolu'da işler pek yolunda gitmemektedir. Türkler Batı Anadolu arazisine şiddetli akınlarda bulunarak İmparatorluğun varlığını tehlikeye sokmuşlardır. II. Andronikos, halen daha Anadolu arazisini İlhanlı Devleti ile olan dostane ilişkilerinden dolayı elde tutabileceğini düşünerek en kötü senaryoda bile onlardan yardım alabileceğini tasarlamıştır. II. Andronikos'un bu tasarımına karşın, Bizans İmparatorluğu'nun yeniden Türk tehlikesi ile karşı karşıya kalmasının bir sebebi de İlhanlı Devleti'nin bölgedeki varlığı ile alakalıdır. Osmanlılar dâhil diğer Türk unsurları, İlhanlılar ile mücadele etmemek adına onların olmadığı Batı Anadolu taraflarına ilerleyip buralarda güçsüz gördükleri Bizans İmparatorluğu ile mücadele ederek toprak kazanmaya çalışmışlardır. Gerçekten de Bizans orduları mücadele etmekten aciz bir vaziyette olduğundan Türk göçünü engelleyememişlerdir. Bundan başka Selçuklu Devleti'nin bölgedeki varlığının silik bir hal alması Türk unsurlarının bağımsız yeni devletler kurma azimlerini artırmış ve onlar mücadelelerini daha anlamlı hale getirerek gaza ve cihat anlayışı ile hareket etmişlerdir.

¹³⁷ Özbek Han, gelen elçilerden hatun için mehri talep etmiştir. Bunun üzerine elçiler yine Özbek Han'ın teklifi üzerine orada bulunan tüccarlardan mehri için yirmi bin, düğün masrafları içinde yedi bin altın borç para almış ve 1319 yılında gemilerle Mısır'a doğru yola çıkmışlardır (Nüveyri, 1941: 305).

¹³⁸ Nüveyri, 1319 yılında Özbek Han'ın yanından ayrılan gelin alayının 1320 yılında Mısır'a vardığını belirtmektedir. Ayrıca müellif, Bizans sarayından gelen elçilerin Melikü'n Nasır Muhammed tarafından kabul edildiğini ifade etmiştir (Nüveyri, 1941: 305-306).

Bizans topraklarının aralıksız bir şekilde Türk akınlarına maruz kaldığı bu zamanda mukavemet gösteremeyen İmparator II. Andronikos, yönünü dost ve müttefik olarak gördüğü İlhanlı Devleti'ne çevirmiştir. Anadolu arazisi halen daha İlhanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında olduğundan burada bulunan tüm unsurlar üzerinde yaptırım gücüne sahipti. Bu gerçeğe rağmen İlhanlılar o esnada Anadolu'da çıkan bir isyan ile uğraşmaktaydılar. Selçuklu Sultanı III. Alaeddin Keykubat (1298-1302) döneminde Anadolu genel valisi Sülemiş Türkmenler, Karamanoğulları ve Memlûk Sultanı Melikünnasır Laçin'den aldığı destekle Moğol yönetimine karşı bir isyan başlatmıştır. Müttefik güçleri 1299 yılında İlhanlı ordusunu bozarak Sivas'a kadar ilerlemeyi başarmış, Gazan Han'ın (1295-1304) gönderdiği otuz beş bin kişilik ordu karşısında tutunamayarak mağlup olmuşlardır (Howorth, 1888: 427-428; Aksarayî, 1943: 288-293; Boyle, 1968: 386; Sümer, 1969: 67-71; Turan, 1971: 624-625; Cahen, 1994: 293-294; Spuler, 2011: 110; Reşîdüddîn Fazlullah, 2013: 274-275; Sevim&Merçil, 2014: 603).

İlhanlı ordusu söz konusu isyanı bastırmaya muvaffak olmuştur. Öte yandan bu süre zarfında devletin askerî kanadının isyanla meşgul olması Türklere daha rahat hareket edebilme imkânı sunmuştur. Bu durumu lehine çevirmek isteyen Osman Gazi (1281-1326) Bizans İmparatorluğu'na karşı saldırılarda bulunarak imparatorluğu sıkıştırmıştır. Bu Türk tazyikinin bir sonucu olarak 1302 yılında Koyunhisar Savaşı'nda Osmanlılar, Bizans ordularını yenince II. Andronikos oldukça endişelenmiştir (Laiou, 1972: 90-91; Uzunçarşılı, 1988: 109; İncalcık, 1993: 81, 92-97; Mantran, 2005: 21-22; İncalcık, 2013: 16-17; Gibbons, 2017: 28-29). Bu tehdit karşısında hareket kabiliyeti sınırlı olan II. Andronikos, askerî açıdan tükenmiş olmasının bir sonucu olarak Osman Bey'e karşı İlhanlı Devleti ile temasa geçmiştir. II. Andronikos askerî yardım sağlayabilmek adına elçileriyle birlikte kız kardeşi Maria'yı (Despina Hatun)¹³⁹ İlhan Gazan Han'a (1295-1304) eş olması için göndererek açıkça kendisinden yardım talep etmiştir (Howorth, 1888: 464; Boyle, 1968: 392; Uzunçarşılı, 1988: 110; Hammer, 1991: 9; Mantran, 2005: 22; İncalcık, 2013: 17).

Gazan Han, gelen bu elçilik heyetini samimi bir şekilde karşılayarak II. Andronikos'un yardım talebine karşılık olarak Türklere karşı bir sefer düzenleyeceğini vaat etmiştir

¹³⁹ Gazan Han'a gönderilen Maria onun ölümü üzerine Olcayto Han ile evlendirilmiştir. Bu hatun Despina Hatun olarak bilinir (Howorth, 1888: 579; Turan, 1971: 652; Grousset, 1980: 64; Özgüdenli, 2007: 346; İncalcık, 2013: 17; Yuvalı, 2017: 275).

(Howorth, 1888: 464; Gibbons, 2017: 29). Onun bu yardım vaadi Türkler tarafından işitildiğinde bile kısa süreliğine de olsa bir telaşa sebep olmuştur (Howorth, 1888: 464). Ancak ne II. Andronikos'un beklentisi ne de Gazan Han'ın vaadi gerçekleşmemiştir. Bu sıralarda Suriye seferine hazırlanan Gazan Han'ın meşguliyeti ve bu meşguliyeti olmasa dahi Bizans'a yardım edecek kadar ömrünün kalmayışı II. Andronikos'un bu girişimini boşa çıkardığı gibi kendisini hayal kırıklığına uğratmıştır.¹⁴⁰ Bizans İmparatorluğu'nun mevcut durumu göz önünde bulundurulduğunda II. Andronikos'un İlhanlı Devleti'nden yardım almadan Osmanlıları durdurma ihtimali oldukça zor görünmektedir. Kendisi de bu durumun ziyadesiyle farkında olduğundan Gazan Han'ın ölümünden sonra Olcayto Han'ın (1304-1316) başa geçmesine müteakip kendisine derhal bir elçilik heyeti göndermiştir. Bizans elçilik heyetinin Olcayto Han'dan talebi malum olmakla birlikte yeni han İmparator ile iş birliğini kabul ederek bu birliktelik için kırk bin civarı bir orduyu görevlendireceğini ve bunun yarısının derhal İç Anadolu'da Konya'ya sevk edileceğini bildirmiştir (Pachymérés, 2009: 100; İnalçık, 2013: 17).¹⁴¹ Fakat İlhanlı Devleti tarafından Anadolu'ya gerçekleştirilmiş bir saldırı kayıtlara geçmemiştir. Dolayısıyla II. Andronikos art arda gelen iki İlhanlı hükümdarından beklediği faydayı göremediği gibi Türk ilerleyişi karşısında herhangi bir varlık gösterememiştir. Zira henüz Bizans İmparatorluğu ile İlhanlı Devleti arasında görüşmeler devam ederken Türk akınlarının yoğunluğu giderek artmıştır. Bir Türk olan Sasa Bey, daha önce ele geçirdiği Tire'nin yanında şimdi de İzmir bölgesindeki Efes'i ele geçirmeyi başarmıştır (Gökbilgin & Şölen, 1936: 87; Akın, 1946: 19; Laiou, 1972: 91; Wittek, 1986: 38-40; Turan, 1990: 158; Pachymérés, 2009: 100-101). Bu durum karşısında çaresiz kalan II. Andronikos, Türkleri durdurmak için yeni alternatif arayışına yönelmiştir.

¹⁴⁰ Batılı bazı bilim adamları Bizans imparatorlarının, Türkmenlere karşı İlhanlılar ile ittifak teşebbüslerinin bu devlet nezdinde sonuçsuz kalmasını İlhanlıların İslamlaşmasına bağlamaktadırlar (Özgüdenli, 2009: 226). Ancak Müslüman olan Gazan Han döneminde Memlûklar ile olan münasebetlerde herhangi bir yumuşama olmadığını ve İlhan Hûlagû döneminden beri sürdürülen düşmanca tutumun aynen devam ettiğini belirtmek gerekir (Schütz, 1991: 16). Bu durumda Bizans'ın Gazan Han ile kurmak istediği ancak kurulamayan ittifakın nedeni, İlhanlıların bu dönemdeki iç ve dış meseleler ile meşgul olmalıdır. Zira Gazan Han'ın düzenleyeceği son sefer Şam seferi olmuş ve bu seferden sonra ölmüştür (Aksaraylı, 1943: 310-315, 328-331). Ancak ifade etmek gerekir ki Ebu Said (1317-1335) döneminde İlhanlı Devleti ile Memlûk Devleti arasındaki düşmanlık sona ermiştir. Ebu Said'in Sünni Müslüman olması sonrası Memlûk Devleti'nden Melikü'n Nasır Muhammed ile karşılıklı elçiler ve hediyeleşmeler gerçekleşmiş ve ardından taraflar arasında bir barış anlaşması yapılmıştır. Böylece Ayn Calut savaşından beri çekişmeler ve savaşların yaşandığı bu iki devlet arasındaki husumet son bulmuştur (Buell, 2003: 98; Sağlam, 2018: 132-141).

¹⁴¹ Howorth, Olcayto Han tarafından otuz bin askerin Anadolu'ya gönderildiğini ancak herhangi bir mücadele olmadan Moğol ordularının geri çekildiğini belirtmiştir (Howorth, 1880: 579).

II. Andronikos döneminde İlhanlı Devleti'nden alınamayan askerî desteğe karşı taraflar arasında bir kültür alışverişi yaşanmıştır. 14. yüzyılın ilk yarısında İlhanlı Devleti'ne ait Tebriz ve Merâğa gibi şehirlerde Bizans âlimleri bir takım ilmi eserleri Yunanca'ya çevirmişlerdir (Togan, 1966: 2; Togan, 1970: 118). Bundan başka yine II. Andronikos döneminde Bizans âlimleri ünlü devlet adamı ve tarihçi Reşîdüddin'e mektuplar göndermişlerdir. Reşîdüddin'in din ve felsefî konuları ihtiva eden bu mektuplara verdiği cevaplar "As'ile u Acvibe-i Reşidi" adlı kitabında toplanmıştır ki toplam dört nüshası olan kitabın üç nüshası Türkiye'de bulunmaktadır (Togan, 1966: 3-4). Ayrıca bu dönemde Olcayto Han'ın eşlerinin maddi katkıları ile İlhanlı emiri Cemâleddin Hoca Yâkut Gazânî tarafından Erzurum'da Yakutiye Medresesi inşa ettirilerek bölgenin kültürel ve ilmi gelişimine katkıda bulunulmuştur (Beygu, 1936: 151-153; Ünal, 1973: 93; Konukçu, 1992: 75-76).

İmparator II. Andronikos, Türklere karşı İlhanlı Devleti ile bir ittifak kurmayı amaçlamış fakat bu mümkün olmamıştır. Halen daha ortada bir Türk tehdidi mevcut olmakla birlikte bu tehdidin bertaraf edilmediği her gün imparatorluğun varlığı için daha tehlikeli bir hal almakta idi. Bu bilinçle hareket eden II. Andronikos, Türklerden kurtulmak için yeni müttefik arayışı içerisine girmiştir. Tam da bu esnada Moğolların Deşt-i Kıpçak ve akabinde gerçekleştirdikleri seferler neticesinde yurtlarını terk etmek zorunda kalan Alanlar, kendilerine Bizans arazisinde yeni iskân alanları verilmesi karşılığında imparatorluğu Türklere karşı koruyacakları yönünde bir teklif sunmuşlardır. Bu teklif zaten bir arayış içerisinde olan II. Andronikos tarafından memnuniyetle kabul edilmiştir (Laiou, 1972: 89; Öden, 2011: 124; Ostrogorsky, 2015: 454). Bu uzlaşıyla birlikte derhal harekete geçen II. Andronikos, Türk tehdidi altındaki Batı Anadolu'yu ele geçirmesi için oğlu IX. Mikhail'i Alan birliklerinin başında söz konusu bölgeye göndermiştir. Fakat Alanlar, bölgeye gelmelerinden ve bir müddet Türkler ile mücadele ettikten sonra savaşı bırakarak geri çekilmişlerdir. Bu durum karşısında prens IX. Mikhail, Manisa'daki karargâhını acilen terk etmek zorunda kalmıştır. Böylece II. Andronikos'un Türklere karşı başlattığı bu girişimden de herhangi bir sonuç alınamamıştır (Finlay, 1854: 478; Bartusis, 1992: 76-77; Treadgold, 1997: 749-750; Öden, 2011: 124-125; Baştav, 2015: 35).

Bizans İmparatorluğu'nun Türkler karşısındaki bu zor durumu askerî açıdan hiçbir varlık gösteremeyen İmparator II. Andronikos'u tekrardan yeni bir müttefik arayışına sevk

etmiştir. İmparator bu zor süreçten geçerken aradığı destek o esnada Sicilya’da bulunan Katalan lider Roger de Flor nezdinde karşılık bulmuştur. Bu kişi ve beraberindeki askerler para karşılığında savaşır ve zaten Sicilya’da bu amaçla bulunmaktaydılar. Sicilya’daki savaş bitince işsiz kalan Roger de Flor, Bizans İmparatorluğu’nun Türklere karşı olan mücadelesini bildiğinden İmparator II. Andronikos’a haber göndererek İmparatorluğun emrinde çalışabileceğini bildirmiştir (Finlay, 1854: 485-486; Chronicle of Muntaner, 1921: 481-482; Burns, 1954: 752; Bartusis, 1992: 78; Ersan, 2005: 77; Vasiliev, 2016: 676). II. Andronikos’un bu teklifi kabul etmesi ile birlikte harekete geçen Roger de Flor ve beraberindeki altı bin kadar asker, otuz altı yelkenli gemi ile birlikte 1303 yılında İstanbul’a ulaşmışlardır (Finlay, 1854: 486; Laiou, 1972: 134-135; Tezel, 1973: 15; Hernandez, 1974: 25; Turan, 1990: 142; Hopwood, 2002: 385; Vasiliev, 2016: 677-678). Katalanlara güvenmekten başka seçeneği olmayan II. Andronikos onları iyi bir şekilde karşıladıktan sonra Roger de Flor ile bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmaya göre II. Andronikos, Katalan askerinin dört aylık ücretini peşin olarak ödemiş ve Roger de Flor’a Megas Dukas unvanı vererek yeğeni Maria Asen ile evlendirmiştir (Finlay, 1854: 487; Chronicle of Muntaner, 1921: 483-486; Bartusis, 1992: 78; Treadgold, 1997: 750; Ersan, 2005: 77; Vasiliev, 2016: 676; Gibbons, 2017: 30).

Katalanlar, Bizans İmparatorluğu’nun kurtarıcısı olarak karşılanıp ve çeşitli kazanımlar elde ettikten sonra 1304 yılında o esnada Erdek’i (Kyzikos) kuşatma altına alan Türklere karşı harekete geçmişlerdir. Onlar bu ilk seferlerinde Türkleri bölgeden püskürtmeyi başarak Anadolu’da ilk galibiyetlerini elde etmişlerdir (Finlay, 1854: 487; Chronicle of Muntaner, 1921: 490-496; Chronicle of Francisco de Moncada, 1975: 35-36).¹⁴² Katalanlar bu galibiyetin ardından bir süre sonra Pegai’ye yönelmişlerse de burada bulunan müşterek İmparator IX. Mikhail onların bu şehre girmelerine müsaade etmemiştir. Bunun üzerine onlar tekrardan yürüyüşe geçerek Alaşehir (Philadelphia) civarına gelmişlerdir (Chronicle of Francisco de Moncada, 1975: 38-42; Öden, 1999: 23; Nicol, 2003: 162; Ersan, 2005: 79-80; Ostrogorsky, 2015: 455).

¹⁴² Katalanların Erdek’te Osmanlı ve Karasi Türkleri ile karşılaştıkları belirtilmiştir (Pears, 1923: 657; Hernandez, 1974: 25; Öden, 1999: 22; Hopwood, 2002: 386). Ayrıca belirtilen son kaynağın ilgili sayfasında değerlendirme yapan müellif, Katalanlar ile Germiyanogulları Beyliği’nin mücadele ettiğini belirtmiştir.

Katalanlar bu şekilde Alaşehir civarına geldikleri sıralarda söz konusu şehir Germiyanogulları Beyliği'nden¹⁴³ Yakup Bey tarafından muhasara altında tutulmakta idi (Akın, 1946: 18; Varlık, 1974: 38; Wittek, 1986: 42; Pachymérés, 2009: 86-87). Hatta Yakup Bey, kuşatmanın bir an önce sonuçlanması için Sasa Bey ve Aydınoğulları'ndan askerî destek alarak savaşı bir an önce neticelendirmeyi amaçlamıştır (Akın, 1946: 17; Varlık, 1974: 38; Ersan, 2005: 80). Türklerin başarılı bir kuşatma gerçekleştirmelerine rağmen Katalan askerlerinin bölgeye gelmesinden sonra kuşatmayı kaldırmak zorunda kalan Türkler, Katalanlar karşısında mağlup olmuşlardır. Türkleri bölgeden çıkartan Katalanlar, bu şehirde bir müddet kalarak başarılarını kutlamışlardır (Chronicle of Muntaner, 1921: 496-497; Varlık, 1974: 39; Chronicle of Francisco de Moncada, 1975: 45; Ersan, 2005: 80; Vasiliev, 2016: 678). On beş günün ardından Alaşehir'den ayrılarak Manisa'ya yönelen Katalanlar buraya gelene kadar geçtikleri yerleşim bölgelerinde Türk veya Bizanslı ayrımı yapmadan yağmalarda bulunarak ganimet elde etmeye çalışmışlardır (Laiou, 1972: 136; Nicol, 2003: 163; Ersan, 2005: 81; Ostrogorsky, 2015: 455).

Katalanların Bizans'tan maaş almalarına rağmen bu tür girişimlerde bulunmaları asayiş noktasında ciddi sorunlara ve doğal olarak halkın tepkisine sebep olmuştur. Bununla birlikte merkezden gelen ikazlara itibar edilmemesi Bizans yönetimi için Katalanların varlığını tartışılır hale getirmiştir. Daha önce ifade edildiği üzere müşterek İmparator IX. Mikhaıl daha en başından Katalanlara tepkisini ortaya koyarak onları Pegai'den içeri sokmamıştı. Onun Katalan askerlerine karşı tutumunun bu şekilde net oluşu o esnada sarayında bulunan Roger de Flor'un 1305 yılında bir Alan reisi tarafından öldürülmesine sebep olmuştur (Finlay, 1854: 497; Chronicle of Muntaner, 1921: 512-515; Pears, 1923: 658; Wittek, 1952: 661; Burns, 1954: 752; Laiou, 1972: 161; Bartusis, 1992: 80; Vasiliev, 2016: 678; Gibbons, 2017: 31-32).

Roger de Flor'un ölümü Katalan sorununun çözümü noktasında herhangi bir fayda sağlamamış, reislerinin öldürüldüğünü duyan Katalan askerleri bu durumu protesto etmişlerdir. Ardından Türkler ile muhtemelen Anadolu'da onları rahat bırakma karşılığında anlaşarak harekete geçmişlerdir. Türk ve Katalan birlikleri Bizans ordularını

¹⁴³ Germiyan aşireti Celâleddin Hârezmşâh'ın maiyetinde Anadolu'ya gelmiş ve onun ölümünden sonra Selçuklu Devleti'nin hizmetine girmiştir. Sonrasında ise Moğol baskısı neticesinde Anadolu'ya göçerek dini-siyasî bir ayaklanmaya öncülük eden Baba İshak'ın yarattığı kaotik ortamda onlarda Malatya civarında isyancılara karşı mücadele etmişlerdir (Uzunçarşılı, 1932: 25).

bozdukları gibi ilk olarak Gelibolu'ya ardından İstanbul civarındaki köy ve kasabalara saldıracak yağmalarda bulunmuşlardır (Finlay, 1854: 498-500; Chronicle of Muntaner, 1921: 542-543; Kurtoğlu, 1938: 33; Wittek, 1952: 662-663; Laiou, 1972: 162; Tezel, 1973: 16). 1310 yılına değin Gelibolu'da kalarak burayı kendilerine üs yapan Katalanlar, bu süre zarfında Anadolu'daki faaliyetlerine devam etmişlerdir. Ardından buradan ayrılarak Yunanistan'a doğru hareket eden Katalanlar, Atina Dukasını yenilgiye uğratarak burada kendilerine bağımsız bir devlet kurmuşlardır (Kurtoğlu, 1938: 34; Laiou, 1972: 226-233; Tezel, 1973: 16; Turan, 1990: 143; Treadgold, 1997: 753; Öden, 1999: 23; Bailly, 2006: 291; Vasiliev, 2016: 679). İmparator II. Andronikos'un bu teşebbüsü de Türk ilerleyişine çözüm olmadığı gibi aksine ülke içerisinde huzursuzluk ve paniğe sebep olmuştur. Öte yandan Katalanlar ile uğraşan Bizans'a karşı bir kez daha harekete geçen Osman Bey, 1308 yılında İznik istikametinde bulunan ve ileri karakol konumundaki Karahisar'ı alarak, İznik'i ele geçirme yolunda büyük bir engeli aşmıştır (Uzunçarşılı, 1988: 110; Pachymérés, 2009: 109-110; Norwich, 2013: 240).

Selçuklu Devleti'nin tarih sahnesine karıştığı, İlhanlı Devleti'nin iç ve dış problemlerden ötürü Anadolu işleriyle pek ilgilenemediği, Bizans İmparatorluğu'nun ise Türk yükselişini engelleyemediği bir ortamda devletleşme sürecinden geçen Türk gruplarının faaliyetleri herhangi bir şekilde sekteye uğramadığı gibi katlanarak devam etmiştir. Bizans İmparatorluğu'nu bu dönemde güçsüzleştiren tek sebep Türk tehdidinin engellenememiş olması değildir. Bunun yanı sıra ülke içerisinde artan ekonomik kriz ve Katalanların yarattığı asayiş sorunu ve belirgin bir hal alan idare krizi mevcut yönetime karşı insanları ayaklanmaya sürüklenmiştir. Ülkenin bu zor durumu karşısında İmparator II. Andronikos, daha sonra İmparator olarak karşımıza çıkacak olan torunu III. Andronikos ile adeta taht kavgasına tutuşmuştur. III. Andronikos özellikle Katalan sorununun esas sorumlusu olarak onları ülkeye sokan dedesini suçlamış ve açıktan muhalefete girişerek taraftar toplamaya başlamıştır. III. Andronikos'un destekçileri arasında ülkenin gidişatını beğenmeyen sıradan vatandaşların yanı sıra içerisinde aristokrat sınıf üyeleri de bulunmakta idi (Nicol, 2003: 191-192; Mantran, 2005: 150; Gregory, 2019: 353). Neticede etrafına her sınıftan insanı toplamayı başaran III. Andronikos'un ilk isyan girişimi mevcut İmparator tarafından bastırılmaya çalışılmışsa da başarılı olunamamıştır. Bu başarısızlık karşısında II. Andronikos, torunu III. Andronikos ile anlaşarak 1325 yılında onu müşterek İmparator ilan etmek zorunda

kalmıştır (Finlay, 1854: 517; Laiou, 1972: 285; Browning, 1992: 235; Fine, 1994: 251-252; Nicol, 1996: 23; Wittek, 2012: 62; Ostrogorsky, 2015: 462). Bu arada bir grup Moğol atlısı Trakya'ya inerek buralarda yağmalarda bulunmuş ve kısa süre içerisinde de buradan ayrılmışlardır (Laiou, 1972: 291).

Ülke içerisindeki isyan ateşi bu şekilde bastırılmış olmasına rağmen öte taraftan bu karışıklığı değerlendiren Orhan Bey liderliğindeki Osmanlı Türkleri, 1326 yılında Bizans'a ait olan Bursa şehrini ele geçirmeyi başarmışlardır (Pears, 1923: 660; Vryonis, 1967: 174; Laiou, 1972: 292; Uzunçarşılı, 1988: 117-118; Browning, 1992: 235; Nicol, 1996: 24; Wittek, 2012: 62; İnalçık, 2013: 44; Norwich, 2013: 244; Mantran, 2016: 23). Osmanlı Türkleri Anadolu'da herhangi bir engelle karşılaşmadan ilerlerken Balkanlar'da da bir isyan patlak vermiştir. Selanik valisi Ioannes Palaiologos isyan ederek kızını da kendisine verdiği destekten ötürü Sırbistan Kralı'na göndermiştir. Fakat kendisi 1326 yılında ölünce bu tehlike büyümeden son bulmuştur (Fine, 1994: 252; Treadgold, 1997: 758; Nicol, 2003: 196).

Türkler tarafından ele geçirilen Bursa'nın geri alınması yönünde II. Andronikos'un herhangi bir girişimde bulunmaması müşterek imparatorlar arasında anlaşmazlığa ve akabinde 1327 yılında tekrardan bir isyan hareketinin başlamasına sebep olmuştur. Bu durumda İmparatorlar daha kesin sonuçlar alabilmek adına müttefik arayışı içerisine girmişlerdir. Bu doğrultuda İmparator II. Andronikos, Sırbistan Kralı ile ittifak görüşmelerine başlarken torunu müşterek İmparator III. Andronikos ise Bulgar Çarı II. Stephan Uros (Mikhail Şişman) ile görüşmelere başlamıştır (Miller, 1923a: 536; Laiou, 1972: 293-295; Bartusis, 1992: 90; Fine, 1994: 252; Nicol, 1996: 24-25; Treadgold, 1997: 758; Norwich, 2013: 244; Gibbons, 2017: 49-50). Aslında bu durum Bizans İmparatorluğu'nun siyaseten ne kadar zayıf bir vaziyette olduğunu göstermektedir. Zira VIII. Mikhail döneminde Emir Nogay'ın etkisiyle Bulgarların iç işlerine müdahalelerde bulunan ve bu şekilde Bulgarlar üzerinde kısmi otorite kuran Bizans İmparatorluğu, şimdi onların desteği ile iç işlerini yoluna koymak için hesap yapmaktadır. Öte yandan eski bir siyasetçi olan II. Andronikos'un Sırbistan'dan ziyade İlhanlı Devleti'nden yardım talep etmesi beklenebilirdi. Fakat İlhanlıların o esnada kendi iç işleri ile ilgilenmeleri ve ayrıca tüm yardım taleplerine rağmen İlhanlı Devleti'nden fiili bir yardım alınamamış olmasından dolayı İlhanlılar, İmparator için yardım talep edebileceği dost bir devlet olmaktan çıkmış ve II. Andronikos direkt olarak Sırlara yönelmiştir.

Bulgar Çarı Şişman başta genç İmparator III. Andronikos'u desteklese de Sırp ordusunun Makedonya civarında III. Andronikos'un taraftarları tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra saf değiştirerek II. Andronikos'un safına geçmiştir. Hatta Bulgar Çarı İmparator II. Andronikos'a içerisinde üç bin civarında bir destek ordusu göndermiştir (Miller, 1923a: 537; Nicol, 1996: 26; Norwich, 2013: 244-245; Gibbons, 2017: 50; Gregory, 2019: 353). Söz konusu destek birliklerinin içerisinde ücretli Moğol askerleri de bulunmaktadır (Laiou, 1972: 294-298; Bartusis, 1992: 90-91). Gönderilen bu yardıma rağmen torunu karşısında daha fazla direnç gösteremeyen İmparator II. Andronikos iktidardan el çekmiş ve böylece III. Andronikos tek başına Bizans tahtına oturmuştur.

3.2.3. III. Andronikos Palaiologos (1328-1341)

Bizans İmparatorluğu'nda bu şekilde bir taht değişikliği yaşandığı sıralarda Anadolu toprakları üzerinde de Osmanlı yükselişi artık yıkıcı boyuta ulaşmıştır. Bunun en önemli sebebi Tebriz'de bulundukları halde Anadolu'yu tahakkümleri altında tutan İlhanlı Devleti'nde Olcayto Han'ın ölümünden sonra yaşanan güç kaybı olmuştur. Bu durum Anadolu Türklerinin daha otonom hareket etmesine ve Bizans İmparatorluğu'na karşı gerçekleştirdikleri saldırıları artırarak sürdürmelerine sebep olmuştur. Böylece Moğolların bir zamanlar Anadolu'ya gelerek sindirdikleri Türkler, şimdi onların güçsüzlüğünden yararlanarak tekrardan Anadolu'ya hâkim olmaya başlamışlardır. Mevcut durumda yeni İmparatorun İlhanlı Devleti ile bir ittifak kurması mümkün olamayacaksa de en azından bu devletin güçsüzlüğü sonucu parlayan Türk devletlerinden yararlanma ihtimali Bizans İmparatorluğu için tek çıkar yol olarak gözükmektedir. Kısa süre sonra İmparatorluk bu amaçla Ioannes Kantakuzenos'un girişimleri ile Osmanlı Türklerine karşı Saruhanoğulları ve Aydınoğulları ile görüşerek onları kendi safına çekmeye çalışmıştır (Finlay, 1854: 532; Akın, 1946: 41; Treadgold, 1997: 761; Emecen, 2009: 171; Ayönü, 2013: 85). III. Andronikos, İmparatorluğu Osmanlı Türklerinden kurtarmak için bu şekilde müttefik ararken bu meşguliyetten yararlanan Bulgar Çarı Şişman ise Kuzey Trakya'ya kadar ilerleyerek İmparatorluğu tehdit etmeye başlamıştır. Bu tehlike karşısında yönünü Bulgarlar üzerine çeviren III. Andronikos büyük bir orduyu Mikhail Şişman üzerine gönderince Bulgarlar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bir müddet sonra taraflar arasında yapılan barış ile tekrardan sükûnet sağlanmıştır. Bundan kısa süre sonra 1330 yılında Bulgar Çarı Mikhail Şişman, Sırp Kralı ile tutuştuğu savaşta

hayatını kaybetmiştir (Miller, 1923a: 538; Bartusis, 1992: 92; Fine, 1994: 271-272; Treadgold, 1997: 761; Nicol, 2003: 209; Kyriakidis, 2011: 31; Norwich, 2013: 247).

III. Andronikos'un Bulgarlar karşısındaki başarısına karşın Anadolu toprakları için artık yapacak pek bir şey kalmamıştır. Orhan Bey 1329 yılında Palekanon (Maltepe) muharebesinde Bizans ordusunu mağlup etmeyi başararak İznik üzerine yönelmiştir. Bu güç karşısında direnç gösteremeyen Bizans orduları 1331 yılında şehri Türklere teslim etmişlerdir (Uzunçarşılı, 1988: 119-120; Wittek, 2012: 62; Emecen, 2013: 12; İnalçık, 2013: 43-44; Mantran, 2016: 24). Böylece bir zamanlar Bizans'a başkentlik yapan İznik şimdi Türklerin eline geçmiştir. İmparator ise bu durum karşısında daha önceden görüştüğü Türk devletlerinden herhangi bir sonuç alamaması ve kendisinin de tek başına mücadele edecek gücünün kalmayışı sebebi ile 1333 yılında Orhan Bey ile görüşerek barış koşullarını belirlemiştir. III. Andronikos Bizans topraklarına saldırmaması karşılığında Orhan Bey'e yıllık haraç ödemeyi kabul etmiştir (Bartusis, 1992: 91; Kyriakidis, 2011: 31; Norwich, 2013: 250).¹⁴⁴ Bu son gelişme ile Osmanlılar, İlhanlı Devleti'ne vergi ödeyen bir devlet iken (Vryonis, 1971: 270; Uzunçarşılı, 1988: 112-113) şimdi kendisi vergi alabilecek güce ulaşmıştır.

Osmanlılar için Anadolu'da tehlike yaratabilecek İlhanlı Devleti yukarıda da belirttiğimiz üzere Olcayto Han'ın ölümünden sonra zayıflama alametleri göstermiştir. Bu süreçte Türkmen beyliklerinden Germiyanogulları, Hamidoğulları, Candaroğulları, Eşrefogulları ve Karamanoğulları Anadolu genel valisi Emir İrencin'in kötü yönetimine karşı mukavemet göstermeye başlamışlardır. Bu isyan halinin mevcut vali tarafından kontrol altına alınamaması üzerine harekete geçen Anadolu Beylerbeyi Emir Çoban, 1314 yılında Anadolu'ya yönelerek o esnada Karamanoğulları tarafından ele geçirilen Konya'yı geri almıştır. Bu işi hallettikten sonra Emir Çoban, oğlu Demirtaş (Timurtaş) Noyan'ı Kayseri merkezli Anadolu valisi olarak atayıp buradan ayrılmıştır. (Aksarayî, 1943: 341-344; Uzunçarşılı, 1967: 602-603; Tekindağ, 1977: 320-321; Coşkun, 1992: 352-354). Anadolu'da işler Emir Çoban tarafından yola koyulurken o esnada başa geçen Ebu Said Han'ın (1317-1335) küçük yaşta olması sebebiyle devlet işleri bir süreliğine sekteye

¹⁴⁴ Treadgold, on iki bin hiperper olduğunu belirtir (Treadgold, 1997: 762). Ayrıca bkz. (Mantran, 2016: 24). Buna karşın Halil İnalçık iki bin olarak belirtmiştir (İnalçık, 2013: 45). Bir Bizans sikkesi olan Hiperper yirmi karat altın için kullanılan bir terimdir ve normal sikkelere göre daha kalite altından imal edilir. Hiperperler yeni parasal sisteme geçiş kapsamında İmparator I. Aleksios (1081-1118) döneminde ortaya çıkmıştır (Grierson, 1982: 9-10).

uğramıştır. Bununla birlikte Anadolu’da da âdil yönetiminden ötürü halkın desteğini alan Demirtaş Noyan yanındaki emirlerin telkinleriyle 1322 yılında kendi adına hutbe okutup sikke kestirmiştir (Haykıran, 2009: 168; Yuvalı, 2017: 284). Bu vaziyet üzerine Ebu Said Han, Emir Çoban’ın isteği üzerine onu bu isyanı bastırması için Kayseri’ye göndermiştir. Fakat taraflar arasında herhangi bir savaş yaşanmamış, Demirtaş Noyan babasının yanına giderek saygılarını sunmuştur (Uzunçarşılı, 1967: 609; Coşkun, 1992: 355-356; Spuler, 2011: 137). Ebu Said Han tarafından affedilerek ikinci kez Anadolu valiliğine atanan Demirtaş Noyan Kayseri’ye geldikten sonra Selçuklu hanedanının son üyelerini öldürtmüş, 1326 yılında Eşrefoğulları Beyliği’nden Beyşehir’i, Hamidoğulları’ndan Eğirdir’i savaşıarak ele geçirmiştir (Uzunçarşılı, 1967: 628; Haykıran, 2009: 170; Yuvalı, 2017: 285).

Anadolu’da Moğol hakimiyeti yeniden tesis edilmeye başlamışken İlhanlı Devleti’nde yaşanan iç karışıklıklar, devlet adamlarının ortadan kaldırılması ve akabinde Ebu Said Han’ın varis bırakmadan ölmesi sonrası devlet parçalanmaya başlayarak yerini mahalli idarelere bırakmıştır. Ebu Said Han’ın ölümüyle başlayan bu süreçte Emir Hüseyin’in oğlu Hasan, siyasî boşluktan yararlanarak Celâyirliler olarak anılacak bağımsız devletini 1340 yılında kurmuştur. Bu devlet İlhanlı Devleti’nin parçalanmasından sonra ortaya çıkan en önemli oluşumdur. Devletin adı büyük bir Moğol kabilesi olan Celâyir’e atfen kullanılmış olup babası gibi devletin kurucusu Hasan’da bu kabilenin bir mensubudur. Onlar, Altın Orda Devleti ile çeşitli zamanlarda mücadelelerde bulunmuşlardır. Celâyirler, 1431 yılına değin varlığını muhafaza etmekle birlikte bu yılda son hükümdarları Hüseyin’in Karakoyunlu Devleti tarafından öldürülmesine müteakip yıkılmışlardır (Howorth, 1888: 654-679; Yinanç, 1963c: 64-65; Yakubovskiy, 1992: 153; Ürekli, 1993: 264-265; Spuler, 2011: 132-143).

III. Andronikos döneminde Altın Orda Devleti ile karşılıklı olarak temaslar devam etmiştir. Bu dönemde de daha önceden gördüğümüz üzere Altın Orda Devleti ile bir evlilik akdi gerçekleştirilmiştir. Taraflar arasında seyreden iyi ilişkilerin göstergesi olarak bir Bizanslı prenses bu dönemde Özbek Han’a gelin olarak gönderilmiştir. Esasen bu evlilik akdinin sebebi Bizans ile Bulgarlar arasında küçük çaplı da olsa bir çatışma yaşanmış olmasıdır. Her ne kadar III. Andronikos galip gelen taraf olmuşsa da Özbek Han’ın Bulgarlardan yana tavır takınması üzerine III. Andronikos onunla karşı karşıya gelmek istememiştir. Bu hamlesiyle İmparator III. Andronikos, Altın Orda Devleti’nin

bölgedeki nüfuzundan yararlanarak Bulgar Devleti'nden gelebilecek saldırılara karşı elini güçlendirmeye çalışmıştır (Vernadsky, 2007: 239-240).

Söz konusu gelinin tam olarak ne zaman Saray'a gönderildiği tespit edilememekle birlikte Altın Orda Devleti'ne gelin giden bu prenses hakkındaki bilgilerimiz ünlü Arap seyyahı İbn Battuta'nın seyahat notlarından takip edilmektedir. Onun aktardığı göre söz konusu gelinin adı Beylûn Hatun'dur. İbn Battuta, Özbek Han'ın sarayında iken hatunun hamile olduğundan bahsetmektedir. Beylûn Hatun o sırada hem çocuğunu doğurmak hem de babasını ziyaret etme arzusunu kocası Özbek Han'a bildirmiştir. Onun bu teklifi kabul etmesi üzerine İbn Battûta, hatuna refakat ederek İstanbul'u görme arzusunu bildirince, Özbek Han ona da izin vermiş ve böylece ikili 1334 yılında İstanbul'a hareket etmişlerdir (Howorth, 1880: 165-166; İbn Battûta, 2018: 329-330).

III. Andronikos ile Özbek Han arasındaki ilişkiler yukarıda ifade edildiği üzere akrabalık bağının aksine her zaman iyi bir şekilde devam etmemiştir. Bu dönemde taraflar arasında gerginlik ve hatta Özbek Han'ın Bizans'a karşı bir saldırısı olmuştur. Olay şu şekilde gelişmiştir: Aydınogulları Beyi Umur Bey (1334-1348) 1340 yazında Ege ve Yunanistan civarında Andros, Naxos, Paros, Tinos ve Mikonos adaları ile Sırbistan ve Arnavutluk topraklarını ele geçirmiştir. Umur Bey'in bu saldırıları Bizans İmparatorluğu'na ait Trakya, Makedonya, Yunanistan ve Mora gibi topraklarda da hissedilmiştir. Herhangi bir engelle karşılaşmayan Aydınogulları donanması Mora'dan hareketle İstanbul önlerinde görününce telaşlanan İmparator III. Andronikos Umur Bey ile anlaşmıştır. Anlaşma uyarınca İstanbul'a saldırmayacak olan Umur Bey bunun yerine III. Andronikos tarafından yine Bizans İmparatorluğu'na ait ve yağma için daha zengin olan Eflak ve Tuna Nehri civarındaki Kili topraklarına yönlendirilmiştir. Fakat III. Andronikos'un İstanbul'u kurtarmak için Umur Bey'i yönlendirdiği bu topraklar Altın Orda Devleti'ne aittir. İşte bu olay karşısında Özbek Han'ın eşi Beylûn Hatun, babasına bir mektup göndererek kocası Özbek Han'ın yağmaya uğrayan topraklarının hesabını sormak ve İstanbul'u cezalandırmak için hazırlık yaptığını belirtmiştir. Gerçekten de bir süre sonra Özbek Han, Bizans topraklarına doğru ilerlemiş ve Moğollara direnecek gücü olmayan III. Andronikos Özbek Han ile barış yapmak zorunda kalmıştır (Korobeinikov, 2004: 60-61).

1340 yılında Bizans İmparatorluğu'na Emir Nogay'dan sonra gerçekleştirilen bu saldırıdan kısa süre sonra Özbek Han vefat etmiş ve yerine oğlu Canibek Han (1341-1357) geçmiştir. Yeni Altın Orda Hanı ilk olarak İlhanlı Devleti'nin çöküşünü fırsat bilerek Tebriz'de hâkimiyetini sağlayan Melik Eşref ile mücadeleye girişmiştir. Bu mücadele neticesinde 1357 yılında kısa süreliğine Azerbaycan, Altın Orda Devleti'nin sınırlarına dâhil olmuştur (Howorth, 1880: 178-179; Gökbilgin, 1972: 35; Yakubovskiy, 1992: 110-111). Canibek Han, Azerbaycan'da fazla kalmayarak oğlu Berdibek Han'ı buraya vekil olarak atamış ve kendisi de Saray'a döndükten kısa süre sonra ölmüştür. Ölümünde Berdibek Han'ın rolünün olabileceği yönünde görüşler mevcuttur (Howorth, 1880: 179; Yakubovskiy, 1992: 114). Fakat Berdibek Han'ın hâkimiyeti (1357-1359) kısa süre sonra ölmesi ile sona erince Altın Orda Devleti'nde karışıklıklar başlamış ve Toktamış Han'ın başa geçtiği 1380 yılına kadar geçen süre zarfında yirmiden fazla Han çeşitli bölgelerde iş başına gelmiştir (Yakubovskiy, 1992: 116). Dolayısıyla bu yıllar Altın Orda Devleti'nin fetret devri olarak nitelendirilmektedir.

Ak Orda hâkimi Urus Han'ın baskısı karşısında bir diğer bir taht iddiacısı olan Toktamış Han Semerkant'a kaçmıştır (Alan, 2007: 42; Aka, 2019: 23). Semerkant emiri ise Timurlu Devleti hükümdarı Emir Timur'un (1370-1405) emri ile ona izzet ve ikramda bulunarak emrine asker tahsis etmiş, Otrar ve Savran gibi şehirleri kendisine hediye etmiştir (Manz, 2009: 128; Yezdi, 2019: 117-118; Aka, 2019: 24). Toktamış Han aldığı bu askerî destek ile Urus Han'a karşı üç kez sefer düzenlemiş ancak başarılı olamamıştır. Daha sonra Toktamış Han, Urus Han'ın ölümü sonrası başa geçen oğluna karşı başarı sağlayarak 1378 yılında Ak Orda şubesine ardından 1380 yılında Altın Orda Devleti'ni idare eden Emir Mamay'a karşı başarılı olarak Altın Orda Devleti'ne hâkim olmuştur (Kafalı, 1976: 103; Yakubovskiy, 1992: 148; Ziyayev, 2007: 39-40; Ötemiş Hacı, 2009: 94; Aka, 2019: 25).

Toktamış Han (1379-1396), tabiiyet bağları kopmaya başlayan Rus knezleri üzerine başarılı seferler gerçekleştirerek onları hâkimiyet altına almıştır (Akbiyık, 2003: 123-125; Aka, 2019: 27). Bundan sonra Toktamış Han, Emir Timur'un İran işleri ile meşgul olmasından yararlanarak 1384 yılında Hârezm'i ardından 1385 yılında Celâyirîliler'in elindeki Tebriz'i ele geçirmiştir (Howorth, 1880: 235; Kafalı, 1976: 105-107; Yakubovskiy, 1992: 152-154; Alan, 2007: 46-47). Onun bu son faaliyeti kısa süre sonra Emir Timur ile gerginliğe ve akabinde savaşlara sebep olmuştur. Bu savaşlar ise Toktamış

Han'ın haricinde Altın Orda Devleti için sonun başlangıcı olmuştur. Taraflar arasında 1391 yılında vuku bulan savaşta Emir Timur kesin bir galibiyet elde etmiştir (Kafalı, 1976: 109-110; Akbıyık, 2003: 133; Yezdi, 2019: 184-196; Aka, 2019: 30-31). Orduları dağılan Toktamış Han, Emir Timur'un bölgeden çekilmesi üzerine tekrardan Azerbaycan'a yönelerek Şirvan civarında yağmalarda bulunmuştur (Grousset, 1980: 414; Yücel, 1989: 30). Ardından Emir Timur'a karşı Memlûklar ve hatta Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid (1389-1402) ile temasa geçmiştir (Tekindağ, 1961: 93-94; Rásonyi, 1993: 228). Onun bu girişimleri herhangi bir sonuç vermeyeceği gibi 1395 yılında Emir Timur ile Terek Irmağı civarında karşılaşarak mağlup olmuştur (Kafalı, 1976: 111-112; Yücel, 1989: 31; Akbıyık, 2003: 137; Ziyayev, 2007: 40; Beckwith, 2011: 169; Yezdi, 2019: 249-255; Aka, 2019: 34-35). Emir Timur, bir süre kaçan Toktamış Han'ı takip etmiş fakat kısa süre sonra takibi bırakarak İdil Nehri'nden Dinyeper Nehri'ne kadar yağmalarda bulunarak buralardaki halkları itaat altına almıştır (Togan, 1966: 180-181; Yezdi, 2019: 255-256). Bu yağma esnasında Altın Orda Devleti başkenti Saray'da nasibini almış ve yakılıp yıkılmıştır (Grousset, 1980: 414-415; Buell, 2003: 77; Manz, 2009: 131).

Emir Timur ile yapılan bu son savaş neticesinde çöküş sürecine giren Altın Orda Devleti'nin bundan sonra ne Güney Kafkasya ne Doğu Avrupa'da ne de Balkanlar'da bir ağırlığı kalmamıştır (Köprülü, 1941: 425-426). Bu tarihten itibaren devlet içerisinde 1502 yılına kadar süren hâkimiyet mücadeleleri yaşanmış ve Kırım Tatarlarından Mengli Giray bu mücadeleyi kazanarak Altın Orda Devleti'nin siyasî varlığına son vermiştir (Collins, 1990: 568-570; İnalçık, 2017: 6). Böylece Altın Orda Devleti sınırları içerisinde Kazan, Kasım, Astrahan ve Sibir gibi yeni hanlıklar ortaya çıkmıştır (Acar, 2013: 68)

Yukarıda ifade edildiği üzere Altın Orda Devleti Özbek Han'dan sonra duraklama ardından gerileme ve son olarak çöküş sürecini birbiri ardına yaşamıştır. Devletin iç meselelerdeki olumsuz gidişatı dış ilişkilerine yansımış ve devlet bu süreçte kendi kabuğuna çekilmiştir. Altın Orda Devleti'nin dağılma sürecine girişi Bulgar Devleti'nin Balkanlar'daki otonom ve tehditkâr hareketlerinden takip etmek mümkündür. Dolayısıyla Altın Orda Devleti'nin zayıflayan mevcut durumu göz önünde bulundurulduğunda Özbek Han ile kurulan evlilik akdi, Altın Orda Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin son halkasını teşkil etmektedir. Esasen bu evlilik genel bir ifadeye dönüştürülerek Bizans-Moğol ilişkilerinin sonu olarak değerlendirilebilir. Zira İlhanlı

Devleti, III. Andronikos'un saltanatı esnasında dağılma sürecine girmiş olduğundan bu devlet ile olan siyasî ilişkilerde sona ermiştir. Bizans İmparatorluğu ise varlığını 1453 yılında, ilerleyişini bir türlü durduramadığı Osmanlı Türkleri tarafından yıkılıncaya kadar sürdürmüştür.

SONUÇ

Bizans İmparatorluğu, yüzlerce yıl kendisine başkentlik yapmış olan İstanbul'un jeopolitik konumundan azami ölçüde faydalanmış, bu şehre sahip olması onu kurulan tüm imparatorluklar içerisinde ayrı bir konuma yükseltmiştir. Anadolu ve Balkan topraklarını birbirine bağlayan bu kıtalararası şehir Bizans İmparatorluğu'na ticari, ekonomik ve kültürel açıdan büyük fayda sağlayarak zamanla imparatorluğun zenginleşmesini sağlamıştır. Bizans İmparatorluğu, İstanbul'daki varlığının kendisine kazandırdıklarına karşın hem Balkanlar'da hem de Anadolu'da ciddi mücadeleler vermek zorunda kalmıştır. 1176 yılına kadar süren Anadolu hâkimiyet mücadelesi ve IV. Haçlı Seferi'ne değin süren Balkan mücadelesi bir türlü istenildiği gibi sonuçlanmamış verilen bu mücadeleler Bizans İmparatorluğu'nun askerî ve ekonomik açıdan tükenmesine sebep olmuştur. Bununla birlikte Haçlıların İstanbul'u ele geçirmesi, İmparatorluk tarihinde büyük bir şok etkisi yaratmıştır. Bu olumsuz etkiye karşın IV. Haçlı Seferi sonrası Nikea/İznik'e taşınan Bizans İmparatorluğu, İstanbul'da yaşanan son dönemlere istinaden askerî, ekonomik ve zirai olarak gelişmeler göstermiştir. İznik İmparatorluğu döneminde birkaç istisna dışında verilen tüm mücadelelerde başarı sağlanmış, yüzyıllardır yorgun olan ordu ve yönetim kendisini restore etme imkânı bulmuştur.

Bizans İmparatorluğu'nda hal böyleyken tarih Moğolların yükselişine şahitlik etmiştir. Onlar kısa süre içerisinde geniş bir coğrafyayı nüfuzları altına almaya başarmışlardır. I. ve II. Deşt-i Kıpçak seferleri ile Doğu Avrupa ele geçirilmiştir. Moğollar tarafından gerçekleştirilen bu son saldırı İznik yönetimine hiç beklemediği bir fayda sağlamıştır. Moğolların Balkanlar'a inerek gerçekleştirdikleri saldırılar sonrası geri çekilmeleri üzerine harekete geçen İmparator III. John Vatatzes, Balkanlar'da ciddi bir mücadele vermeden toprak kazanmıştır. Fakat kısa vadede fayda getirdiği gözlemlenen bu istila hareketi uzun vadede sarstığı topraklarda istikrarsızlık ve düzensizliğin artmasına sebep olmuştur. İstilaya uğrayan Kıpçakların paralı Bizans askerî olarak Anadolu topraklarına yerleştirilmesi Batı Anadolu topraklarının Türkleşme hızını artıran bir sonuç doğurmuştur. Moğolların Suriye ve İran coğrafyalarındaki istilaları da bu sürece katkı sağlamıştır. Fakat bu bir süreç olduğu ve ne gibi bir sonuç doğuracağı hemen hesaplanamayacağı için İznik İmparatorluğu'nu telaşlandıran asıl tehdit Anadolu'daki

Moğollar olmuştur. İlk kez Celâleddin Hârezmşâh'ı takiben Anadolu'da görünen Moğollar, gerçekleştirdikleri saldırılar ile Anadolu'da Selçukluları kendilerine tabii hale getirmişler ve bu coğrafyayı kendilerine bağlı valiler ile idare etmişlerdir. Özellikle Köseadağ Savaşı ile ciddi manada sarsılan Anadolu'nun, mevcut kaotik durumunu göz önünde bulunduran İznik imparatorları teyakkuza geçerek çeşitli koruyucu tedbirler almışlardır. Bunun yanı sıra sadece İznik yönetimine münhasıran direkt olarak merkez Karakurum ile irtibata geçilerek karşılıklı bir şekilde elçilik düzeyinde temaslar olmuştur.

Moğol yükselişi arifesinde İstanbul'u Latinlerden geri alan İznik yönetiminin Moğollar ile kuracağı temaslar, onlardan mümkün mertebe yararlanma politikası çerçevesinde şekillenmiştir. Bu politikanın mimarı VIII. Mikhail ilk olarak, Müslüman Altın Orda Devleti ve Memlûk Devleti dostluğuna karşı, Hristiyan dünyasına yakın durması sebebiyle İlhanlı Devleti ile yakınlaşmaya çalışmıştır. Zira Altın Orda hanı Berke Han ile Memlûk Sultanı Baybars karşılıklı olarak dostluklarını güçlendirecek adımlar atıyorlar ve üstelik bu temaslarını İstanbul üzerinden karşılıklı gidip gelen elçilerle kurmaya çalışıyorlardı. İki Müslüman lider Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'u da kurmak istedikleri dostluk ve ittifak bloğuna dâhil etmeyi amaçlamışlardır. Üstelik bu Müslüman bloğunun kurulması için pek çok gerekçe de mevcuttur. Ortak düşmanları İlhan Hûlagü, Altın Orda Devleti'nin üzerinde hak iddia ettiği Azerbaycan'a yerleşmiş, Âbbasîlere son vererek İslam dünyasını yasa boğmuş, Selçuklu Anadolu'sunu ele geçirmiştir. Tüm bunları yaptıktan sonra tek bir engeli yani Memlûk ordusunu yenememiştir.

Sultan Baybars, Hûlagü Han'ın Moğollarını yenmiş olmasına rağmen onlardan gelebilecek tehditlere karşı emin olmak istemiş ve adı geçen Müslüman liderleri Hûlagü'ye karşı harekete geçmeye davet etmiştir. İzzeddin Keykavus ise bizzat Sultan Baybars'tan Moğollara karşı yardım talep ederek Selçuklu tahtını yeniden ele geçirmek istemiştir. Selçuklu Sultanının Moğol baskısı sonucu sığındığı Bizans İmparatoru VIII. Mikhail tarafından hapsedilmesi tüm hesapları değiştirmiştir. Altın Orda Hanı Berke Han Emir Nogay'ı Bizans üzerine göndermiştir. Emir Nogay Trakya'ya kadar inip Bizans ordusunu mağlup etmiş ve II. İzzeddin Keykavus'u hapisten çıkartarak Berke Han'ın huzuruna getirmiştir.

İmparator VIII. Mikhail tek yönlü inşa etmeye çalıştığı Moğol politikasını, Altın Orda Devleti'nin saldırısına uğramasından sonra değiştirerek Balkan politikasında söz sahibi olabilmek için komutan Emir Nogay ile evlilik akdi gerçekleştirmiştir. Gerçekten de bu yeni durum Bizans İmparatorluğu'na büyük fayda sağlamış, Bulgarlar bir müddet İstanbul'u rahatsız edememişlerdir. Sonraki süreçte ise Bulgarlar, Balkanlar'da Altın Orda Devleti etkisinin azaldığı her an Bizans'ı rahatsız etmişlerdir. Bundan başka Emir Nogay ölene kadar Bizans İmparatorluğu muhatap olarak onu görmüştür. Emir Nogay'ın ölümünden sonra Bizans imparatorları Altın Orda hanları ile siyasî evlilikler üzerine inşa edilen bir dış politika yürütmüşlerdir. İlhanlı Devleti ile olan duruma gelince kendisi ve ardılları İlhanlı Devleti yıkılincaya kadar iş başına gelen hanlara Bizans prenseslerini göndererek bu devletle de siyasî evlilikler gerçekleştirmişlerdir. Bizans İmparatorluğu'ndan Altın Orda Devleti'ne ilk gelin Emir Nogay'a ardından Tokta Han'a ve son olarak Özbek Han'a gönderilmiştir. İlhanlı Devleti'ne ise ilk olarak Abaka Han'a ardından Olcayto Han ve son olarak Gazan Han'a gönderilmiştir. Böylece Bizans İmparatorluğu bu siyasî evlilikler sayesinde Altın Orda Devleti ile Balkan, İlhanlı Devleti ile de Anadolu politikasına yön vermeye çalışarak İstanbul'u korumaya çalışmıştır.

13. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İç Anadolu'ya kadar etkisi hissedilen İlhanlı baskısının gevşeklik gösterdiği Batı Anadolu topraklarında kökleşmeye başlayan Türkler, Bizans İmparatorluğu'nu sıkıştırmaya başlamışlardır. Bu durumda her defasında İlhanlı Devleti'nin kapısını çalan Bizans İmparatorluğu, onlardan herhangi bir destek görmediği gibi alamadığı her yardımda denemeye değer gördüğü ittifaklar ile İstanbul'u korumaya çalışmıştır. Fakat bu çaba her seferinde devletin askerî zafiyetini ortaya çıkardığı gibi bu gerçek Türk akınlarının şiddetlenmesine sebep olmuştur. Burada şöyle bir soru akla gelebilir. Bizans, İlhanlılar ile çok kez görüşüp yardım sözü almış olmasına rağmen neden müşterek olarak Türklere müdahale etmemiştir? Bunun bir sebebi belki İlhanlı Devleti'nin İslamlaşmış olması ile alakalı olabilir. Ancak bizce bunun esas sebebi söz konusu devletin merkez ağırlığının Azerbaycan olmasıdır. Zira İlhanlı Devleti'nin Anadolu'ya hele de Türk gücünün yoğunlaştığı Batı Anadolu topraklarına mesafe olarak uzak olması ve Moğol genel valilerinin askerî olarak ciddi bir çatışmaya girebilecek düzeyde olmaması Türklerin otonom hareket etmesine sebep olmuştur. Zaten Türklerin Batı Anadolu'da kümelenmesinin asıl sebebi de İlhanlılar ile çatışmamak için onlara en

uzak noktada yurt tutma amacının bir sonucudur. Bununla birlikte Türklere karşı ortak bir müdahale gerçekleşse bile Moğolların çekilmesinden hemen sonra Türkler tekrardan Bizans'a karşı saldırabilecek duruma çoktan ulaşmışlardır ve Bizans'ın bunu tek başına durdurabilecek gücü de kalmamıştır. Bunun sonucunda ise Türkler Bizans'a ait pek çok kale ve şehri zamanla ele geçirmişlerdir.

Bizans İmparatorluğu ile Moğollar arasındaki ilişkiler, doğal bir sınır olmayışı sebebiyle Altın Orda Devleti'nin birkaç kez gerçekleştirdiği saldırılar istisna tutulursa genel itibarı ile çatışmasız bir şekilde süregitmıştır. Bundan dolayı Moğollar Bizans'a doğrudan bir sorun yaşatmamışlardır. Fakat özellikle İstanbul'un Osmanlılar tarafından ele geçirildiğini göz önünde bulundurursak denebilir ki Moğollar dolaylı olarak Bizans'ın yıkılışına sebep olmuşlardır. Filhakika Moğollar ilk olarak Türk yükselişini baltalayarak Anadolu'yu ele geçirmişlerdir. Sonra burayı bir dönem baskı altında tutarak Türkler içerisinde bağımsızlık ateşini körüklemişlerdir. Ardından Moğol baskısı, tek çıkar yol olarak Türkleri Bizans sınırına yönelterek onları mücadeleye sevk etmiştir. İlhanlı Devleti'nin iç karışıklıklarla uğraşması sonrası tamamen baskıdan kurtulan Türkler saldırılarını iyice artırmışlardır.

Birinci bölümde ifade edildiği üzere, Anadolu Selçukluları İznik'te iken Bizans'a karşı ciddi faaliyetler yürütmüş ancak I. Haçlı Seferi sonrası Konya'ya taşınan devletin ilk hedefi Bizans değil Anadolu birliğini tesis etmek olmuştur. Selçuklular en kudretli oldukları zamanlarda bile Bizans ile mücadele etmemiş, onlar eğer bir kalkışmaya girişirse cevap vermişlerdir. Eğer Osmanlılar tıpkı Selçuklular gibi Orta Anadolu'ya inebilme imkânı bulabilselerdi ilk hedefleri Anadolu birliğini tesis etmek olur ve en azından direkt olarak Bizans ile mücadeleye girişmezlerdi. Dolayısıyla Anadolu üzerinden Bizans'ı yıkılışa sürükleyen her türlü saldırı girişimi Moğolların Anadolu'ya gelişi ve gidişleri ile doğrudan alakalıdır. Bu konunun aydınlatılması ise Bizans İmparatorluğu'nun çöküş süreci ile Moğol istilası neticesinde Anadolu'ya gelerek yine Moğol istilası sonucunda bu topraklarda biriken ilim insanlarının katkıları ile kurulan Osmanlı Devleti'nin yükseliş sürecinin anlaşılmasında fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abbaslı, N. (2007). *Ufukların Efendisi Cengiz Han*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
- Abd Allāh İbn Fazl Allāh Vaṣṣāf Al-Ḥazrat, (1856). *Geschichte Wassaf's*. (H. Purgstall, Çev.). I. Band. Wien: Hof- und Staatsdruckerei.
- Abû'l Farac, (1945). *Abû'l Farac Tarihi*. I. (Ö. R. Doğrul, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Abû'l Farac, (1950). *Abû'l Farac Tarihi*. II. (Ö. R. Doğrul, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Acar, S. (2013). *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasî İlişkileri (1437-1552)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Acaroğlu, M. T. (1988). *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Ahincanov, S. M. (2010). *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2007). Kubrat Han ve Büyük Bulgar Devleti'nin Kuruluşu. *Karadeniz Araştırmaları*, (13), 35-42.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2011). Bulgarları Oluşturan Boylardan Kutrigurlar ve Utigurlar. *Tarih Dergisi*, (51), 1-19.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2017). *Avrupa Hunları*. (2. Baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Aka, İ. (2019). *Timurlular*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Akbıyık, H. A. (2003). Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi. *Bilig*, (27), 117-156.
- Akın, H. (1946). *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*. İstanbul: DTCF Yayınları.
- Aknerli Grigor, (1954). *Moğol Tarihi*. (H. D. Andreasyon, Çev.). İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.
- Akropolites, (2008). *Vekayinâme*. (B. Umar, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Aktan, A. (1991). Sultan Kutuz ve Aynu-Calut Zaferi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (10), 181-201.
- Alâeddin Atâ Melik Cüveynî, (1988a). *Tarih-i Cihangüşa*. I. (M. Öztürk, Çev.). İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- Alâeddin Atâ Melik Cüveynî, (1988b). *Tarih-i Cihangüşa*. II. (M. Öztürk, Çev.). İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Alâeddin Atâ Melik Cüveynî, (1988c). *Tarih-i Cihangüşa*. III. (M. Öztürk, Çev.). İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Alan, H. (2007). *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*. İstanbul: Ötüken.
- Almas, T. (2010). *Uygurlar*. (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Alptekin, C. (1978). *The Reign of Zangi*. Erzurum: Atatürk University Press.
- Alptekin, C. (1992). Türkiye Selçukluları. *DGBİT*, (8. Cilt) içinde (209-406). İstanbul: Çağ Yayınları.
- Altan, E. (2001). Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar. *Belleten*, 65(243), 571-582.
- Altan, E. (2002). Myriokephalon (Karamıkbeli) Savaşının Anadolu Türk Tarihindeki Yeri. *Türkler*, (H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ed.). (6. Cilt) içinde (630-635). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Altan, E. (2003). *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Altan, E. (2018). Haçlı Ordularının Anadolu'da Selçuklu Topraklarına Son Girişi: İmparator Friedrich Barbarossa'nın Haçlı Seferi (1189-1190). *Tarih Dergisi*, (68), 15-30.
- Angelov, D. (2011-2012). The "Moral Pieces" By Theodore II Laskaris. *DOP*, 65-66, 237-269.
- Angelov, D. (2019). *The Byzantine Hellene: The Life of Emperor Theodore Laskaris and Byzantium in the Thirteenth Century*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Angold, M. (1975). *A Byzantine Government in Exile Government and Society Under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*. London: Oxford University Press.
- Angold, M. (2008). After the Fourth Crusade: The Greek Rump States and the Recovery of Byzantium. *The Cambridge History of the Byzantine Empire C. 500-1492*, 731-758.
- Angold, M. (2008). Byzantium in Exile. *The New CMH*, (5. Cilt) içinde (543-568). Cambridge: Cambridge University Press.
- Angelov, D. (1976). *How the Bulgarian State was Founded*. (T. Mineva, Çev.). Sofia: Balkan State Printing House.
- Anna Kommena, (1996). *Alexiad*. (B. Umar, Çev.). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Apak, Â. (2009). Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 95-122.

- Apak, Â. (2011). *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (Abbasiler Dönemi)*. (2. Baskı). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Apak, Â. (2014a). *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*. (11. Baskı). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Apak, Â. (2014b). *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (Emeviler Dönemi)*. (9. Baskı). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Arat, R. R. (1977). Karluklar. *İA*, (6. Cilt) içinde (351-352). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Arık, F. Ş. (1991). Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları. *DTCFAD*, 29(47), 27-57.
- Arnold, T. W. (1968). *The Preaching of Islam*. Lahore: Ashraf Press.
- Arslandaş, Y. (2003). Memlûk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri. *Belleten*, 67(250), 1-17.
- Artamonov, M. (2004). *Hazar Tarihi*. (2. Baskı). (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Artuk, İ. & Artuk, C. (1970). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*. I. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Artuk, İ. (1958). Sahte Selçuklu Sultanı Cimri. *Tarih Dergisi*, 9(13), 151-160.
- Asbridge, T. (2010). *Haçlı Seferleri*. (E. Duru, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Aslan, K. (1920). *Armenia and the Armenians*. (P. Crabites, Trans.). New York: The Macmillan Company.
- Ataöv, T. (1969). Rusya'da Moğol İstilası ve Etkileri. *SBFD*, 24(2), 1-8.
- Atlan, S. (2018). *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*. (2. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Attaleiates, (2012). *The History*. (A. Kaldellis & D. Krallis, Trans.). London: Harvard University Press.
- Avcı, C. (2018). *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847)*. (2. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Ayalon, D. (1989). Memluk Devletinde Kölelik Sistemi. (S. Kortantamer, Çev.). *TİD*, 4(1), 211-247.
- Ayaz, F. Y. (2016). Memlûk-Türkiye (Anadolu) Selçuklu Münasebetleri. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (1), 73-114.
- Aykut, A. (1987). Batu Han'ın Rusya Seferi İle İlgili Ryazan'ın Batu Han Tarafından Yakılıp Yıkılması Hikâyesi. *DTCFD*, 31(1-2), 1-23.

- Ayönü, Y. (2009). Dördüncü Haçlı Seferi'nin Batı Anadolu'nun Türkleşme Sürecine Etkisi. *TİD*, 24(1), 5-20.
- Ayönü, Y. (2013). Umur Bey Döneminde Aydınöğulları-Bizans İttifakı. *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-I: Aydınöğulları Tarihi* (Aydın 04-06 Kasım 2010) içinde (83-96). (M. Ersan, M. Şeker, C. Kanat, Yay. Haz.). Ankara: TTK Yayınları.
- Ayönü, Y. (2015). IV. Haçlı Seferi'nin Ardından Batı Anadolu'da Mücadele Eden İki Rakip: İstanbul Latin Krallığı ve İznik İmparatorluğu. *Cihannüma*, 1, 9-25.
- Ayönü, Y. (2018). *Selçuklular ve Bizans*. (2. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H. 430-538)*. (1988). (A. Sevim, Metin ve Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Bachrach, B. S. (1973). *A History of the Alans in the West*. USA: University of Minnesota Press.
- Bailly, A. (2006). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. (H. Şaman, Çev.). İstanbul: Nokta Kitap.
- Barkan, Ö. L. (1942). İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, 279-386.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. (H. D. Yıldız, Haz.). Ankara: TTK Yayınları.
- Barthold, V. V. (2004). *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*. (H. Dağ, Yay. Haz.). Ankara: Çağlar Yayınları.
- Barthold, V. V. (2012). *İslam'da İktidarın Serüveni Halife ve Sultan*. (2. Baskı). (İ. Kamalov, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Barthold, W. (2006). *Türk-Moğol Ulusları Tarihi*. (H. Eren, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Bartusis, M. C. (1992). *The Late Byzantine Army: Arms and Society, 1204-1453*. USA: University of Pennsylvania Press.
- Baskıcı, M. (2009). *Bizans Döneminde Anadolu: İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*. (1946). (H. D. Andreasyan, Çev.). Basılmamış Nüsha. İstanbul: TTK Yayınları.
- Baştav, Ş. (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Esnasında Bizans ve Avrupa. *Belleken*, 68(251), 1-33.
- Baştav, Ş. (2015). *Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Baybars Tarihi*. (1941). II. (Ş. Yaltkaya, Çev.). İstanbul: TTK Yayınları.

- Baykara, T. (1990). *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*. İzmir: EÜEF Yayınları.
- Baykara, T. (1997). *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit*. Ankara: TTK Yayınları.
- Baykara, T. (2004). *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Baynes, N. H. (1913). The Successors of Justinian. *CMH*, (2. Cilt) içinde (263-300). Cambridge: Cambridge University Press.
- Beckwith, C. I. (2011). *İpekyolu İmparatorlukları Bronz Çağı'ndan Günümüze Orta Asya Tarihi*. (K. Yıldırım, Çev.). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Bela, K. (1944). XI-XII. Asırlarda Uzlar ve Komanların Tarihine Dair. (H. Koşay, Çev.). *Belleten*, 8(29), 119-136.
- Berend, N. (2001). *At the Gate of Christendom*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Berkok, İ. (1958). *Tarihte Kafkasya*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Beygu, A. Ş. (1936). *Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*. İstanbul: Bozkurt Basımevi.
- Bodmer, J. P. (2001). Selçuklular Anadolu'da. *Cogito*, 29, 33-47.
- Boyle, J. A. (1968). Dynastic and Political History of the Il-Khans. *Cambridge History of Iran*, (5), 303-421.
- Boyle, J. A. (1976). The Il-Khans of Persia and the Princes of Europe. *Central Asiatic Journal*, 20(1-2), 25-40.
- Bozkurt, N. (2013). Abbâsiler (750-1258). *İslâm Tarihi El Kitabı*, (2. Baskı) içinde (457-524). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Brand, C. M. (1962). The Byzantines and Saladin, 1185-1192: Opponents of the Third Crusade. *Speculum a Journal of Mediaeval Studies*, 37(2), 167-181.
- Brockelmann, C. (1964). *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*. (N. Çağatay, Çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Brooks, E. W. (1913). The Successors of Heraclius to 717. *CMH*, (2. Cilt) içinde (391-417). Cambridge: Cambridge University Press.
- Browning, R. (1992). *The Byzantine Empire*. (Revised Edition). Washington: The Catholic University of America Press.
- Buell, P. D. (2003). *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*. USA: Scarecrow Press.

- Burgan, M. (2005). *Empire of the Mongolians*. USA: Facts On File Inc.
- Burns, R. I. (1954). The Catalan Company and the European Powers, 1305-1311. *Speculum*, 29(4), 751-771.
- Bury, J. B. (1889). *History of the Later Roman Empire*. II. London: Macmillan and Co.
- Bury, J. B. (1910). The Bulgarian Treaty of A. D. 814, and the Great Fence of Thrace. *The English Historical Review*, 25(98), 276-287.
- Bury, J. B. (1958). *History of the Later Roman Empire*. I. New York: Macmillan and Co.
- Bushkovitch, P. (2012). *A Concise History of Russia*. New York: Cambridge University Press.
- Büyükçınar, A. B. (2017). Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 31-46.
- Büyükçınar, A. B. (2017). Romanya “Babadağı” Ekseninde Sarı Saltuk ve Heterodoks İslam. *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*. (6-8 Ekim 2016). (1. Cilt) içinde (266-274). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.
- Büyükçınar, A. B. (2018). Moğol Gürcü İlişkilerinin İlk Evresi: 1220-1247. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4(6), 267-282.
- Cahen, C. (1994). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. (Y. Moran, Çev.). İstanbul: E Yayınları.
- Cahen, C. (2010). *Haçlılar Zamanında Doğu ve Batı*. (M. Daş, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Chalandon, F. (1923a). The Later Commeni John (1118-1143), Manuel (1143-1180), Alexius II (1180-1183), Andronicus (1183-1185). *CMH*, (4. Cilt) içinde (351-384). Cambridge: Cambridge University Press.
- Chalandon, F. (1923b). The Earlier Commeni. *CMH*, (4. Cilt) içinde (318-350). Cambridge: Cambridge University Press.
- Chaliand, G. (2001). *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya*. (E. Sunar, Çev.). İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Chronicle of Muntaner*. (1921). II. (L. Goodenough, Trans.). London: Bedford Press.
- Collins, L. (1990). The Great Horde (Altın Ordu) in 1502. *XI. Türk Tarih Kongresi*, (2), 563-580.
- Constantine Porphyrogenitus de Administrando Imperio*. (1967). (G. Moravcsik, Greek Text Ed. R. J. H. Jenkins, English Trans.). Washington: Harward University Press.
- Croix, M. P. (1722). *The History of Genghizcan the Great, First Emperor of the Antient Moguls and Tartars*. London: E. Rell In Cornhil, W. Taylor in Pater-Nofter-Row.

- Croke, B. (1977). Evidence for the Hun invasion of Thrace in A.D. 422. *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 18, 347-367.
- Curta, F. (2006). *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*. New York: Cambridge University Press.
- Çay, A. (1984). *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriokefalon) Savaşı*. İstanbul: Orkun Yayınevi.
- Çay, A. (1986). *II. Kılıç Arslan*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çetin, K. (2006). İran'dan Anadolu'ya Selçuklu Paraları. *TAED*, (29), 183-194.
- Çetin, O. (2015). *Türk-İslâm Devletleri Tarihi*. (5. Baskı). Bursa: Emin Yayınları.
- D'Ohsson, A. C. (2008). *Moğol Tarihi*. (B. Apaydın, Çev.). İstanbul: Nesnel Yayınları.
- Darkot, B. (1963). Denizli. *İA*, (3. Cilt) içinde (527-531). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Dashdondog, B. (2011). *The Mongols and the Armenians (1220-1335)*. Boston: Brill.
- Davis, R. H. C. (2006). *A History of Medieval Europe: from Constantine to Saint Louis*. (Third Edition). Great Britain: Routledge.
- Delilbaşı, M. (2002). Osmanlı-Bizans İlişkileri. *Türkler*, (H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ed.). (9. Cilt) içinde (122-132). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Demircioğlu, H. (2019). *Roma Tarihi*. I. (7. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Demirkent, I. (1987). *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*. II. Ankara: TTK Yayınları.
- Demirkent, I. (1992). Bizans. *DİA*, 6, 230-244.
- Demirkent, I. (1995). 1101 Yılı Haçlı Seferleri. *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, 17-56.
- Demirkent, I. (1996). Komnenos Hanedanının Büyük Başkomutanı: Türk Asıllı Ioannes Aksukhos. *Belleten*, 60(227), 59-72.
- Demirkent, I. (1996). *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*. Ankara: TTK Yayınları.
- Demirkent, I. (2001). İstanbul. *DİA*, 23, 205-212.
- Demirkent, I. (2004). *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Dünya Kitapları.
- Demirkent, I. (2005). 14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hâkimiyeti. *Bizans Tarihi Yazıları*, içinde (17-30). İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Demirkent, I. (2011a). Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri. *Tarih Dergisi*, 35, 65-78.

- Demirkent, I. (2011b). 1082-1302 Yılları Arasında Bizans-Venedik İlişkilerine Kısa Bir Bakış. *Tarih Dergisi*, 36, 137-154.
- Demirkent, I. (2013). *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*. I. (2. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Devlet, N. (1989). İdil Bulgarları. *DGBİT*, (9. Cilt) içinde (313-338). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Devlet, N. (1989). İlhanlılar. *DGBİT*, (9. Cilt) içinde (63-74). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Devlet, N. (2002). *Empires in Eurasia*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınları.
- Di Cosmo, N. (2004). Mongols and Merchants on the Black Sea Frontier in the Thirteenth and Fourteenth Centuries: Convergences and Conflicts. *Mongols, Turks, and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World*, (R. Amitai & M. Biran, Ed.). 391-424.
- Diehl, C. (1923). The Fourth Crusade and the Latin Empire. *CMH*, (4. Cilt) içinde (415-431). Cambridge: Cambridge University Press.
- Doğan, İ. (2007). Macar Ulusal Kimliğinin Oluşumunda Türk Etkisi. *DTCFD*, 47(2), 1-12.
- Dvornik, F. (1964). The Significance of the Missions of Cyril and Methodius. *Slavic Review*, 23(2), 195-211.
- Eberhard, W. (1944). Türkistan Seyahatnamesi 1218. *Belleten*, 8(29), 137-142.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, (2018). *İbn Battûta Seyahatnamesi*. (8. Baskı). (A. S. Aykut, Çev.). İstanbul: YKY.
- Ebü'l Ferec İbnü'l İbrî, (2011). *Târîhu Muhtasari'd Düvel*. (Ş. Yaltkaya, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Eckhart, F. (1949). *Macaristan Tarihi*. (İ. Kafesoğlu, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Eickhoff, E. (1972). Friedrich Barbarossa Anadolu'da. (G. Oransay, Çev.). *VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, I, 269-280.
- El Mufaddal, (1941). *Ennehcüssedid, Altın Ordu Devletine Ait Metinler I*, içinde (320-349). (W. Tiesenhansen, Haz.). (İ. H. İzmirli, Çev.). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Emecen, F. (1991). Antalya. *DİA*, 3, 232-236.
- Emecen, F. (2009). Saruhanoğulları. *DİA*, 36, 170-173.
- Emecen, F. (2012). *Fetih ve Kıyamet*. (5. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Emecen, F. (2013). Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, (2. Baskı) içinde (5-61). (E. İhsanoğlu, Ed.). İstanbul: İrcica Yayınları.

- En Nüveyri, (1941). *Nihâyetü'l-Ereb Fî Fünûni'l-Edeb, Altın Ordu Devletine Ait Metinler I*, içinde (243-313). (W. Tiesenhausen, Haz.). (İ. H. İzmirli, Çev.). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Ercan, A. B. (2020). The Byzantine Empire in the Kingdom of Georgia's Foreign Policy in the 11th Century. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 331-344.
- Erdem, İ. (2000). Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri. *TAD*, 20(31), 1-36.
- Erdem, İ. (2002). Doğu Anadolu Türk Devletleri. *Türkler*, (H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ed.). (6. Cilt) içinde (383-424). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Erdemir, H. P. (2003). *VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Erkoç, H. İ. (2015). Anadolu'da Moğol Etkileri (13.-15. Yüzyıllar). *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 13(19), 37-64.
- Ersan, M. (2005). Katalanların Anadolu'daki Faaliyetleri: 1304. *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu Bildirileri*, 76-84.
- Ersan, M. (2007). *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*. Ankara: TTK Yayınları.
- Erzen, A. (1954). İstanbul Şehrinin Kuruluşu ve İsimleri. *Belleten*, 18(70), 131-158.
- Es Sallâbî, A. M. (2016). *Zengîler Dönemi*. (3. Baskı). (T. Akyüz, Çev.). İstanbul: Ravza Yayınları.
- Evans, S. G. (1960). *A Short History of Bulgaria*. London: Lawrence & Wishart.
- Eyice, S. (1992). Caca Bey Medresesi. *DİA*, 6, 539-541.
- Ez Zehebi, (1941). *Târîhu'l İslâm, Altın Ordu Devletine Ait Metinler I*, içinde (350-360). (W. Tiesenhausen, Haz.). (İ. H. İzmirli, Çev.). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Fahreddin, R. (2003). *Altın Ordu ve Kazan Hanları*. (İ. Kamalov, Not ve Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Fehér, G. (1937). Türko-Bulgar, Macar ve Bunlarla Akraba Olan Milletlerin Kültürü. *Türk Kültürünün Avrupa Tesiri. II. Türk Tarih Kongresi*, 290-320.
- Fehér, G. (1984). *Bulgar Türkleri Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları
- Fırlı, E. R. (1989). Ali. *DİA*, 2, 371-374.
- Fine, J. V. A. (1991). *The Early Medieval Balkans*. USA: The University of Michigan Press.
- Fine, J. V. A. (1994). *The Late Medieval Balkans*. USA: The University of Michigan Press.

- Finlay, G. (1851). *The History of Greece and of the Empire of Trebizond*. London: William Blackwood and Sons.
- Finlay, G. (1854). *History of the Byzantine and Greek Empires*. II. London: William Blackwood and Sons.
- Foord, E. (1911). *The Byzantine Empire*. London: Adam & Charles Black.
- Fox, F. (1915). *Bulgaria*. London: A. and C. Black Limited.
- Garthwaite, G. (2011). *İran Tarihi*. (F. Aytuna, Çev.). İstanbul: İnkılâp.
- Geanakoplos, D. J. (1953). Greco-Latin Relations on the Eve of the Byzantine Restoration: The Battle of Pelagonia 1259. *DOP*, (7), 99-141.
- Geanakoplos, D. J. (1959). *Emperor Michael Palaeologus and the West*. USA: Massachusetts.
- Gibbon, E. (1963). *The Decline and Fall of the Roman Empire*. III. New York: The Modern Library.
- Gibbons, H. A. (2017). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. (R. H. Özden, Çev.). Ankara: Altınordu Yayınları.
- Giebfried, J. (2013). The Mongol Invasions and the Aegean World (1241-1261). *Mediterranean Historical Review*, 28(2), 129-139.
- Golden, P. (2000). Güney Rusya Bozkırlarının Hakları. (A. Arel, Çev.). *Erken İç Asya Tarihi*, içinde (345-382). (D. Sinor, Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Golden, P. (2008). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. (8. Baskı). (O. Karatay, Çev.). İstanbul: Ötüken.
- Golden, P. (2015). *Hazar Çalışmaları*. (2. Baskı). (E. Ç. Mızrak, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Golden, P. (2020). Tuşi: Cüçi'nin Adı Üzerine. (A. B. Ercan, Çev.). *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 482-488.
- Gökbil, A. & Şölen, H. (1936). *Aydın İli Tarihi Eski Zamanlardan Yunan İşgaline Kadar*, I. Aydın: Ahmed İhsan Basımevi.
- Gökbil, A. (2000). *Kıpçak Türkleri (Siyasî ve Dinî Tarihi)*. İstanbul: Ötüken.
- Gökbilgin, Ö. (1972). 1313-1357 Yılları Arasında Altınordu Devleti. *AÜEFAD*, 4, 1-52.
- Göksu, E. (2009). Erzurum'un Sonbaharı. *Turkish Studies*, 4(8), 1286-1297.
- Gregory, T. E. (2019). *Bizans Tarihi*. (5. Baskı). (E. Ermert, Çev.). İstanbul: YKY.

- Grierson, P. (1982). *Byzantine Coins*. London: Methuen & Co Ltd.
- Grousset, R. (1980). *Bozkır İmparatorluğu*. (M. R. Uzman, Çev.). İstanbul: Ötüken.
- Guignes, J. (2018a). *Hunların Türklerin Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*. II. (H. C. Yalçın, Çev.). (E. Kılınç, Yay. Haz.). İstanbul: Ötüken.
- Guignes, J. (2018b). *Hunların Türklerin Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*. III. (H. C. Yalçın, Çev.). (E. Kılınç, Yay. Haz.). İstanbul: Ötüken.
- Gumilév, L. N. (2003). *Hazar Çevresinde Binyıl*. (D. A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Günay, U. T. (2006). *Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güngör, H. A. (1991). *Gagavuz Türkleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gürün, K. (1981). *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*. I. Ankara: Karacan Yayınları
- Haldon, J. F. (1990). *Byzantium in the Seventh Century*. (Revised Edition). New York: Cambridge University Press.
- Hall, R. C. (2011). *The Modern Balkans a History*. London: Reaktion Books.
- Halperin, C. J. (1988). Russo-Tatar Relations in Mongol Context: Two Notes. *AOAS*, 51(3), 321-339.
- Halperin, C. J. (2000). The Kipchak Connection: The Ilkhans, the Mamluks and Ayn Jalut. *BSOAS*, 63(2), 229-245.
- Hamdullah Müstevfi-yi Kazvî. (2018). *Târih-i Güzide*. (M. Öztürk, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Hammer, J. V. (1991). *Osmanlı Tarihi*. I. (M. Ata, Çev.). (A. Karahan, Özetleyerek Yeniden Yazan). İstanbul: MEB Yayınları.
- Hammer, J. V. (2017). *Doğu Kaynaklarından Haşhaşilerin Esrarlı Tarihi*. (A. Aydoğan, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Hartog, L. (1989). *Cengiz Han Dünyanın Fatih*. (S. Uzun, Çev.). Ankara: Dost Yayınları.
- Haussig, H. W. (1971). *A History of Byzantine Civilization*. (J. M. Hussey, İng. Çev.). New York: Praeger Publishers.
- Haykıran, K. R. (2009). Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328). *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), 161-178.
- Head, C. (1969). On the Date of Justinian II's Restoration. *Byzantion*, (39), 104-107.
- Henning, J. (2007). The Metropolis of Pliska or, How Large an Early Medieval Town Have to be in order to be Called a City? *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium*, 2, 209-240.

- Hernandez, F. (1974). The Turks with the Grand Catalan Company, 1305-1312. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, 2, 25-45.
- Herrin, J. (2010). *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*. (U. Kocabaşoğlu, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heyd, W. (1975). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. (E. Z. Karal, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Hilal, A. (2019). *Moğol Batı Avrupa İlişkileri ve İslâm Dünyasına Etkileri*. (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Hilmi, A. (1974). *İslâm Tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Hitti, P. K. (2011). *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*. (S. Tuğ, Çev.). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Holt, P. M. (2003). *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*. (2. Baskı). (Ö. Arıkan, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Honigmann, E. (1970). *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*. (F. Işıltan, Çev.). İstanbul: İÜEF Yayınları.
- Hopwood, K. (2002). The Catalan Company in Anatolia and the Turkish Conquest of the Western Seaboard. *14. Türk Tarih Kongresi*, 383-390.
- Horváth, A. P. (1989). *Pechenegs, Cumans, Iasians Steppe Peoples in Medieval Hungary*. (T. Wilkinson, Trans.). Budapest: Kner Printing House.
- Howorth, H. (1876). *History of the Mongols*. I. London: Longmans, Green, and Co.
- Howorth, H. (1880). *History of the Mongols*. II/1. London: Longmans, Green and Co.
- Howorth, H. (1888). *History of the Mongols*. III. London: Longmans, Green and Co.
- Howorth, H. (1889). The Avars. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 21(4), 721-810.
- Hudud Al-Alem*. (1970). (V. Minorsky, Çev.). London: Luzac & Company.
- Ioannes Kinnamos, (2001). *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*. (I. Demirkent, Yay. Haz.). Ankara: TTK Yayınları.
- İbn Bibi, (2014). *El Evâmirü'l Alâ'iyye Fi'l Umûri'l Alâ'iyye Selçuknâme*. II. (M. Öztürk, Ter. Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- İbn Fazlullah El-Ömeri, (1941). *Mesalikul Ebsar Fi Memalikil Emsar, Altın Ordu Devletine Ait Metinler I*, içinde (361-414). (W. Tiesenhansen, Haz.). (İ. H. İzmirli, Çev.). İstanbul: Maarif Matbaası.
- İbn Fazlullah El-Ömeri, (2014). *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*. (A. Batur, Not ve Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.

- İbn'ül Esir, (1941). *El Kâmil, Altın Ordu Devletine Ait Metinler I*, içinde (1-147). (W. Tiesenhansen, Haz.). (İ. H. İzmirli, Çev.). İstanbul: Maarif Matbaası.
- İbn'ül Esir, (2008a). *İslam Tarihi El Kamil Fi't Tarih Tercümesi*. 5. (A. Özaydın, A. Ağırakça, M. B. Eryarsoy, A. Köşe, H. Y. Apaydın, Z. Tüccar, Çev.). İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- İbn'ül Esir, (2008b). *İslam Tarihi El Kamil Fi't Tarih Tercümesi*. 8. (A. Özaydın, A. Ağırakça, M. B. Eryarsoy, A. Köşe, H. Y. Apaydın, Z. Tüccar, Çev.). İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- İbn'ül Esir, (2008c). *İslam Tarihi El Kamil Fi't Tarih Tercümesi*. 9. (A. Özaydın, A. Ağırakça, M. B. Eryarsoy, A. Köşe, H. Y. Apaydın, Z. Tüccar, Çev.). İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- İbn'ül Esir, (2008d). *İslam Tarihi El Kamil Fi't Tarih Tercümesi*. 10. (A. Özaydın, A. Ağırakça, M. B. Eryarsoy, A. Köşe, H. Y. Apaydın, Z. Tüccar, Çev.). İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- İbni Tagrıberdi, (2013). *En Nücûmu'z Zâhire*. (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- İbni Vâsıl Hamevî, (1941). *Muferricul-Kurub, Altın Ordu Devletine Ait Metinler I*, içinde (148-157). (W. Tiesenhansen, Haz.). (İ. H. İzmirli, Çev.). İstanbul: Maarif Matbaası.
- İnalcık, H. (1991). Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Sorunu. *DTCFAD*, 15(26), 329-339.
- İnalcık, H. (1993). Osman Ghazi's Siege of Nicaea and the Battle of Bapheus. *The Ottoman Emirate (1300-1389)*, içinde (77-100). (E. Zachariadou, Ed.). Greece: Crete University Press.
- İnalcık, H. (2005). Türkler ve Balkanlar. *Bal-Tam Türklük Bilgisi 3 Balkan Türkoloji Araştırma Merkezi*, 20-44.
- İnalcık, H. (2007). Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg. *Belleten*, 71(261), 479-537.
- İnalcık, H. (2013). *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*. (52. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2017). *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İzgi, Ö. (1976). Harezmşah ve Moğolların İlk Karşılaşmaları ve Otrar Hadisesi. *Türk Kültürü*, 15(170), 92-99.
- Jackson, P. (1978). The Dissolution of the Mongol Empire. *Central Asiatic Journal*, 22(3-4), 186-244.

- Jackson, P. (2005). *The Mongols and the West, 1221-1410*. USA: Taylor & Francis Group.
- Jackson, P. (2008). The Mongols and Europe. *The New CMH*, (5. Cilt) içinde (703-719). United Kingdom: Cambridge University Press.
- Johann de Plano Carpini, (2000). *Moğol Tarihi ve Seyahatname 1245-1247*. (E. Ayan, Çev.). Trabzon: Derya Kitabevi.
- Joinville & Villehardoin, (1963). *Chronicles of the Crusades*. (M. R. B. Shaw, İng. Çev.). Great Britain: Penguin Books.
- Jones, A. H. M. (1964). *The Later Roman Empire 284-602*. I. Great Britain: Basil Blackwell.
- Jotischky, A. (2013). *Crusading and the Crusader States*. New York: Routledge.
- Kadlec, C. (1923). The Empire and Its Northern Neighbours. *CMH*, (4. Cilt) içinde (183-229). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kafalı, M. (1971). Deşti Kıpçak ve Cuci Ulusu. *İÜEFİTD*, (25), 179-188.
- Kafalı, M. (1976). *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*. İstanbul: İÜEF Yayınları.
- Kafalı, M. (1992). Batu Han. *DİA*, 5, 208-210.
- Kafalı, M. (1993). Cengiz Han. (1206-1227). *DİA*, 7, 367-369.
- Kafalı, M. (1993). Cuci Han. *DİA*, 8, 78-79.
- Kafalı, M. (2011). Cuci Ulusu ve Ak-Orda (Altın-Orda) Gök-Orda Hanlıkları. *Tarih Dergisi*, (24), 59-68.
- Kafesoğlu, İ. (1953). *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*. İstanbul: İÜEF Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1981). Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu. *TED*, (10-11), 1-28.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Harezmşahlar Devleti Tarihi*. (2. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2010). Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti. *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı* (Doğumunun 120. Yılı Münasebetiyle Tıpkıbasım), içinde (259-274). Ankara: TTK Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2011). Türk Bulgar'ların Tarih ve Kültürüne Kısa Bir Bakış. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (10-11), 91-123.
- Kafesoğlu, İ. (2015). *Türk Milli Kültürü*. (38. Baskı). İstanbul: Ötüken.

- Kalan, E. (2012). Tarihi Kaynaklara Göre Cüçi Adının Kökeni ve Cengiz Kağan'a Oğul Olma Sorunsalı. *TİD*, 27(1), 119-130.
- Kamalov, İ. (2005). Altın Orda-Bizans Münasebetleri (1261-1453). *Karadeniz Araştırmaları*, (4), 3-20.
- Karatay, O. (2018). *Bulgarlar*. İstanbul: Ötüken.
- Karatay, O. (2018). Macarlar. *Doğu Avrupa Türk Tarihi*. (4. Baskı) içinde (409-448), (S. Acar, O. Karatay, Ed.). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud, (1985). *Divanü Lûgat-it Türk*. (B. Atalay, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Kaya, Ö. (2004). El-Melikü'l-Eşref, Mûsâ. *DİA*, 29, 64-66.
- Kaya, Ö. (2010). Yassıçemen Savaşında Türkiye Selçuklu-Eyyubi İttifakı. *II. Ulusal I. Alâeddin Keykubat ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri*. (6-7 Kasım 2008) içinde (317-328), Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Kaya, S. (2006). *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kaya, S. (2010). Süleyman Şah II. *DİA*, 38, 105-108.
- Kayapınar, A. (2002). Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti (1187-1370). *Türkler*, (H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ed.). (2. Cilt) içinde (810-819). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kayhan, H. (2017). Azerbaycan Atabeyleri İlidenizlilerin Yıkılışı. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3(1), 239-255.
- Kaymaz, N. (1970). *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman*. Ankara: DTCF Yayınları.
- Kaymaz, N. (2011). *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdari Mekanizmanın Rolü*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kaymaz, N. (2014). *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Keçiş, M. (2009). Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Çevreyle Olan İlişkileri. *TAD*, 28(46), 143-162.
- Kemaloğlu, İ. (2015). *Altın Orda ve Rusya*. (2. Baskı). İstanbul: Ötüken.
- Kemaloğlu, İ. (2016). Büyük Moğol İmparatorluğu. *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları*, içinde (29-67). İstanbul: Ötüken
- Kerîmüddin Aksarayî, (1943). *Müsâmeretü'l Ahbâr*. (N. Gencosman, Çev.). Ankara: Recep Ulusuoğlu Basımevi.

- Kesik, M. (2002). Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın İstanbul'u Ziyareti ve Türkler'in Tarihteki İlk Uçuş Denemesi. *Belleten*, 66(247), 839-848.
- Kesik, M. (2003). *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kesik, M. (2015). Dânişmedli Beyliği-Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu İlişkileri (1071-1178). *Türkiye Selçukluları-Makaleler*, içinde (183-210). Ankara: Kriter Yayınevi.
- Kılıç, Ş. (2002). Yükselme Devri Selçuklu-Bizans İlişkileri. *Türkler*, (H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ed.). (6. Cilt) içinde (618-629). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kırzioğlu, F. (1971). Selçuklular'ın Anıyı Fethi. *SAD*, II, 111-139.
- Kitapçı, Z. (2005). *Türk Moğol Boyları Arasında İslâmiyet*. Konya: Yedi Kubbe Yayınları.
- Koca, S. (1997). *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Koca, S. (2003). *Türkiye Selçukluları Tarihi*. II. Çorum: Karam Yayınları.
- Koca, S. (2016). Türkiye Selçuklu Devleti'nin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211). *SAD*, (5), 25-67.
- Konukçu, E. (1992). *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası.
- Konyalı, İ. H. (1946). *Alanya (Alâiyye)*. (M. A. Kemaloğlu, Yay.). İstanbul: Ayaydın Basımevi.
- Koprıman, K. Y. (1992). Baybars I. *DİA*, 5, 221-223.
- Koprıman, K. Y. (2002). Mısır Memlûkleri (1250-1517). *Türkler*, (H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ed.). (5. Cilt) içinde (99-126). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Korobeinikov, D. (2014). *Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century*. United Kingdom: Oxford University Press.
- Korobeinikov, D. A. (2004). Diplomatic Correspondence Between Byzantium and the Mamluk Sultanate in the Fourteenth Century. *Al-Masaq: Journal of the Medieval Mediterranean*, 16(1), 53-74.
- Koşay, H. (1956). İdil-Ural Bölgesindeki Türklerin Menşei Hakkında. *V. Türk Tarih Kongresi*, 232-243.
- Köprülü, M. F. (1941). Altın Ordu'ya Ait Yeni Araştırmalar. *Belleten*, 5(19), 397-436.
- Köprülü, M. F. (1991). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. (7. Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Köprülü, M. F. (2005). *Türkiye Tarihi Anadolu İstilâsına Kadar Türkler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2009). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. (5. Baskı). (O. Köprülü, Yay. Haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köymen, M. A. (1976). *Tuğrul Bey ve Zamanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Köymen, M. A. (1993). Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu. *Belleten*, 57(218), 71-79.
- Köymen, M. A. (2016a). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. I. (5. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Köymen, M. A. (2016b). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. III. (6. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Kramers, J. H. (1979). Muin-üd-din. *İA*, (8. Cilt) içinde (56-557). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kurat, A. N. (1937). *Peçenek Tarihi*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Kurat, A. N. (1948). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kurat, A. N. (1966). *Çaka Bey*. (3. Baskı). Ankara: TKAE Yayınları.
- Kurat, A. N. (1972). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: DTCF Yayınları.
- Kurat, A. N. (1976). Altınordu Devleti. *Türk Dünyası El Kitabı*, içinde (927-932). Ankara: TKAE Yayınları.
- Kurat, A. N. (2011). Avarlar. *TİD*, 26(1), 81-110.
- Kurtoğlu, F. (1938). *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Kuşçu, A. D. (2002). İlhanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Memlûklerle İlk Teması. *Türkler*, (H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ed.). (8. Cilt) içinde (364-375). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kuşçu, A. D. (2017). Moğol İşgaline Karşı İstiklâl Hareketlerinin Sembolik Sultanı II. İzzeddin Keykâvus. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 9, 90-102.
- Kyriakidis, S. (2011). *Warfare in Late Byzantium 1204-1453*. Baston: Brill.
- Kyriakidis, S. (2014). Crusaders and Mercenaries: The West-European Soldiers of the Laskarids of Nicaea (1204-1258). *Mediterranean Historical Review*, 29(2), 139-153.
- Laiou, A. E. (1972). *Constantinople and the Latins the Foreign Policy of Andronicus II 1282-1328*. USA: Harvard University Press.

- Lamb, H. (1956). *Genghis Khan the Emperor of All Men*. New York: Country Life Press.
- Lamb, H. (2010). *Haçlı Seferleri Demir Adamlar ve Azizler*. (G. Yavuzcan, Çev.). İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Langdon, J. S. (1988). Byzantium's Initial Encounter with the Chinggisids: An Introduction to the Byzantino-Mongolica. *Viator*, 29, 95-140.
- Langdon, J. S. (2003). Twilight of the Byzantine Lascarid Basileia in Anatolian Exile, 1254-1258: Continuity and Change in Imperial Geopolitical Strategy. *Viator*, 34, 187-207.
- Leeper, A. (1933). Germans, Avars and Slavs. *The Slavonic and East European Review*, 12(34), 117-132.
- Lemerle, P. (2019). *Bizans Tarihi*. (G. Üstün, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lilie, R. J. (1993). *Byzantium and the Crusader States 1096-1204*. (J. C. Morris & J. E. Ridings, Trans.). New York: Oxford University Press.
- Loewe, H. M. J. (1923). The Mongols. *CMH*, (4. Cilt) içinde (627-652). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lower, M. (2005). *The Barons' Crusade*. USA: University of Pennsylvania Press.
- Luttwak, E. N. (2009). *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*. England: Harvard University Press.
- Macar Papaz Julian, (2020). *Dominiken Misyoner Julian'ın Seyahati İle İlgili Metinler. Moğollar Avrupa'da: Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı*, içinde (49-86). (A. T. Özcan, Haz. Not. Çev.). İstanbul: Kronik Kitap.
- Madden, T. (1992). The Fires of the Fourth Crusade in Constantinople 1203-1204: A Damage Assessment. *Byzantinische Zeitschrift*. 84-85(1-2), 72-93.
- Madden, T. (2003). *Enrico Dandolo & The Rise of Venice*. USA: The Johns Hopkins University Press.
- Madden, T. (2013). *The Concise History of the Crusades*. (Third Student Edition). USA: Rowman & Littlefield Publishers.
- Madgearu, A. (2017). *The Asanids: The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1185-1280)*. Boston: Brill.
- Mango, C. (2008). *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*. (G. Ç. Güven, Çev.). İstanbul: YKY.
- Manov, A. (2001). *Gagauzlar (Hristiyan Türkler)*. (M. T. Acaroğlu, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Mantran, R. (2005). *İstanbul Tarihi*. (3. Baskı). (T. Tunçdoğan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Mantran, R. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. (3. Baskı). (S. Tanilli, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Manz, B. F. (2019). *Timurlenk*. (7. Baskı). (Z. Bilgin, Çev.). İstanbul: Kronik Kitap.
- Mat'iane Kartlisa (The Chronicle of Kartli). (2014). *Kartlis Tskhovreba*, içinde (141-170). (Arrian Chant'uria, Trans.). Tbilisi: Artanuji Publishing.
- May, T. (2012). *The Mongol Conquests in World History*. London: Reaktion Books.
- Mcneal, E. W. & Lee, R. (1969). The Fourth Crusade. *A History of the Crusades, the Later Crusades, 1189-1311*, (2. Cilt) içinde (153-185). Madison: Wisconsin University Press, 153-185.
- Mercani, Ş. (2008). *Müstefadü'l Ahbar Fi Ahval-i Kazan ve Bulgar*. (M. Kalkan, Çev.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Merçil, E. (1990). Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları. *XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, II. 709-721.
- Merçil, E. (1991). Anadolu Beylikleri. *DİA*, 3, 138-139.
- Merçil, E. (2000). *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*. Ankara: TTK Yayınları.
- Merçil, E. (2017). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. (12. Baskı). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Metin, T. (2010). *Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Meyvaert, P. (1980). An Unknown Letter of Hulagu, Il-Khan of Persia, to King Louis IX of France. *Viator*, (11), 245-259.
- Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*. (2014). (I. Demirkent, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Miller, W. (1923a). The Balkans States. I. the Zenith of Bulgaria and Serbia (1186-1355). *CMH*, (4. Cilt) içinde (517-551). Cambridge: Cambridge University Press.
- Miller, W. (1923b). The Empire of Nicaea and the Recovery of Constantinople. *CMH*, (4. Cilt) içinde (478-516). Cambridge: Cambridge University Press.
- Minhâc-ı Sirâc El-Cûzcânî, (2016). *Tabakât-ı Nâsirî*. (M. Uyar, Çev.). İstanbul: Ötüken.
- Minorsky, V. (1979). Tiflis. *İA*, (12/1 Cilt) içinde (264-279). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Moğolların Gizli Tarihi*. (2019). (6. Baskı). (A. Temir, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Morgan, D. (1989). The Mongols and the Eastern Mediterranean. *Mediterranean Historical Review*, 4(1), 198-211.

- Murata, K. (2015). The Mongol's Approach to Anatolia and the Last Campaign of Emperor John III Vatatzes. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 55(2), 470-488.
- Müneccimbaşı Ahmed Lütfullah, (2001). *Câmiu'd-düvel*. II. (A. Öngül, Yay.). İzmir: Akademi Kitabevi.
- Müverrih Kiragos, (2009). *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*. (G. Solmaz, Çev.). Ankara: Elips Kitap.
- Müverrih Vardan, (1937). *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*. (H. D. Andreasyon, Çev.). *Tarih Semineri Dergisi*. İstanbul: İÜEF Yayınları.
- Nersessian, S. D. (1969). The Kingdom of Cilician Armenia. *A History of the Crusades*. II, içinde (630-659). USA: Wisconsin University Press.
- Nevra, N. (2001). Türklerin ve Bizanslıların Ortaçağda Anadolu'da Birliktelikleri (11. ve 12. Yüzyıllar). (M. H. Doğan, Çev.). *Cogito*, (29), 74-92.
- Nicol, D. M. (1996). *The Reluctant Emperor: A Biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk, C. 1295-1383*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Nicol, D. M. (2000). *Bizans ve Venedik*. (G. Ç. Güven, Çev.). İstanbul: Detay Basımevi.
- Nicol, D. M. (2003). *Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453*. (2. Baskı). (B. Umar, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Nikephoros, (1990). *Patriarch of Constantinople Short History*. (C. Mango, Text, Translation and Commentary). Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Niketas Khoniates, (1995). *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*. (F. Işıltan, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Nomiku, H. A. (1997). *Haçlı Seferleri*. (2. Baskı). (K. Dinçmen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Norwich, J. J. (2013). *Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*. (S. H. Riegel, Çev.). Kabalcı Yayıncılık.
- Ocak, A. Y. (1980). *XIII. Yüzyılda Anadolu'da Baba Resûl (Babailer) İsyanı ve Anadolu'nun İslamlaşması Tarihindeki Yeri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2011). *Sarı Saltuk: Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destani Öncüsü*. (2. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2011). *Babailer İsyanı: Alevîliğin Tarihsel Alt Yapısı*. (5. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Oktay, H. (2007). *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*. İstanbul: Selenge Yayınları.

- Orkun, H. N. (1933). *Peçenekler*. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası.
- Ortaylı, İ. (2006). *Son İmparatorluk Osmanlı*. (2. Baskı). Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. (2. Baskı). Ankara: Cedit Neşriyat.
- Ostrogorsky, G. (1959). The Byzantine Empire in the World of the Seventh Century. *DOP*, 13, 1-21.
- Ostrogorsky, G. (2015). *Bizans Devleti Tarihi*. (8. Baskı). (F. Işıltan, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Öden, Z. G. (1999). *Karasi Beyliği*. Ankara: TTK Yayınları.
- Öden, Z. G. (2011). Bizans İmparatorluğu'nun Türkler'e Karşı Alan ve Katalanlar İle İttifakı. *Tarih Dergisi*, (35), 123-129.
- Öngül, A. (2002). Saltuklular. *Türkler*, (H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ed.). (6. Cilt) içinde (461-470). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi. (2009). (M. Kafalı, Haz.). Ankara: TKAE Yayınları.
- Özaydın, A. (1992). Danişmendliler. *DGBİT*, (8. Cilt) içinde (121-140). İstanbul: Çağ Yayınları.
- Özaydın, A. (2002). Kılıcarslan II. *DİA*, 25, 399-403.
- Özbek, S. (1999). Türkiye Selçukluları-Memluk Münasebetleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 43-61.
- Özbek, S. (1999). Türkiye Selçuklularının Çöküşünde Sebep Sonuç İlişkisi Yassıçemen'den Köseadağ'a. *Tarih Kültür Sanat Araştırmaları E Dergisi*, I. 2-17.
- Özcan, A. T. (2010). *Moğol-Rus İlişkileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Özdemir, A. (2002). Cengiz İstilas. *Türkler*, (H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ed.). (8. Cilt) içinde (312-319). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2007). Olcaytu Han. *DİA*, 33, 345-347.
- Özgüdenli, O. G. (2009). *Moğol İranında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Öztürk, Y. (1995). XIII. ve XVII. Yüzyıllarda Karadeniz Ticareti. *TDAV*, 97, 113-136.
- Pachymérés, (2009). *Bizanslı Gözüyle Türkler*. (İ. B. Barlas, Çev.). İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Paine, M. (2001). *The Crusades*. Great Britain: Cox & Wyman.

- Panipeti, M. Ş. M. İ. (1972). *İslam Yayılış Tarihi*. (A. Genceli, Çev.). İstanbul: Toker Yayınları.
- Peacock, A. C. S. (2006). The Saljûk Campaign Againsts the Crimea and the Expansionist Policy of the Early Reign of ‘Alâ Al-Dîn Kayqubâd. *Jras, Series 3*, 16(2), 133-149.
- Pears, E. (1923). The Ottoman Turks to the Fall of Constantinople. *CMH*, (4. Cilt) içinde (653-705). Cambridge: Cambridge University Press.
- Poole, A. L. (1926). Frederick Barbarossa and the Lombard League. *CMH*, (5. Cilt) içinde (381-412). Cambridge: Cambridge University Press.
- Prazniak, R. & Özgüdenli, O. G. (2019). Kubilay Kağan. *DİA*, 2, (3. Baskı), 88-89.
- Preiss, R. A. (1995). *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*. New York: Cambridge University Press.
- Preiss, R. A. (2014). İlhan Unvanının Moğollar Arasında İlk Kullanımına Dair Tespitler. (M. Uyar, Çev.). *TİD*, 39(2), 645-656.
- Queller, D. E. & Day, G. W. (1976). Some Arguments in Defense of the Venetians on the Fourth Crusade. *The American Historical Review*. 81(4), 717-737.
- Rabie, H. M. (1999). Saladin’s Diplomacy Towards Byzantium in the Light of the Battle of Hittin. *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, 5-75.
- Rásonyi, L. (1939). Tuna Havzasında Kumanlar. *Belleten*, 3(11-12), 401-422.
- Rásonyi, L. (1983). *Türk Devletlerinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*. (Ş. K. Seferoğlu & A. Müderrisoğlu, Yay. Haz.). Ankara: TKAE Yayınları.
- Rásonyi, L. (1984). *Tuna Köprüleri*. (H. Akın, Çev.). Ankara: TKAE Yayınları.
- Rásonyi, L. (1993). *Tarihte Türklük*. (3. Baskı). Ankara: TKAE Yayınları.
- Reşîdüddîn Fazlullah, (2013). *Câmiu’t Tevârih (İlhanlılar Kısım)*. (İ. Aka, M. Ersan, A. H. Khelejanî, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Rice, T. T. (1961). *The Seljuks in Asia Minor*. London: Thames and Hudson.
- Richard of Devizes & Geoffrey de Vinsauf, (1848). *Chronicles of the Crusades, Being Contemporary Narratives of the Crusade of Richard Cœur De Lion, and of the Crusade of Saint Louis*. (H. G. Bohn, J. & H. Cox, Ed.). London: J. & H. Cox.
- Richard, J. (1969). The Mongols and the Franks. *Journal of Asian History*, 3(1), 45-57.
- Robert de Clari, (1994). *İstanbul’un Zaptı*. (B. Akyavaş, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Rodoplu, F. (2016). İkinci Bulgar Devleti’nin Kuruluşunda Kumanların Rolü. *Avrasya Etüdleri Balkanlar Özel Sayısı*, (50), 219-234.

- Róna-Tas, A. (1999). *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages*. (N. Bodoczky, Trans.). Budapest: Central European University Press.
- Róna-Tas, A. Kubrat Han'ın Büyük Bulgar Devleti. *Türkler*, (H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ed.). (2. Cilt) içinde (625-629). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Rossos, A. (2008). *Macedonia and the Macedonians*. USA: Hoover Institution Press.
- Roux, J. P. (2001a). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. (A. Kazancıgil & A. Bereket, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Roux, J. P. (2001b). *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*. (L. Arslan, Ed.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2018). *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*. (A. Kazancıgil & L. A. Özcan, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Runciman, S. (1929). *The Emperor Romanus Lecapenus and His Reign*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Runciman, S. (1930). *A History of the First Bulgarian Empire*. London: G. Bell & Sons.
- Runciman, S. (1943). Anadolu'nun Orta Çağlardaki Rolü. *Belleten*, 7(27), 549-556.
- Runciman, S. (1943). Orta Çağların Başlarında Avrupa ve Türkler. *Belleten*, 7(25), 45-57.
- Runciman, S. (1948). Byzantium and the Slavs. *Byzantium an Introduction to East Roman Civilization*, 338-368.
- Runciman, S. (1986). *Haçlı Seferleri Tarihi*. I. (F. Işıltan, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Runciman, S. (1987a). *Haçlı Seferleri Tarihi*. II. (F. Işıltan, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Runciman, S. (1987b). *Haçlı Seferleri Tarihi*. III. (F. Işıltan, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Safran, M. (1993). *Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lügatlara Göre Kuman-Kıpçaklar'da Siyasî, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşayış*. Ankara: TKAE Yayınları.
- Sağlam, A. (2018). Memlûk-İlhanlı Diplomatik İlişkileri. *Belleten*, 82(293), 83-157.
- Sağlam, F. (1945). Şimdiye Kadar Görülmiyen Cimri Sikkesi. *Belleten*, 9(35), 299-303.
- Sakaoğlu, N. (1971). *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Saray, M. (1989). Altın Orda Hanlığı. *DİA*, 2, 538-540.

- Schamiloglu, U. (2002). Altın Ordu. *Türkler*, (H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ed.). (8. Cilt) içinde (412-428). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Schutz, E. (1991). The Decisive Motives of Tatar Failure in the Ilkhanid-Mamluk Fights in the Holy Land. *Acta Orient Hung*, 14(1), 3-22.
- Selçuknâme*. (2014). (H. İ. Gök, F. Coşkun, Ter. ve Not.). Ankara: Atıf Yayınları.
- Setton, K. M. (1966). Nureddin'in Faaliyeti. (K. Y. Koprıman, Çev.). *TAD*, 4(6-7), 505-520.
- Sevim, A. & Merçil, E. (2014). *Selçuklu Devletleri Tarihi*. (2. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Sevim, A. & Yücel, Y. (1989). *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Sevim, A. (1961). Cimri Olayı Hakkında Birkaç Not. *Belleten*, 25(97), 63-74.
- Sevim, A. (1983). *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Sevim, A. (1987). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Sevim, A. (1990). *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleyman Şah*. Ankara: TTK Yayınları.
- Simon de Saint Quentin. (2006). *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*. (E. Özbayoğlu, Çev.). Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı.
- Sinor, D. (1959). *History of Hungary*. New York: Frederick A. Praeger.
- Sinor, D. (1999). The Mongols in the West. *Journal of Asian History*, 33(1), 1-44.
- Sophoulis, P. (2012). *Byzantium and Bulgaria, 775-831*. Boston: Brill.
- Soucek, S. (2000). *A History of Inner Asia*. New York: Cambridge University Press.
- Splitli Toma (2020). *Salona ve Split Piskoposlarının Tarihi. Moğollar Avrupa'da: Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı*, içinde (87-134). (A. T. Özcan, Haz. Not. Çev.). İstanbul: Kronik Kitap.
- Spuler, B. (2011). *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1250-1350*. (C. Köprülü, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Stephenson, P. (2006). About the Emperor Nikephoros and How He Leaves His Bones in Bulgaria: A Context for the Controversial "Chronicle of 811". *DOP*, 60, 87-109.
- Stevenson, W. B. (1923). The First Crusade. *CMH*, (5. Cilt) içinde (265-299). Cambridge: Cambridge University Press.
- Stoyanov, V. (2002). Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI-XIV. Yüzyıllar). *Türkler*, (H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ed.). (2. Cilt) içinde (798-809). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Stratos, A. N. (1980). *Byzantium in the Seventh Century*. Amsterdam: Adolf M. Hakkert.
- Suny, R. G. (1994). *The Making of the Georgian Nation*. (2. Baskı). USA: Indiana University Press.
- Sümer, F. (1969). Anadolu'da Moğollar. *SAD*, I, içinde (1-147). Ankara: TTK Yayınları.
- Sümer, F. (1980). *Oğuzlar*. (3. Baskı). İstanbul: Ana Yayınları.
- Sümer, F. (1985). *Yabanlu Pazarı*. İstanbul: TDAV Yayınları.
- Sümer, F. (1986). Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar. *Belleten*, 50(197), 447-494.
- Sümer, F. (1990). *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Sümer, F. (2002a). Keykâvus II. *DİA*, 25, 355-357.
- Sümer, F. (2002b). Keykâvus I. *DİA*, 25, 352-353.
- Sümer, F. (2007). Peçenekler. *DİA*, 34, 213-214.
- Süryani Patrik Mihail'in Vakainamesi*. (1944). (2. Kısım 1042-1195). (H. D. Andreasyan, Çev.). Basılmamış Nüsha. Ankara: TTK Yayınları.
- Süryani Vakayinamesi I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi*. (2005). (H. A. R. Gibb'in Notlarıyla İngilizce Çev. A. S. Tritton, Türkçe Çev. V. İlmen). İstanbul: Yaba Yayınları.
- Şahin, H. (2017). *Dervişler ve Süfi Çevreler: Klasik Çağ Osmanlı Toplumunda Tasavvufi Şahsiyetler*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Şahin, H. (2018). *Orta Zamanın Türkleri*. (5. Baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Şapolyon, E. B. (1972). *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. Ankara: Güven Matbaası.
- Şeker, M. (1973). *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Şeker, M. (2000). *Anadolu'da Bir Arada Yaşama Tecrübesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Şeref, M. (1934). *Bulgarlar ve Bulgar Devleti*. Ankara: Hâkimiyet-i Milliye Matbaası.
- Şerefüddin Ali Yezdî, (2019). *Emîr Timur (Zafernâme)*. (2. Baskı). (D. A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Şeşen, R. (2007). *Salahaddin'den Baybars'a*. İstanbul: İsar Vakfı Yayınları.
- Şirinov, A. (2012). Nasîrüddin Tûsî. *DİA*, 41, 437-442.

- Taneri, A. (1977). *Celalü'd-din Harizmşah ve Zamanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Taneri, A. (1993). Celâleddin Hârizmşah. *DİA*, 7, 248-250.
- Taşagıl, A. (2007). Özbek. *DİA*, 34, 106-107.
- Taylor, J. (2007). *Imperial Istanbul (A Traveller's Guide Includes Iznik, Bursa and Edirne)*. London: Tauris Parke Paperbacks.
- Taylor, W. C. (1836). *The History of the Overthrow of the Roman Empire and the Foundation of the Principal European States*. London: Whittaker & Co.
- Tekin, O. (2001). *Byzas'tan I. Constantinus'a Kadar Eskiçağ'da İstanbul*. (2. Baskı). İstanbul: Ege Yayınları.
- Tekindağ, Ş. (1961). *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*. İstanbul: İÜEF Yayınları.
- Tekindağ, Ş. (1967). Anadolu Selçuk Tarihine Toplu Bir Bakış. *Anadolu'da Türk Tarihi ve Kültürü*, 9-15.
- Tekindağ, Ş. (1977). Karamanlılar. *İA*, 6, 316-330.
- Temir, A. (1989). *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tezcan, M. (2009). Türk-Moğol Hâkimiyeti Döneminde Karadeniz'de Ticaret. *TİD*, 24(1), 151-194.
- Tezel, H. (1973). *Anadolu Türklerinin Deniz Tarihi*. I. İstanbul: Deniz Basımevi.
- The Annals of Fulda (Ninth-Century Histories)*. (1992). II. (T. Reuter, Çev.). Manchester: Manchester University Press.
- The Catalan Chronicle of Francisco de Moncada*. (1975). (F. Hernández). Texas: Western Press.
- The Chronicle of Novgorod 1016-1471*. (1914). (R. Michell & N. Forbes, Çev.). London: Gray's Inn.
- The Chronicle of Theophanes Confessor*. (1997). (C. Mango & R. Scott, Translated with Introduction and Commentary). New York: Oxford University Press.
- The Hundred Years' Chronicle. (2014). *Kartlis Tskhovreba*, içinde (315-401). (Dmitri Gamq'relidze, Trans.). Tbilisi: Artanuji Publishing.
- Thompson, E. A. (1948). *A History of Attila and the Huns*. London: Oxford University Press.
- Togan, İ. (2002). Çinggis Han ve Moğollar. *Türkler*, (H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ed.). (8. Cilt) içinde (235-255). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Togan, Z. V. (1931). Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti. *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1. 1-42.
- Togan, Z. V. (1966). İlhanlılarla Bizans Arasındaki Kültür Münasebetlerine Ait Bir Vesika. *İTED*, 3(3-4), 2-39.
- Togan, Z. V. (1966). Kazan Hanlığında İslâm Türk Kültürü. *İTED*, 3(3-4), 179-204.
- Togan, Z. V. (1970). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. (2. Baskı). İstanbul: İÜEF Yayınları.
- Torre Maggioroli (2020). *Macaristan Krallığının Tatarlar Tarafından Yıkımı Üzerine Ağıt. Moğollar Avrupa'da: Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı*, içinde (135-218). (A. T. Özcan, Haz. Not. Çev.). İstanbul: Kronik Kitap.
- Toth, W. (1942). The Christianization of the Magyars. *Church History*, 11(1), 33-54.
- Toynbee, A. (1973). *Costantine Porphyrogenitus and His World*. London: Oxford University Press.
- Treadgold, W. A (1997). *History of the Byzantine State and Society*. California: Stanford University Press.
- Turan, O. (1941). Çengiz Adı Hakkında. *Belleten*, 5(19), 267-276.
- Turan, O. (1946). Selçuk Kervansarayları. *Belleten*, 10(39), 471-496.
- Turan, O. (1951). Selçuklular Zamanında Sivas Şehri. *DTCFD*, 9(4), 447-457.
- Turan, O. (1964). Orta Çağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri. *Belleten*, 28(110), 209-227.
- Turan, O. (1965). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: TKAE Yayınları.
- Turan, O. (1970). Anatolia in the Period of the Seljuks and the Beyliks. *The Cambridge History of Islam*, I. (P. M. Holt, K. S. Lambton, B. Lewis, Ed.). 231-262.
- Turan, O. (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat.
- Turan, O. (1973). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Turan, O. (1977). Kılıç Arslan I. *İA*, (6. Cilt) içinde (681-688). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Turan, O. (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*. (2. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Turan, Ş. (1990). *Türkiye-İtalya İlişkileri*. I. İstanbul: Metis Yayınları.
- Uçar, Ş. (1990). *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*. İstanbul: İşaret Yayınları.

- Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162).* (2000). (H. D. Andreasyan, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Usta, A. (2008). *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Uyumaz, E. (2001). Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış. *Cogito*, (29), 121-131.
- Uyumaz, E. (2003). *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1932). *Kütahya Şehri*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1967). Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş. *Belleten*, 31(124), 601-646.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*. I. (5. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Üçok, B. (1968). *İslâm Tarihi Emevîler-Abbâsîler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Ülgen, P. (2020). *Orta Çağ Avrupa Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Ünal, R. H. (1973). Erzurum İli Dahilindeki İslâmî Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme. *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, (6), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Varlık, M. Ç. (1974). *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Vásáry, I. (2004). Cuman Warriors in the Fight of Byzantium with the Latins. *AOAS*, 57(3), 263-270.
- Vásáry, I. (2007). *Kumanlar ve Tatarlar: Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler*. (A. C. Akkoyunlu, Çev.). İstanbul: YKY.
- Vasiliev, A. (1929-1930). Manuel Comnenus and Henry Plantagenet. *Byzantinische Zeitschrift*, 29(2), 233-244.
- Vasiliev, A. (1936). The Foundation of the Empire of Trebizond (1204-1222). *Speculum*, 11(1), 3-37.
- Vasiliev, A. (1948). Byzantium and Islam. *Byzantium an Introduction to East Roman Civilization*, içinde (308-325). (N. H. Baynes & L. B. Moss, Ed.). Oxford: Clarendon Press.
- Vasiliev, A. (1952). *History of the Byzantine Empire 324-1453*. I. USA: The University of Wisconsin Press.
- Vasiliev, A. (2016). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. (T. Alkaç, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Vassilev, V. A. (1979). *Bulgaria-13. Centuries of Existence*. (Z. Georgieva, Çev.). Sofia: Balkan State Printing House.

- Vernadsky, G. (1939). Mihail Paleoloğ Devrinde Altınordu, Mısır ve Bizans Mütakabil Münasebetleri. (H. Orhantekin, Çev.). *Ülkü*, 12(72), 525-534.
- Vernadsky, G. (2007). *Moğollar ve Ruslar*. (E. B. Özbilen, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Vernadsky, G. (2009). *Rusya Tarihi*. (D. Mızrak & E. Mızrak, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Vladimircov, B. Y. (1950). *Cengiz Han*. (H. A. Ediz, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Vladimirtsov, B. Y. (1987). *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı*. (A. İnan, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Vryonis, S. (1967). *Byzantium and Europe*. London: Thames and Hudson.
- Vryonis, S. (1971). *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century*. London: University of California Press.
- Weatherford, J. (2018). *Cengiz Han*. (2. Baskı). (S. Karakale, Çev.). İstanbul: Kronik Kitap.
- Whitby, M. (2017). The Avars and the Slavs, 570-626. *The Encyclopedia of Ancient Battles*, 1-11.
- Willey, P. (2005). *Alamut Kalesi*. (G. M. Aktaş, Çev.). İstanbul: Yakamoz Kitap.
- William of Rubruck, (2010). *The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World, 1253-55*. (W. W. Rockhill, Ed.). England: Hakluyt Society.
- Wittek, P. (1952). Yazijioghlu 'Ali on the Christian Turks of the Dobruja. *BSOAS*, 14(3), 639-668.
- Wittek, P. (1986). *Menteşe Beyliği 13-15 İnci Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*. (2. Baskı). (O. Ş. Gökyay, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Wittek, P. (2012). *The Rise of the Ottoman Empire*. New York: Routledge.
- Wolff, R. L. (1948). Footnote to an Incident of the Latin Occupation of Constantinople: The Church and the Icon of the Hodegetria. *Traditio*, 6, 319-328.
- Wolff, R. L. (1949). The Second Bulgarian Empire Its Origin and History to 1204. *Speculum*, 24(2), 167-206.
- Wolff, R. L. (1952). Baldwin of Flanders and Hainaut, First Latin Emperor of Constantinople: His Life, Death, and Resurrection, 1172-1225. *Speculum*, 27(3), 281-322.

- Wrooman, L. (1931). The pre-Ottoman Conquest of Asia Minor. *The Muslim World*, 21(3), 249-256.
- Yakubovskiy, A. (1954). İbn-İ Bibi'nin, XIII. Asır Başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikâyesi. (İ. Kaynak, Çev.). *DTCFD*, 12(1-2), 207-226.
- Yakubovskiy, A. (1992). *Altın Ordu ve Çöküşü*. (H. Eren, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Yazıcı, N. (2014). *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*. (12. Baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldız, H. D. (1988). Abbâsîler. *DİA*, 1, 31-48.
- Yinanç, M. H. (1963a). Danişmendîler. *İA*, (3. Cilt) içinde (468-479). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Yinanç, M. H. (1963b). Diyarbakır. *İA*, (3. Cilt) içinde (601-626). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Yinanç, M. H. (2013). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*. I. Ankara: TTK Yayınları.
- Yinanç, M. H. (1963c). Celâyir. *İA*, (3. Cilt) içinde (64-65). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Yusupov, R. (2008). Altın Orda ve Başkurtlar (Tarihî-Antropolojik İnceleme). *Tarihten Bugüne Başkurtlar Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler*, içinde (92-94). (A. M. Özyetgin, A. M. Dünder, İ. Kamalov, Yay. Haz.). İstanbul: Ötüken.
- Yuvalı, A. (1985). XIII. Yüzyılda Önasya'daki Siyasî Bloklaşma. *Türk Kültürü*, (262), 111-120.
- Yuvalı, A. (1987). Doğu-Batı İlişkilerinin Mahiyeti Hakkında (XIII. Yüzyılda). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 121-129.
- Yuvalı, A. (1994). *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Yuvalı, A. (1997). Moğol Harekâtının Anadolu'nun Demografik Dinî Yapısı Üzerindeki Etkileri. *Erdem*, 9(27), 1287-1298.
- Yuvalı, A. (1998). Hülâgû. *DİA*, 18, 473-475.
- Yuvalı, A. (2000). İlhanlılar. *DİA*, 22, 102-105.
- Yuvalı, A. (2017). *İlhanlı Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Yücel, M. U. (2002). Balkanlar'da Peçenekler. *Türkler*, (H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ed.). (2. Cilt) içinde (714-726). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Yücel, M. U. (2007). *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*. Ankara: TTK Yayınları.

Yücel, M. U. (2017). Moğollara Kafkasya ve Kuzey Karadeniz Bozkırlarının Kapılarını Açan Galibiyet: Kalka Nehri Savaşı ve Zaferi. *Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na 75. Yaş Armağanı*, içinde (319-336). İstanbul: TDAV Yayınları.

Yücel, M. U. (2018). Kumanlar (Kıpçaklar). *Doğu Avrupa Türk Tarihi*. (4. Baskı) içinde (541-575). (O. Karatay & S. Acar). İstanbul: Kitabevi.

Yücel, M. U. (2018). Peçenekler. *Doğu Avrupa Türk Tarihi*. (4. Baskı) içinde (449-540). (O. Karatay & S. Acar). İstanbul: Kitabevi

Yücel, Y. (1989). *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*. Ankara: TTK Yayınları.

Zachariadou, E. A. (1977). Pachymeres on the 'Amourioi' of Kastamonu. *Byzantine and Modern Greek Studies*, 3(1), 57-70.

Ziyayev, H. (2007). *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*. (A. Çelikbay, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.

Zonaras, (2008). *Tarihlerin Özeti*. (B. Umar, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

EK 1. Bizans İmparatorları Listesi

Kronolojik Olarak Bizans İmparatorları	Hüküm Süresi
1. I. Konstantinos	324-337
2. Konstantios	337-361
3. Julianos	361-363
4. Iovianus	363-364
5. Valens	364-378
6. I. Theodosius	378-395
7. Arkadios	395-408
8. II. Theodosius	408-450
9. Markianos	450-457
10. I. Leon	457-474
11. II. Leon	474-474
12. Zenon	474-475 / 475-491
13. Basiliskos	475-476
14. I. Anastasios	491-518
15. I. Justinus	518-527
16. I. Justinianus	527-565
17. II. Justinus	565-578
18. Tiberius II. Konstantinos	578-582
19. Mavrikios	582-602
20. Phokas	602-610
21. Herakleios	610-641
22. III. Konstantinos-Heraklonas	641-642
23. II. Konstans	642-668
24. IV. Konstantinos	668-685
25. II. Justinianos	685-695 / 705-711
26. Leontius	695-697
27. II. Tiberius	697-705
28. Philippicus	711-713
29. II. Anastasius	713-715
30. III. Theodosius	715-717
31. III. Leon	717-740
32. V. Konstantinos	740-775
33. IV. Leon	775-779
34. VI. Konstantinos	779-797
35. Irene	797-802
36. I. Nikephoros	802-811
37. Stauracius	811-811
38. I. Mikhail	811-813
39. V. Leon	813-820
40. II. Mikhail	820-829
41. Theophilus	829-842
42. III. Mikhail	842-867
43. I. Basileios	867-886

44. VI. Leon	886-912
45. Aleksandros	912-913
46. VII. Konstantinos	913-959
47. I. Romanos Lecapenus	919-945
48. II. Romanos	958-963
49. II. Nikephoros Phocas	963-969
50. John Ioannes Tzimiskes	969-976
51. II. Basileios	976-1025
52. VIII. Konstantinos	1025-1034
53. III. Romanos Argyrus	1028-1034
54. IV. Mikhail	1034-1041
55. V. Mikhail	1041-1042
56. Zeo-Theodora	1042-1042
57. IX. Konstantin	1042-1055
Theodora (ikinci kez	1055-1056
58. VI. Mikhail Stratioticus	1056-1057
59. I. Isaakios Komnenos	1057-1059
60. X. Konstantin Dukas	1059-1067
61. IV. Romanos Diogenes	1067-1071
62. VII. Mikhail Dukas	1071-1078
63. III. Nikephoros Botaniates	1078-1081
64. I. Aleksios Komnenos	1081-1118
65. II. John Komnenos	1118-1143
66. I. Manuel Komnenos	1143-1180
67. II. Aleksios Komnenos	1180-1183
68. I. Andronicus Komnenos	1183-1185
69. II. Isaakios Angelos	1185-1195 / 1203-1204
70. III. Aleksios Angelos	1195-1203
71. V. Aleksios Murtzuphlos Dukas	1204
72. I. Theodoros Laskaris	1204-1222
73. III. John Vatatzes	1222-1254
74. II. Theodoros Laskaris	1254-1259
75. IV. John Ioannes	1259-1260
76. VIII. Mikhail Palaiologos	1260-1282
77. II. Andronikos Palaiologos	1282-1328
78. III. Andronikos Palaiologos	1328-1341
79. V. John Palaiologos	1341-1391
80. VI. Ioannes Cantacuzenus	1347-1354
81. II. Manuel Palaiologos	1391-1425
82. VII. John Palaiologos	1425-1448
83. XI. Konstantin Palaiologos	1448-1453

Kaynak: (Mango, 2008: 303-305; Ostrogorsky, 2015: 535-536).

EK 2. Cuci Han Soyundan Gelen Altın Orda Hanları Listesi

Kronolojik Olarak Altın Orda Devleti Hanları	Hüküm Süresi
1. Batu Han	1236-1255
2. Sartak Han	1255-1255
3. Ulakçı Han	1255-1255
4. Berke Han	1256-1266
5. Mengü Timur	1266-1282
6. Tuda Mengü	1282-1287
7. Tula Buka	1287-1291
8. Tokta Han	1291-1313
9. Özbek Han	1313-1342
10. Tinibek Han	1342-1342
11. Canibek Han	1343-1357
12. Berdibek Han	1357-1359
13. Kulpa	1359
14. Nevruzбек	1359-1360
15. Hıdırбек	1359-1360
16. Timur Hoca	1361
17. Ordu Melek	1361
18. Kildibek	1361
19. Mir Pulat	1361-1363
20. Murat	1361-1363
21. Bulat Hoca	1363-1364
22. Aziz	1364-1367
23. Abdullah	1367-1368
24. Hasan	1369-1374
25. Hacı Çerkes	1374-1375
26. Alibek	1374-1375
27. Karıhan	1375-1377
28. Arabşah	1375-1377
29. Urus Han	1377-1378
30. Toktaga	1378
31. Timur Melek	1378-1379
32. Toktamiş Han	1379-1391
33. Bek Bulat	1391
34. Timur Kutluğ	1391-1392
Toktamiş Han (ikinci kez)	1392-1395

Kaynak: (Kemaloğlu, 2015: 340-342).

EK 3. İlhanlı Devleti Hanları Listesi

Kronolojik Olarak İlhanlı Devleti Hanları	Hüküm Süresi
1. Hülâgû Han	1256-1265
2. Abaka Han	1265-1282
3. Ahmet Teküdar	1282-1284
4. Argun Han	1284-1291
5. Geyhatu Han	1291-1295
6. Baydu Han	1295
7. Gazan Han	1295-1304
8. Olcaytu Han	1304-1317
9. Ebû Said Bahadır	1317-1335
10. Arpa Han	1335-1336
11. Mûsâ Han	1336
12. Muhammed Han	1336-1337
13. Tuga Timur	1337-1338
14. Cihan Timur	1338-1339
15. Sâtî Beg Hatun	1339-1340
16. Süleyman Han	1340-1344
17. Nûşirevân Han	1344-1353

Kaynak: (Yuvalı, 2000: 105; Spuler, 2011: 573).

EK 4. Orijinallik Raporu

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 10/03/2022

Tez Başlığı: MOĞOL-BİZANS İLİŞKİLERİ VE MOĞOL İSTİLASININ BİZANS SİYASETİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 147 sayfalık kısmına ilişkin, 10/03/2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %1'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- ☒ Kaynakça hariç
- 3- ☒ Alıntılar hariç/dâhil
- 4- ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nde belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Ayhan ERİNKARLI
Öğrenci No: 18200500004
Anabilim Dalı: Tarih
Programı: Genel Türk Tarihi
Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Beyza ERCAN

EK 5. Etik Komisyon Muafiyeti Formu

	ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU
ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TARİH ANA BİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 10/03/2022	
Tez Başlığı: MOĞOL-BİZANS İLİŞKİLERİ VE MOĞOL İSTİLASININ BİZANS SİYASETİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:	
1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.	
Tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Tarih ve İmza	
Adı Soyadı: Ayhan ERİNKARLI	
Öğrenci No: 18200500004	
Anabilim Dalı: TARİH	
Programı: GENEL TÜRK TARİHİ	
Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora	
<u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u>	
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Beyza ERCAN	
Detaylı Bilgi: https://www.ardahan.edu.tr/birim.aspx?id=1002003	
Telefon: 0-4782117522	Faks: 0-4782117523
E-posta: sbe@ardahan.edu.tr	

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Ayhan ERİNKARLI

Doğum Yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Ardahan Üniversitesi-Tarih Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi :

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar :

İletişim : (

Tarih : 10/03/2022